

QuickTime™ and a
TIFF (ongecomprimeerd) decompressor
are needed to see this picture.

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Vakgroep Wijsbegeerte

Goddeloos spelen en leren

Over het belang van opvoeden zonder godsbeeld

Masterproef aangeboden tot het verkrijgen
van de graad Master in de Wijsbegeerte door
Vera Vanderelst

Promotor: Prof Dr. J. Braeckman

Academiejaar 2007-2008

QuickTime™ and a
TIFF (uncompressed) decompressor
are needed to see this picture.

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Vakgroep Wijsbegeerte

Goddeloos spelen en leren

Over het belang van opvoeden zonder godsbeeld

Masterproef aangeboden tot het verkrijgen
van de graad Master in de Wijsbegeerte door
Vera Vanderelst

Promotor: Prof Dr. J. Braeckman

Academiejaar 2007-2008

Inhoud

Inleiding.....	6
1. Sekten en religies zijn geen speeltuinen.....	9
1.1 Het belang van een objectieve benadering van sekten.....	11
1.1.1 Pogingen van sociale controle over sekten.....	11
1.1.2 Problematiek: sekten definiëren.....	12
1.2 Is er een verschil tussen sekten en religies?.....	15
1.2.1 Schadelijkheidscriteria voor zowel sekten als religies.....	16
2. De kans op keuzes in een kinderleven.....	22
2.1 Wanneer keuzes niet mogelijk zijn.....	24
2.1.1 Kinderen zijn ideale bewaarders van het geloof.....	24
2.2 Het belang van alternatieve wereldbeelden.....	27
2.3 Casussen The Westboro Baptist Church en Jesus Camp.....	30
2.3.1 Westboro Baptist Church.....	30
2.3.2 Kids on fire: bespreking documentaire Jesus Camp.....	35
3. Kinderstemmen boven ouderlijk recht.....	38
3.1. De relatie tussen kind, ouders en staat herzien.....	39
3.2 Zogenaamde rechtvaardigingen voor ouderlijk recht.....	41
3.2.1 Beroep doen op de belangen van kinderen.....	41
3.2.1.1. Casus: De kinderen van de Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-day Saints.....	42
3.2.1.2. De belangen van kinderen zijn geen rechtvaardiging voor ouderlijke rechten.....	44
3.2.2 Beroep doen op de belangen van ouders.....	48
3.2.3 Beroep doen op de belangen van de maatschappij.....	50
3.3 Bedenkingen en bespreking.....	54
4. Enkel het kind is heilig in de opvoeding.....	56
4.1 Wetenschap en religie in de openbare scholing.....	58
4.1.1 Wetenschappelijke opvoeding.....	58
4.1.2 Evolutionisme, creationisme en intelligent design in de klaslokalen.....	61
4.1.3 Religie onderwijzen.....	63
4.2 Het huidig debat in de multireligieuze samenleving over openbaar en privé-onderwijs.....	66
4.2.1 Achtergrond waartegen de veranderingen van het onderwijslandschap zich afspeelden.....	66

4.2.1.1 Bespreking casus: Joods onderwijs in de negentiende eeuw.....	69
4.2.2 Moet een neutrale staat privé-onderwijs subsidiëren?.....	71
5. Goddeloze morele kinderen.....	75
5.1 De goddelijke-bevelstheorie.....	76
5.1.1 Problemen met de goddelijke-bevelstheorie.....	78
5.1.2 De gematigde religieuze ethiek.....	80
5.2 Atheïsme als basis voor een autonome ethiek.....	83
Conclusie.....	85
Literatuurlijst.....	87

Voorwoord

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik om de mensen te bedanken die me hielpen bij het tot stand brengen van mijn eindwerk.

Ik bedank prof. Dr. Johan Braeckman van harte voor zijn begeleiding en zijn raadgevingen. Ik wil hem zeker ook bedanken voor zijn colleges waarvan de Gentse studenten kunnen genieten. Ze hebben ongetwijfeld mijn interesse aangewakkerd voor de onderwerpen die nauw aansluiten bij mijn scriptie.

Ik bedank ook graag de mensen van het Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties (IACSSO) voor de openstelling van hun aangename bibliotheek en de aangeboden hulp om me mijn weg te helpen vinden tussen de interessante en veelzijdige lectuur.

En natuurlijk gaat er een enorm grote dank uit naar mijn ouders voor de kansen die ze me gegeven hebben om de studie Wijsbegeerte aan te vatten. Met hun steun, hun vertrouwen en hun aanmoedigende duwtjes in de rug hebben ze me de beste studententijd geschonken die een student zich kan wensen. Hun levensvisies en het centraal stellen van de eigenheid van een persoon hebben zonder twijfel mee vorm gegeven aan deze scriptie. Ik wil hen dan ook danken voor al die tijd dat ik goddeloos mocht spelen en leren.

Inleiding

Is een religieuze opvoeding schadelijk voor kinderen? Ontneemt het kinderen de kans op het vormen van een eigen, kritische persoonlijkheid? Deze vragen komen voort uit de overtuiging dat kinderen het recht hebben om kennis te maken met informatie en materiaal uit verschillende bronnen. Hierdoor krijgen zij de kans om op een eigen, kritische en autonome wijze een beeld te vormen van de wereld en zich een eigen wereldbeschouwing eigen te maken. Zij hebben het recht om beschermd te worden tegen irrationeel gedachtegoed dat hen wordt opgelegd. Er zijn bepaalde omgevingen die we kunnen aankaarten als omgevingen die een rem zetten op de persoonlijkheidsontwikkeling van kinderen. Tot dergelijke omgevingen worden vaak sekten gerekend. Zij zouden kinderen van de buitenwereld afsluiten en hen geen keuzes laten maken over de invulling van hun eigen leven. Hierbij voelen we echter een verontwaardiging. Het kan inderdaad zijn dat sekten een gevaarlijke omgeving zijn voor kinderen om in op te groeien maar zijn dit de enige omgevingen die een gevaar kunnen vormen voor de verstandelijke ontwikkeling van een kind? Is er niet nog een domein, zijnde een zeer groot en invloedrijk domein dat we kunnen beschouwen als een gevaarlijke omgeving? Een omgeving waar slechts één waarheid aanvaard wordt, waar dogma's een levensstijl opleggen en waar men vasthoudt aan eeuwenlange tradities. Dit is het domein van religie en het is dit domein dat we willen losmaken van de ongenaakbaarheid en van het respect en privileges die het ontoegankelijk maken voor kritiek. Het is een domein dat we ook beschouwen als een gevaarlijke omgeving voor kinderen om in op te groeien.

In het eerste hoofdstuk zullen we sekten en religies benaderen vanuit de vraag of het gerechtvaardigd is om enerzijds sekten als gevaarlijk te bestempelen en anderzijds religie op een voetstuk te plaatsen waar kritiek over de geloofspraktijken niet aanvaard wordt. We tonen eerst het belang aan van een objectieve benadering van sekten omdat er nog te zeer gegeneraliseerd wordt over deze bewegingen en omdat vooroordelen de verschillende groeperingen te vlug over één kam scheren. Deze objectieve benadering is nodig om eventuele schadelijke praktijken in kaart te brengen en om slachtoffers van dergelijke praktijken de nodige hulp aan te bieden. Dat deze objectieve benadering niet mag stoppen voor het domein van de religie is een positie die we zullen innemen en verdedigen.

De stelling dat een religieuze opvoeding schadelijk kan zijn voor het welzijn van een kind kunnen we natuurlijk niet innemen zonder een genuanceerde onderbouwing. Het is niet onze bedoeling om de mensen die een bepaald geloof aanhangen aan te vallen of te beledigen. We zijn immers van mening dat iedereen het recht heeft op zijn eigen geloof en op de beleving van zijn geloof. We hechten een enorme waarde aan de godsdienstvrijheid en zien deze dan ook graag in de handen van ieder individu, en zeker in de handen van de jongsten van de samenleving. Het is daarom dat we de belangen van kinderen verdedigen en het kind een centrale plaats toekennen in de maatschappij waarin het opgroeit zodat ook zij van het recht op godsdienstvrijheid kunnen genieten. We zijn immers van mening dat de belangen van kinderen te weinig in rekening worden genomen als men beslissingen treft over hun opvoeding. De maatschappij lijkt nog te zeer gericht op de belangen van de volwassenen en op de belangen van de maatschappij zelf als zijnde een natie. Hierbij worden de eigen ideologie en/of de eigen religie al vlug beschermd als hoogste waarde. We willen dan

ook nagaan of kinderen hierin betrokken worden als bewaarders van de ideologie en/of religie en of zij ingezet worden als ‘strijders’ die de ideologieën en/of geloof moeten beschermen en uitdragen. Indien dit het geval is zijn wij de mening toegedaan dat men kan spreken van een vorm van kindermisbruik omdat het immoreel is om kinderen in te zetten voor ideeën en levensbeschouwingen die zij zelf nog niet begrijpen, waar zij zelf niet voor gekozen hebben en die ze zelf misschien niet zouden aanhangen mochten ze een kans gekregen hebben om zich een eigen levensbeschouwing eigen te maken. We beschouwen dit dan ook als inbreuk op hun recht op godsdienstvrijheid en hun recht op informatie uit verschillende bronnen en op de bescherming tegen informatie die schadelijk zijn voor het welzijn.

Maar wanneer is een religieuze opvoeding nu schadelijk? Wanneer gaat zij te ver in het meegeven van levensbeschouwingen? Hebben ouders immers niet het recht om hun geloof en hun levensvisies waar zij een enorme waarde aan hechten mee te geven aan hun kinderen? Wie anders dan de ouders heeft het recht om te bepalen hoe zij hun eigen kinderen moeten opvoeden? Deze vragen zullen behandelen we in het tweede en derde hoofdstuk. We beargumenteren dat een opvoeding schadelijk is wanneer het kinderen de kans ontnemt om kennis te maken met andere alternatieve wereldbeschouwingen dan die van de ouders of de gemeenschap. Deze alternatieve wereldbeschouwingen zijn nodig in de vorming van een eigen levensvisie en wereldbeschouwing. Zij bieden kinderen de kans om keuzes te maken die zo belangrijk zijn voor de invulling van hun eigen leven. Als ouders deze keuzes aan hun kind ontnemen brengt dit de ontwikkeling van hun persoonlijkheid in het gedrang. We bespreken twee casussen waar zich duidelijk dergelijke inbreuken op de persoonlijkheid van kinderen voordoen.

In hoofdstuk drie gaan we dan na hoe kinderen beschermd kunnen worden tegen dergelijke inbreuken. Hierbij zullen we de huidige plaats van kinderen in het rechtssysteem bevragen en opperen we dat kinderen het recht hebben op bescherming tegen beslissingen van hun ouders. Of het rechtvaardig is dat ouders rechten bezitten over hun kinderen is een vraag die centraal staat. We gaan na of, in bepaalde specifieke omstandigheden er door het ontnemen van ouderlijke rechten zich een rechtssysteem kan ontwikkelen dat rechtvaardiger is en hoe dit dan precies de belangen van kinderen verdedigt zonder hierbij het gezag van de ouders en de integriteit van het gezinsleven teniet te doen.

In het vierde hoofdstuk gaan we in op de vraag of religie een plaats verdient in het onderwijs, meer bepaald binnen de wetenschappelijke opvoeding. We benaderen deze vraag door in te gaan op het debat over het creationisme, de intelligent-design theorie en de evolutietheorie. Kunnen het creationisme en de intelligent-design theorie beschouwd worden als evenwaardige theorieën die hun plaats verdienen in de wetenschapslessen? Is dit voor kinderen een noodzakelijke vorming die nodig is om zich een autonome en kritische denkwijze eigen te maken? En biedt het kinderen een goede basis om zich een waarheidsgetrouw beeld te vormen over de wereld en de samenleving? Hoort religie niet thuis in de scholing van kinderen, en zo ja, hoe moet men religie dan onderwijzen? Deze vragen brengen ons ook onherroepelijk tot de vraag wat de plaats is van privé-onderwijs in de multireligieuze samenleving. We willen immers ook nagaan of privé-onderwijs geen plaats is waar ouders of gemeenschappen hun geloof opleggen aan kinderen en hen zowel op individueel vlak als op sociaal vlak beperken. In een multiculturele samenleving wordt er enorm veel belang gehecht aan integratie en aan wederzijds respect voor elkaars cultuur en

religie. We vragen ons echter af in hoeverre privé-onderwijs bijdraagt tot het integratieproces van zijn studenten. Ligt er geen gevaar besloten van segregatie door het onderwijslandschap op te delen in verschillende, afgezonderde religieuze scholen? We bespreken hierbij drie visies die ingaan op de vraag welke houding een liberale, neutrale staat moet innemen tegenover privé-scholen.

Gezien de multireligieuze samenleving waarin verschillende godsdiensten met elkaar in aanraking komen, en dat dit zich niet altijd zonder botsingen voordoet, is het belangrijk na te gaan welke moraal we kinderen mee willen geven. Dit moet een moraal zijn die werkzaam is binnen de samenleving. En zo komen we tot een belangrijke vraag die vaak opgeworpen wordt door gelovigen: kunnen kinderen een moraal ontwikkelen als deze niet van God komt? Om hierop een antwoord te geven benaderen we deze vraag vanuit een ethisch perspectief. We gaan na wat precies die moraal is die van God komt, hoe deze gehanteerd wordt en of dit werkelijk een ethiek is waarvan we willen dat kinderen die meekrijgen. We zullen echter vaststellen dat deze ethiek tekort schiet en we stellen dan ook voor om ethiek en religie te scheiden zodat er zich een weg kan vrijmaken voor een autonome ethiek met een atheïstische basis. We beargumenteren waarom deze autonome ethiek kan bijdragen tot een samenleving waarin iedereen zijn eigen geloof kan ontwikkelen, behouden en beleven zonder dat dit op ethisch vlak in botsing komt.

1. Sekten en religies zijn geen speeltuinen

In januari 2008 werden wereldschokkende beelden de huiskamers binnengestuurd door de Britse documentaire *The abandoned children of Bulgaria* die de mensonwaardige omstandigheden in Bulgaarse kindertehuizen wilde aantonen. De golf van ontzetting en protest die deze documentaire teweeg bracht toonde duidelijk de gevoeligheid rondom kindermisbruik aan. Dergelijk onmenselijk omgaan met kinderen wordt niet getolereerd. Terecht zet men zich dan ook dagelijks in voor de rechten van het kind. De kinderen die men toonde in de documentaire werden geheel aan hun lot overgelaten en elk recht op een aangepaste verzorging (Art. 24) en onderwijs (Art. 28) werd hen ontzegd. Elke kans op een behoorlijk leven waarbij zijn/haar waardigheid verzekerd werd en waar hij/zij zou kunnen uitgroeien tot een zelfstandig persoon die actief zijn plaats zou kunnen vinden in de maatschappij (Art. 23) ging hierbij verloren. Net dit zijn rechten die terug te vinden zijn in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (Verenigde naties 1989). Deze rechten werden duidelijk geschonden. Zo zijn er helaas nog meer vormen van kindermisbruik aan te halen waar men duidelijk de schending van kinderrechten kan aantonen. Er bestaat geen twijfel over de aard van misbruik bij het seksueel misbruiken van kinderen. Er bestaat geen twijfel over welke rechten kindsoldaten worden ontzegd. Er bestaat geen twijfel welke rechten geschonden worden bij fysieke mishandeling van kinderen. Dit zijn voorbeelden waar er duidelijkheid heerst over de soorten kindermisbruik. Seksueel, fysiek en psychisch misbruik zijn aantoonbaar in vele gevallen en men laat deze dan ook zeker niet ongemoeid.

Het recht op informatie en materiaal uit verschillende bronnen en op bescherming tegen informatie en materiaal die schadelijk zijn voor het welzijn is een recht waarvan kinderen kunnen genieten (Art. 17). Het verzekert een kind ervan om zijn eigen mening te vormen en te uiten en om in alle vrijheid inlichtingen en denkbeelden te vergaren (Art.13). Vooral het recht op vrijheid van gedachten, geweten en godsdienst (Art. 14) staat hierin centraal. Als deze rechten geschonden worden dan is dit een vorm van kindermisbruik. Dit gebeurt door indoctrinatie van overtuigingen wanneer kinderen nog niet in staat zijn om met vol begrip en rede te vatten wat hen wordt opgelegd. Het gebeurt in een opvoeding waar kinderen opgroeien in een omgeving die elk kritisch denken de mond snoert, waar een zeer beperkt en foutief wereldbeeld wordt aangeleerd en waar men opgroeit met een gebrek aan sociale, culturele en religieuze verscheidenheid. Op zo een manier worden er zeer waardevolle kinderrechten geschonden. We zullen dan ook duidelijk stellen dat niemand het recht mag hebben om kinderen in dergelijke omgeving te laten opvoeden, zelfs niet zijn/haar eigen kinderen. Tot dergelijke omgeving rekenen we ook het heilige domein van de religie. We nemen het standpunt in dat religie geen domein mag en kan zijn waar men naar eigen wil zijn kinderen opvoedt. Hierbij volgen we dan ook nauw het standpunt van Nicholas Humphrey zoals hij het stelt in zijn artikel *What shall we tell the children?* (1997:2):

'Children, I'll argue, have a human right not to have their minds crippled by exposure to other people's bad ideas – no matter who these other people are. Parents, correspondingly, have no god-given licence to enculturate their children in whatever ways they personally choose: no right to limit the horizons of their children's knowledge, to bring them up in an atmosphere of dogma and superstition, or to insist

they follow the straight and narrow paths of their own faith. In short, children have a right not to have their minds addled by nonsense. And we as a society have a duty to protect them from it. So we should no more allow parents to teach their children to believe, for example, in the literal truth of the Bible, or that the planets rule their lives, than we should allow parents to knock their children's teeth out or lock them in a dungeon.'

Elke vorm van indoctrinatie, door wie ze ook wordt opgelegd is onaanvaardbaar en men bereikt hierin wel consensus maar deze eensgezindheid lijkt zich enkel te beperken buiten het domein van religie. Stellen dat indoctrinatie zich voordoet binnen religies roept meer protest op dan stellen dat sekten zich aan dergelijke praktijk schuldig maken. Maar is er een wezenlijk verschil tussen religies en sekten? Zijn religies gevrijwaard van dergelijke beschuldigingen terwijl zij juist nieuwe religieuze bewegingen afdoen als plaatsen waar men gebruik maakt van brainwashing, indoctrinatie en gevaarlijke praktijken? Laten we nader ingaan op de problematiek omtrent sekten zodat we daarna de duidelijke overeenkomsten met gevestigde religies kunnen blootleggen.

1.1 Het belang van een objectieve benadering van sekten

Het beeld over sekten waarmee het grote publiek is bevooroordeeld komt in grote lijnen hierop neer: sekten worden geleid door een manipulatieve leider die zijn gehersenspoelde volgelingen met behulp van rare rituelen dubieuze praktijken laat uitvoeren, al dan niet erotisch getint. Het zijn groeperingen die zich inlaten met maatschappelijk onaanvaarde praktijken zoals fraude, polygamie en kindermisbruik. Daarbij is het aanbidden van de satan of andere heidense goden geen uitzondering en als het allemaal eindigt in een collectieve zelfmoord moet ons dat niet verwonderen.

Het is een beeld dat sterk gekleurd wordt door de media. Als er in de media bericht wordt over sekten en nieuwe religieuze bewegingen wordt dit sensationeel aan de man gebracht. Dergelijke berichtgeving maakt het moeilijk om een objectief en openlijk debat aan te gaan met zulke groeperingen en om ze duidelijk in kaart te brengen. Dit zorgt er dan ook voor dat hulpverlening voor slachtoffers van dergelijke bewegingen moeilijker verleend kan worden. Het maakt het er immers ook niet eenvoudiger op om uit te maken wanneer men nu precies te maken heeft met een gevaarlijke sekte waar zich wel degelijk misbruiken voordoen. In tegenstelling tot de meeste berichtgevingen zijn niet alle groeperingen slecht van inborst en zijn er maatschappelijk aanvaardbare 'sektarische' groeperingen.

1.1.1 Pogingen tot sociale controle over sekten

Het belang van een objectieve benadering van sektes werd duidelijk aangetoond bij eerdere pogingen tot sociale controle over sektes door de overheid. Wanneer in de late jaren 60 nieuwe religieuze bewegingen in Amerika publieke aandacht kregen ontstond er algemene verbazing en ongerustheid bij de ouders van jongeren die hun nieuwe religieuze overtuigingen zeer serieus opnamen. Het ging hier niet om jongeren die geen andere uitweg meer zagen maar wel degelijk om jongeren die geschoold waren en verzekerde toekomstplannen hadden. Ouders die de sociale praktijken van sekten verdacht vonden oefenden veel invloed uit op de autoriteiten. Ze waren immers ongerust dat hun zonen of dochters zich zouden aansluiten bij een sekte en dat ze zo hun toekomstplannen zouden opgeven. Niet enkel de ouders hadden hun overtuigingskracht, ook de gevestigde religies en de dominante maatschappij hadden hun belang in het opkomen tegen elke nieuwe religieuze beweging. En men wist precies op welke manier men autoriteiten en journalisten voor hun zaak moest winnen. Pogingen om sociale controle over nieuwe religieuze bewegingen te krijgen werden vaak, direct of indirect, geleid door het idee dat men binnen dergelijke bewegingen praktijken uitvoerde zoals 'brainwashing' en 'mind control'. De media berichtten dan ook uitvoerig over deze manier van rekrutering van jongeren. Paradoxaal hierbij is dat negatieve berichtgeving juist de interesse opwekte van jongeren voor dergelijke bewegingen en voor alternatieve spiritualiteit.

De beschuldigingen van brainwashing zorgden ervoor dat de bewegingen zelf legale stappen ondernamen ter verdediging. Sommige groepen ondernamen burgerlijke acties en anderen eisten wetten en regulaties die in het voordeel zouden zijn voor nieuwe religieuze bewegingen (Richardson 1999:172-174).

De beschuldigingen van hersenspoeling hadden dus niet het gewenste effect en zetten de overheid er niet toe aan om stappen te ondernemen tegen de bewegingen. Wat dit wel deed waren de beschuldigingen van kindermisbruik. De nieuwe religieuze

bewegingen bleven stand houden na de eerste pogingen tot sociale controle en de ondertussen volwassen, getrouwde leden kregen kinderen. De organisaties werden dan ook meer geïnstitutionaliseerd, minder charismatisch en meer 'huishoudelijk'. De eerder radicale overtuigingen werden gematigder terwijl men steeds meer een gewonere levensstijl aannam. Toch bleef men kwetsbaar voor nieuwe sociale controle pogingen. En net de aanwezigheid van kinderen maakte hen een makkelijk doelwit. Kinderbescherming organisaties hadden een enorme invloed omdat er in Westerse maatschappijen veel belang wordt gehecht aan het welzijn van kinderen. Elke beschuldiging over kindermisbruik die werd geuit zette meteen kindbescherming organisaties in actie, met de politie en de media erbij. Deze situatie had dan ook een grote stijging van meldingen van kindermisbruik in nieuwe religieuze bewegingen tot gevolg. Vele meldingen van kindermisbruik kwamen van ouders die verwickeld waren in een scheidingprocedure en vochten om het hoederecht over hun kinderen. Dit was het geval bij het bekende drama dat zich voordeed in 1993 in Waco, Texas, waar 18 kinderen omkwamen nadat de FBI bij de Branch Davidians binnenvielen na beschuldigingen van kindermisbruik (Richardson 1999:175-176; Homer 1999:198-200).

Zo ook waren de beschuldigingen van kindermisbruik de leidraad in de rechtzaken tegen de sekte The Family, vroeger bekend onder de naam the Children of God. De stichter van deze sekte, David Berg, hield er controversiële opvattingen op na wat betreft de seksualiteit van kinderen. Hij moedigde kinderen aan om zichzelf seksueel te verkennen en is zelf, samen met enkele anderen, beschuldigd van misbruik van kinderen. Zijn brieven aan zijn volgelingen in de jaren '70 en '80 geven blijk van zijn dubieuze houding omtrent incest. Zijn provocerende uitspraken in het bericht 'De Duivel haat seks, maar God houdt ervan!' van 20 mei 1980 tonen zijn afkeer van de hypocriete houding van 'het systeem' (Family-jargon voor de buitenwereld) over seksualiteit, in het bijzonder incest:

'Wat heeft seks met leeftijd te maken? God heeft geen leeftijdsgrenzen gesteld aan seksuele gevoelens en orgasmen, maar het Systeem heeft het verboden tot je 18 jaar bent! God heeft incest niet verboden, maar waag het niet om erover te praten, laat staan dat je je ermee inlaat! Er zijn in het Systeem een hoop krankzinnige wetten tegen alles dat met seks te maken heeft.' (geciteerd in Barker en Singelberg, 1996:68).

Van dit soort gedachtegoed heeft de Family zich afgezet. Elk seksueel contact tussen kinderen en volwassenen wordt nu bestraft met onmiddellijke uitstoting uit de beweging. De groep veroordeelt verder ook seks tussen heteroseksuele leden die vrijgezel zijn en seks buiten de banden van het huwelijk. Ook het gebruik van seks om leden te rekruteren ('flirty fishing') wordt de laatste jaren afgewezen. De naamsverandering kan er dan ook op wijzen dat de beweging af wil van zijn dubieus verleden. Anderzijds toont de naam ook aan dat de groep geëvolueerd is tot een grote samenkomst van families (Richardson 1999:177). Toch werd The Family nog in de late jaren '80 herhaaldelijk beschuldigd van kindermisbruik. Zo werden meer dan 500 kinderen uit de beweging gehaald en medisch en psychologisch onderzocht door de autoriteiten in Argentinië (in 1989), Australië (in 1992), Spanje (in 1990) en Frankrijk (in 1993). Onder veel media belangstelling, waar het nieuws telkens sensationeel aan de man gebracht werd, werden deze zogenaamde schandalen gevolgd. Maar in geen van de zaken kon men enig bewijs leveren dat er wel degelijk sprake was van

kindermisbruik en alle kinderen mochten weer terug naar hun ouders (Barker en Singelberg 1996; Richardson 1999:178-181).

1.1.2 Problematiek: sekten definiëren

Hieruit bleek dat er nood was aan een objectieve benadering van nieuwe religieuze bewegingen zodat dit soort van maatregelen gebaseerd op ongegronde beschuldigingen vermeden kan worden. Het probleem begint echter al bij het definiëren van wat nu precies een sekte is. Het Belgisch onderzoeksrapport inzake sekten (1997) werd opgesteld naar aanleiding van het onderzoek door een parlementaire commissie met als doel een uitgebreid beeld van het fenomeen ‘sekte’ in België te vormen. Sekten zijn immers in Europa, in tegenstelling tot Amerika, een relatief nieuw fenomeen. Bij het onderzoeksrapport werd een appendix gevoegd waarin 189 groeperingen vermeld werden. Anders dan de media lieten uitschijnen betrof het hier niet een lijst van gevaarlijke sekten. Er werd immers expliciet gesteld dat het vermelden van een groepering niet rechtstreeks leidt tot het veroordelen van een groepering als gevaarlijk of dat het een sekte zou zijn. Denaux citeert deze vermelding in *The Attitude of Belgian authorities toward New Religious Movement* (2002:239):

‘This enumeration constitutes neither an acceptance of position nor a value judgment on the part of the Commission. Hence, the fact that a group appears in the list, even on the initiative of any state authority, does not mean that the Commission supposes it to be a sect or, a fortiori, to be harmful.’

Maar het uitgeven van die lijst leidde onherroepelijk tot media aandacht en tot eigen interpretaties van de lijst. Vele groeperingen voelden zich dan ook diep beledigd zichzelf op zo een lijst te zien staan en zeker om onder de noemer ‘sekte’ te worden omschreven. Verder werden er vragen gesteld waarom er nergens melding werd gemaakt van gevestigde religies en van de groeperingen die daarin bestaan. De commissie was zich bewust van de negatieve bijklank die de term ‘sekte’ met zich meedraagt en de problematiek die dit met zich meebrengt:

‘In de algemeen gangbare betekenis en in het courante taalgebruik, heeft het woord sekte een pejoratieve bijklank. Mocht de commissie die vereenvoudigde visie tot de hare maken, dan zou ze in de onmogelijkheid verkeren haar taak te vervullen want ze zou het risico lopen levensbeschouwelijke of godsdienstige organisaties in diskrediet te brengen die, al dragen ze de kenmerken van een sekte, geen gevaar vormen voor hun leden, voor derden, voor de samenleving of voor de democratie.’ (Duquesne & Willems, 1997:99, geciteerd in De Meulder 2002:22-23).

Om te vermijden dat groeperingen te onrecht gestigmatiseerd worden maakt de onderzoekscommissie een driedeling (De Meulder 2002:23):

1. De sekte stricto sensu. Dit soort bewegingen wordt omschreven als ‘een georganiseerde groep van personen die binnen een godsdienst dezelfde leer aanhangen’. De commissie gaat ervan uit dat deze groepen op zich geen gevaar vormen en a-priori niet schadelijk zijn. Zij stellen:

“In die betekenis is de ‘sekte’ op zich respectabel en is ze zonder meer een normale toepassing van de godsdienstvrijheid en de vrijheid van vereniging zoals die door onze grondrechten gewaarborgd worden.”(Dusquesne & Willems, 1997:100)

2. De schadelijke sektarische organisaties. Deze worden gedefinieerd als:
“een groepering met een levensbeschouwelijk of godsdienstig doel die zich in haar organisatie of praktijken, overgeeft aan schadelijke, onwettige activiteiten, het individu of de samenleving schaadt of de menselijke waardigheid aantast.” (Dusquesne & Willems, 1997:100)
In deze context formuleert de commissie een aantal criteria van gevaarlijkheid waaronder bedrieglijke wervingsmethoden, mentale manipulatie, geweld, ontvoering enzoverder.
3. De verenigingen met het oogmerk om misdrijven te plegen. Deze groepen zijn misdadige organisaties die zich een religieus karakter aanmeten als dekmantel of om gebruik te kunnen maken van eventuele juridische of fiscale voordelen.

Het opzet van deze driedeling was er één in de goede richting. Zo worden vele foutieve aannames vermeden en de objectiviteit bevorderd. Toch staan we nog veraf van een ideale omschrijving, aldus De Meulder (2002:23). Men verliest uit het oog dat er grote verschillen binnen een religieuze beweging bestaan, zeker indien bewegingen geografisch enorm verspreid zijn. Ook worden alle praktijken en leden van een groep teveel in hetzelfde hokje geplaatst wat tot spijtige misverstanden en onterechte beschuldigingen kan leiden. En tenslotte kan men zich vragen stellen of deze driedeling wel in de praktijk te hanteren is aangezien men bij het opstellen van de lijst van ‘sekten’ geen rekening hield met de driedeling.

De Meulder (2002:24) stelt voor om een onderscheid te maken tussen sektarische *organisaties* en sektarische *praktijken*. Zo kan er een onderscheid gemaakt worden tussen schadelijke en onschadelijke praktijken, met alle mogelijke nuanceringen daartussen. Hierdoor wordt de realiteit omtrent sekten dichter benaderd. De problematiek ligt immers bij de schadelijke praktijken, al dan niet geïsoleerde misbruiken en wanpraktijken, die dikwijls weinig of zelfs helemaal niet verbonden zijn met de religieuze achtergrond of structuur van de beweging in kwestie.

Deze aanpak werkt de negativiteit die gepaard gaat met de term ‘sekte’ weg. Elke groepering, religieus of niet en sektarisch of niet, moet de wetten respecteren. Als wantoestanden losgekoppeld worden van de beweging in kwestie en van de verzamelnaam ‘sekten’ in het algemeen komt dit de groeperingen en hun leden ook ten goede.

Het onderscheid tussen sektarische organisaties en sektarische praktijken is een probleemoplossende benadering die gevoerd wordt vanuit een noodzakelijke objectiviteit. Deze objectiviteit moet echter doorgetrokken worden en mag niet stoppen voor de grens van het domein Religie. De criteria die men hanteert om een onderscheid te maken tussen onschadelijke praktijken en schadelijke praktijken moeten ook van toepassing zijn op religieuze praktijken. Laten we eerst nader ingaan op de vraag of er een verschil is tussen sekten en gevestigde religies zodat meteen ook duidelijk wordt waarom religieuze praktijken ook objectief benaderd moeten worden.

1.2 Is er een verschil tussen sekten en religies?

Er bestaat een diep respect voor de gevestigde religies. Het is een domein dat men met eerbied bewandelt en waar men met gebogen hoofd zachtjes fluistert. Men drijft geen spot met de religieuze handelingen en ze in vraag stellen is al helemaal uit den boze. De eeuwenlange traditie en geschiedenis die ze met zich meedragen zetten de drie traditionele monotheïstische religies, christendom, jodendom en islam, op een voetstuk van waar ze nog steeds een enorme invloed uitoefenen op het politieke en sociale maatschappelijke leven. Want ondanks de scheiding kerk en staat die vele landen hanteren blijft religie nog steeds een zeer beïnvloedende stem binnen politieke en sociale debatten.

Bij de benadering van sekten is het heel anders gesteld. Daar is de spot en gebrek aan eerbied voor andermans geloof schering en inslag. Het principe van godsdienstvrijheid lijkt plots ver weggemoffeld daar waar men het bij de klassieke religies te pas en te onpas lustig bovenhaalt. Enkel al het woordgebruik toont het enorme contrast aan in de houding ten opzichte van beide gebieden. Het woordgebruik duidt aan hoe men over een bepaald onderwerp denkt maar het bepaalt ook mee de beeldvorming over een onderwerp, meestal over datgene waarmee men niet vertrouwd is. Men laat dan ook zijn mening vlug beïnvloeden door het gehanteerde woordgebruik. Anne Morelli kaart dit contrast in woordgebruik aan in haar boek *Open brief aan de sekte van de sektetegenstanders* (1997). Het typische woordgebruik dat men hanteert als men spreekt over enerzijds sekten en anderzijds religies verklaart deels de angstige houding die men ervaart ten opzichte van de eerste en de respectvolle houding ten opzichte van de tweede. Als we in ons achterhoofd houden dat, tot het midden van de 19de eeuw, de Kerk alles buiten haarzelf als ‘sekte’ omschreef dan kunnen we al deels verklaren waarom het woordgebruik niet positief is uitgevallen voor de sekten. Sekten werden, en worden dan ook nog steeds, beschouwd als groeperingen die afgeweken zijn van het rechte pad van de enige juiste religie. Sekten blijft men dan ook zien als een verbasterde vorm van religie met alle gebreken die bij de religies zelf niet zouden voorkomen (Morelli 1997:13).

Binnen een sekte worden de ‘fanatieke volgelingen’ geleid door ‘de goeroe’ die, gehuld in een vermomming met overdreven ‘prullaria’ als versiering, zijn ‘aanhangers’ ertoe aanzet om zijn ‘irrationele overtuigingen’ te verspreiden door middel van propaganda of ‘proselitisme’. De sekten schieten dan ook als paddestoelen uit de grond en de mensen worden ‘aangetast’. Kinderen blijven ook niet gespaard en worden ‘geronseld’, ‘gerekruteerd’ en ‘geïndoctrineerd’. Bij religies daarentegen richt de paus, gehuld in ‘religieuze gewaden’, zich tot de ‘vrome gelovigen’. De kinderen volgen de ‘catechese’ waar de religieuze ideeën en waarden waarin de ouders geloven eerbiedig en op een ‘normale’ manier overgedragen worden.

Deze korte veralgemeende voorstelling van sekten en religies toont al aan hoe sekten beschreven worden door negatief geladen woorden. Men hanteert in het algemeen geen termen als ‘gelovigen’, ‘vroom’, ‘priesters’, ‘traditionele religieuze gewaden’ als men spreekt over sekten. Zo gebruikt men ook niet de termen ‘indoctrinatie’, ‘propaganda’, ‘samenraapsel van overtuigingen’ als men spreekt over de religieuze praktijken. Het consequent gebruik van dergelijk negatief en positief taalgebruik door de media, overheden en woordvoerders van gevestigde religies beïnvloedt zonder twijfel de wijze waarop men sekten en religies benadert. Het staat ook iedere objectieve benadering in de weg en zoals we besproken hebben is dergelijke benadering uiterst belangrijk om praktijken, zowel binnen sekten als binnen religies,

te bestempelen als schadelijk of onschadelijk. De term ‘indoctrinatie’ roept meteen vragen op terwijl het begrip ‘catechese’ geen argwaan oproept. Is het gegrond om religies te overladen met respect terwijl men niet terugschrikt om negatief en spottend te spreken over sekten? Dit voert ons meteen terug tot de vraag of er wel een verschil is tussen beide. De behandeling van deze vraag is van belang om aan te tonen dat het aanklagen van schadelijke praktijken niet mag stoppen voor het domein van de religie. Religie mag geen domein zijn waar men ongestoord en met de bescherming van respect en godsdienstvrijheid praktijken kan uitvoeren die indruisen tegen de wetgeving. Net zoals men sekten op een objectieve manier moet benaderen en eventuele wanpraktijken moet blootleggen en verhinderen, zo ook moeten religies losgemaakt worden van hun immuniteit en toegankelijk zijn voor objectief onderzoek waarbij schadelijke praktijken in beeld kunnen gebracht worden. Om na te gaan of een sekte zich schuldig maakt aan schadelijke praktijken doet men beroep op de schadelijkheidscriteria. Deze criteria kunnen beschouwd worden als een hulpmiddel om problemen te beoordelen en zo praktijken of bewegingen als gevaarlijk aan te duiden. De schadelijkheidscriteria omvatten ondermeer het ronselen van leden, het rekruteren van kinderen, een breuk met de familie of omgeving, politieke infiltratie, manipulatie op om het even welke manier, enzoverder (De Meulder 2002:22; Morreli 1997). We zullen zien dat deze criteria niet enkel van toepassing zijn op sekten maar zeker ook criteria zijn die schadelijke praktijken van religies blootleggen.

1.2.1 Schadelijkheidscriteria voor zowel sekten als religies

Ouderdom en grootte

Het eerste zogenaamde verschil dat we nader bekijken is dat van de ouderdom en grootte. Het respect voor religie komt voort uit de eeuwenlange traditie en geschiedenis die ze met zich meedraagt. Religieuze leiders beroepen zich daar dan ook op als men spreekt over sekten als verbasteringen van de enige ware religie. Zo dragen het christendom en de islam een rijke geschiedenis en een cultureel erfgoed met zich mee waardoor ze zich superieur voelen ten aanzien van andere godsdienstige of religieuze groeperingen. Natuurlijk is hun ouderdom geen reden om aan te nemen dat de boodschap die ze uitdragen en de religieuze praktijken die ze uitvoeren legitiem zijn. Daarbij kan men het ouderdomscriterium niet volhouden aangezien enkele groepen die algemeen tot de sekten worden gerekend al relatief lang bestaan en dus niet tot een recent verschijnsel kunnen herleid worden (De Meulder 2002:25). Ook over de grootte, het aantal leden, van de gevestigde religies en de nieuwe religieuze bewegingen is er onduidelijkheid. Het is namelijk haast onmogelijk om een juist beeld te scheppen over het aantal leden binnen een godsdienst. Eileen Barker en Richard Singelberg geven in *Nieuwe religieuze bewegingen. Een praktische inleiding* (1996:138-141) drie verklaringen waarom het zo moeilijk is om het ledenaantal precies te benaderen. Allereerst hanteren zowel de gevestigde religies als de meeste nieuwe religieuze bewegingen verschillende niveaus van lidmaatschap. Dat loopt uiteen van een volledige betrekking tot een periferie van sympathisanten. De tweede reden is te wijten aan ‘double counting’ (De Meulder 2002:25). Door de vele interesses die personen kunnen tonen voor verscheidene bewegingen zijn er personen die lid zijn van meerdere organisaties tegelijk. De derde reden die een juiste telling onmogelijk maakt is te wijten aan de wijze waarop bewegingen hun leden registreren. Ex-leden verdwijnen zelden uit de ledenlijst.

De moeilijkheid om de omvang van het ledenaantal te vatten in zowel gevestigde religies als in niet-gevestigde religies duidt erop dat men evenmin beroep kan doen op de grootte om zich te profileren als de enige ware religie. Natuurlijk is het belang van juiste cijfers niet relevant als men criteria wil voor de juistheid of ernst van de boodschap van een geloof. Een grote aanhang van een geloof verhoogt immers niet de waarde van dat geloof. Wel zijn cijfers van belang om de precieze sociale invloed van een beweging of religie in te schatten. Het is namelijk opmerkelijk dat zowel de nieuwe religieuze bewegingen als hun tegenstanders de neiging hebben het ledenaantal te overschatten. De bewegingen zelf proclameren wel eens meer leden te hebben dan werkelijk het geval is terwijl de tegenstanders van bewegingen overdrijven om te berichten over de ‘verontrustende’ toename van sekten. Dit geeft een vertekend beeld over de plaats die de bewegingen innemen in de samenleving (Barker en Singelberg 1996:138-141).

Ledenwerving

Eén van de schadelijkheidscriteria is de manier waarop bewegingen leden werven. Het algemeen beeld dat men heeft van de manieren waarop sekten dit doen is een zeer negatief beeld. Als een sekte een persoon tot lid wil maken dan mogen we gerust stellen dat ze een hoge druk uitoefenen op die persoon om hem of haar te overtuigen. Eén van die manieren is ‘love bombing’, waarin de persoon overladen wordt met aandacht en genegenheid. Een andere, negatieve manier waarop men personen onder druk zet is door het aanpraten van schuldgevoelens en angstgevoelens. Een, door de media uitgebreid in beeld gebrachte, manier is de wijze waarop de Children of God (nu dus bekend onder The Family) leden voor hun geloof poogden te winnen: ‘flirty fishing’. Hier zette men vrouwen, ‘Hoeren van Jezus’, aan tot het verleiden van mannen en men gebruikte seks dus als middel om leden te rekruteren (Barker en Singelberg 1996:16).

Deze manieren van ledenwerving zijn niet bepaald positief te noemen en men spreekt dan ook over het ‘ronselen’ van leden. ‘Ronselen’ is een begrip dat weinig sympathie oproept en dit soort negatief taalgebruik vinden we niet terug als we het hebben over de manier waarop bijvoorbeeld de Katholieke Kerk leden overtuigt. De Kerk bekeert mensen. Dit is een maatschappelijk aanvaarde en positief klinkende manier om mensen te overhalen tot het geloof. Toch is er weinig verschil in de manier waarop sekten en religies leden verwerven. Objectief gezien is er geen verschil tussen enerzijds de missionarissen, gehuld in zwart habijten, die in Afrika de bijbel stoppen in de handen van de niet-christenen, en anderzijds de sekteleiden die in hun typische klederdracht boeken over hun geloof en folders vol informatie over hun sekte op straat uitdelen. Waar het verschil wel ligt is in de mate waarop het publiek vertrouwt is met het beeld. Publieke gewenning is enorm bepalend in de beeldvorming over wat nu als ‘normaal’ en ‘abnormaal’ beschouwd wordt (De Meulder 2002:26).

Het ronselen van leden door sekten zou ook het meest slagen op het moment dat een persoon psychisch een zware periode doormaakt. Maar dit argument tegen sekten is ook toepasbaar op de manier waarop bijvoorbeeld de parochie net na een sterfgeval een bezoek brengt bij de naaste familieleden om ze te overtuigen van de troost en steun die ze kunnen vinden in hun geloofsgemeenschap en in bijvoorbeeld het katholieke gedachtengoed. Alleen wordt dit dan gezien als een uiting van goedhartigheid (De Meulder 2002:26).

Breuk met de familie of directe omgeving

Een opgelegde breuk met de familie of directe omgeving is een schadelijkheids criterium waar sekten zich schuldig aan zouden maken. Men ontnemt de bezittingen van de leden en het zien van andere familieleden wordt tot een minimum gereduceerd of zelfs helemaal verboden. Elk contact met de buitenwereld wordt verbroken door geen informatie via de mediakanalen toe te laten en men ontwikkelt een eigen taalgebruik dat de leden van de niet-leden isoleert. Zo versterkt men het gevoel dat leden anders zijn en afgescheiden zijn van buitenstaanders (Barker en Singelberg 1996:72).

Laten we nu eens kijken naar wat er gebeurt als men intreedt in een klooster. Ook daar wordt elk persoonlijk bezit afgekeurd en dient men alles te schenken aan de gemeenschap die men betreedt. Men vult zijn dagen op vaste tijdstippen met bidden tot God, men vast en onthoudt zich van eten en drinken zolang dat de gezondheid het toelaat. Elk contact met de buitenwereld wordt verboden en ook familieleden worden weerhouden van vele bezoeken. Eén keer in het jaar mag men familie ontvangen onder strikte regelgeving. Het is een leven in stilte en ontzegging van elke seksuele ervaring. De toetreding tot een kloosterorde wordt beschouwd als het hoogste goed. En al worden familieleden getroffen door een immens verdriet bij het zien intreden van zoon of dochter, nicht of neef, men eerbiedigt de beslissing. Elke uittreding wordt dan ook beschouwd als een verraad omdat er niet gekozen is voor een totale toewijding. Hier zien we opnieuw hoe de lange traditie en geschiedenis van kloosters een rol spelen in de aanvaarding van deze praktijken en de gevolgen die ze hebben voor de betrokken personen. Een intrede in een klooster wordt nog steeds beschouwd als een respectvolle toewijding en als een fundamentele keuze. Het is luisteren naar de 'roeping' om het leven te wijden aan God. De toetreding tot een sekte beschouwt men daarentegen als iets 'abnormaal', iets wat mensen doen omdat ze onder invloed zijn van manipulatie en hersenspoeling. Kloosters, gemeenschappen en gesloten ordes van alle religieuze tradities worden vaker gerespecteerd wegens hun strikte regels waarin hun afscheiding van de wereld naar voren komt. Ouders accepteren de keuze van hun kind om toe te treden in een traditionele groepering vlugger dan de keuze om toe te treden in een nieuwe beweging. Dit is ook mede te wijten aan de angst voor het onbekende. Men kan zich een beeld vormen over het dagelijks leven in een religieuze omgeving die al eeuwen bestaat terwijl de levensomstandigheden in nieuwe bewegingen onbekend is (Barker en Singelberg 1996:76).

Manipulatie en hersenspoeling

En dit brengt ons tot technieken als manipulatie en hersenspoeling, die vaak worden toegeschreven aan sekten. Hersenspoeling is een zeer politiek getinte term die gebruikt werd door de Koude oorlogsjournalisten om te verklaren waarom Amerikaanse soldaten capituleerden voor de ideologische argumenten van de Chinezen of Koreanen die hen in gevangenschap genomen hadden. Zij zouden, zonder dat er geweld of drugs gebruikt werden, overtuigd communist geworden zijn. Deze verandering van overtuiging verklaarde men aan de hand van een mysterieuze psychologische operatie, de zogezegde 'hersenspoeling'. De theorie werd door de American Psychological Association (APA) en de American Sociological Association als niet-wetenschappelijk afgedaan. (Morelli 1997:37) Ondanks deze berichten over de niet-wetenschappelijkheid van de theorieën ten voordele van het geloof in de

technieken van hersenspoeling blijft het een populaire verklaring die gegeven wordt voor het verschijnsel van jongeren die zich aansluiten bij een sekte. Temeer omdat het de verantwoordelijkheid legt in de handen van de sekte. Hersenspoeling zou, als het zou werken natuurlijk, inderdaad een begeerd hulpmiddel zijn om de zielen van de individuen te winnen maar of het werkelijk uitvoerig en met succes toegepast wordt mag in vraag gesteld worden. Als blijkt dat 90% van de 1000 mensen na afloop van een inleidende cursus van de 'Moonies' (De Verenigingskerk van Sun Myung Moon) het voor bekeken hielden, ondanks de niet aflatende bekeringspogingen van de volgelingen, kunnen we niet stellen dat mensen hulpeloos ten prooi vallen aan de overredingstechnieken van de beweging. Er sloten zich immers 8% aan en zij bleven een week full-time lid. Twee jaar later waren er nog maar slecht 4% lid en het ledenaantal bleef na 1979 afnemen. Het hoogtepunt van deze sekte was in het jaar 1979 en de aantijgingen dat deze groepering zich schuldig maakte aan hersenspoeling van de slachtoffers was dan ook de meest gehoorde bevooroordeelde verklaring. (Barker en Singelberg 1996:18)

Uit de resultaten van statistieken mag men aannemen dat het niet waar is dat iedereen ontvankelijk is voor de 'verlokkingen van de sekten' (Barker en Singelberg 1996:19). Om een waarheidsgetrouw beeld te krijgen waarom individuen zich laten overhalen om tot een sekte toe te treden moet men ook rekening houden met de persoonlijkheid van de bekeerling. Wat was bijvoorbeeld zijn emotionele toestand toen zij/hij in aanraking kwam met de sekte? Wat was de persoonlijke levensgeschiedenis van de bekeerling en welke gebeurtenissen namen hierin een cruciale plaats? Het onderzoek naar de beweegredenen van het individu is uiterst belangrijk wil men een heldere verklaring vinden voor de overtuigingskracht van sekten tot lidmaatschap. Verklaring als hersenspoeling en manipulatie vertroebelen enkel dit zicht.

Natuurlijk gebruiken de volgelingen en de leider(s) van sekten overtuigingstechnieken. Technieken zoals 'love bombing', aanpraten van schuldgevoelens en het extreme 'flirty fishing' zijn voorbeelden van dergelijke voorkomende overtuigingstechnieken. Maar dit kan niet gelijk gesteld worden met hersenspoeling. Evenmin mag misleiding beschouwd worden als hersenspoeling. Het kan gerust zijn dat er sekten zijn die geen waarheidsgetrouw beeld geven over wie ze zijn en waar het geld heen gaat dat ze ontnemen van bekeerlingen. En mochten de volgelingen meer nauwkeurige informatie gekregen hebben over de ware toedracht van de sekten dan zou men eventueel anders gehandeld hebben. Belangrijk hierbij is dat men bij machte is om de keuze te maken. Bij hersenspoeling zou dit niet het geval zijn en zou men de keuze volgen die voor hen gemaakt wordt en niet in staat zijn zelf een beslissing te nemen. Indien men, nadat men zich heeft aangesloten, beseft dat ze op basis van verkeerde informatie gehandeld hebben kan het voorkomen dat men toch lid blijft van de beweging omwille van emotionele banden met andere leden. De Amerikaanse sociologen Rodney Stark en Bill Bainbridge, geciteerd door Barker en Singelberg (1996:17), beschreven dit fenomeen naar aanleiding van de bekering tot de Verenigingskerk:

'Het accepteren van de godsdienst en het besluit om 'full-time' sektelid te worden, deed zich pas voor na een lange periode van dagelijkse interacties met de sekteleiden. In plaats van dat men tot de groep toetrad vanwege de aantrekkingskracht van het geloof, werden mensen tot het geloof aangetrokken vanwege de banden met de groep.'

Aansluiting tot een sekte gebeurt ook het meest via de introductie door een familielid of een andere bekende. Het is uiterst zeldzaam dat iemand uit eigen beweging een sekte bezoekt. Er wordt dan ook herhaaldelijk gevraagd aan leden om bij volgende bijeenkomsten bekenden mee te brengen (Barker en Singelberg 1996:19). Verder is het ook belangrijk dat er leden zijn die al voor ze zich bij een bepaalde beweging aansloten sympathie hadden voor de geloofsopvattingen van de beweging. Ze voelden zich al aangesproken tot de levenswijze van een beweging voordat men ertoe bekeerd werd. Er moet dus een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds zij die zich na bekering vonden in de geloofsopvattingen en anderzijds zij die er al mee vertrouwd waren voor de bekering.

De redenen om tot lidmaatschap over te gaan zijn dus niet zo eenduidig aan te tonen en men mag zich niet beperken tot de overtuigingspogingen van de beweging zelf maar er moet uitvoerig onderzoek gedaan worden. Een samenwerking van studies over sekten is dan ook uiterst belangrijk. In de sociale- en menswetenschappen kan men al een hele reeks studies vanuit particuliere disciplines vinden die het fenomeen sekte beschrijven. De psychologie en de sociale psychologie van de godsdienst houden zich bezig met de studie van de persoonlijkheidskenmerken en van de interpersoonlijke relaties. Zowel de psychologische structuur van de leiders als van de volgelingen worden bestudeerd. Van daaruit kan men dan beter zicht krijgen op de werking van bekering en confirmatiedruk. In deze studies komt het autoriteitsaspect naar voren. Hierbij kan men een uitgewerkt beeld krijgen over de machtsrelatie tussen de leider en zijn volgelingen. Autoriteit, afhankelijkheid en onderschikking zijn intrinsieke kenmerken binnen de relatie waarbij de autoriteit van één persoon over de anderen fundamenteel is. De religieuze inhoud is helemaal niet de belangrijkste factor in vergelijking met die invloedrijke machtsrelatie. Deze autoritaire machtstructuren zijn zonder twijfel ook te vinden binnen de gevestigde religies.

Andere studies leggen zich toe op de sociologie van de godsdienst. Hierbij peilt men naar de kenmerken van de groepen of gemeenschappen zelf. Uit de studies die de zelfidentificatie van een groep bestudeerden blijkt dat sekten zich opstellen als een elite en zichzelf beschouwen als houders van de waarheid. Zo stelt Vernon (aangehaald in Pinxten 2002:35) in zijn onderzoek dat een sekte een kleine groep is die zich afgebroken heeft van een grotere groep waarvan de sekteleiden vinden dat deze niet langer 'de ware religie' aanleert. Zoals we al besproken hebben is er een sterke groeps sfeer waarbij men de buitenwereld als gevaarlijk en verwerpelijk voorstelt. De in-groep wordt natuurlijk verheerlijkt. Dit verstrekt ook de emotionele gebondenheid die sterker is dan enige rationele analyse en argumentatie. Alweer kan men eenzelfde analyse doorvoeren op gevestigde religies. Ook daar vinden we de aanspraak op de waarheid, het uitsluiten van de kwade, duivelse buitenwereld, de autoritaire groepsbindingen terug. Zowel sekten als gevestigde religies voeren een politiek van exclusiviteit, vijandigheid tegenover de buitenwereld, tegen verzoening en autoriteit bindend binnen een groep (Pinxten 2002:35).

Politieke infiltratie

Het volgende schadelijkheids criterium dat we bespreken is de politieke infiltratie en dit is een criterium dat zeker van toepassing is op de gevestigde religies. De enorme waarde die gehecht wordt aan de scheiding tussen kerk en staat zorgt ervoor dat men iedere politieke infiltratie van religieuze groepen in de politiek of in

overheidsinstanties nauwgezet in het oog houdt. Toch zien we dat er een dubieuze houding aangenomen wordt tegenover sekten enerzijds en godsdiensten anderzijds. In België zien we immers dat de Katholieke Kerk een nog steeds beïnvloedende hoofdrol speelt in alle lagen van politieke machten en overheidsinstellingen. Zo is de CD&V een christelijke getinte politieke partij. Er is dan wel geen sprake van ‘kwaadwillige’ infiltratie maar de invloeden van het christelijke gedachtegoed binnen de politiek zijn niet te ontkennen. De Meulder stelt dan ook terecht de vraag waarom de Katholieke Kerk zo vaak betrokken wordt als actieve gesprekspartner binnen ethisch-politieke discussies. Want ‘zelfs als men de relatieve grootte en populariteit van het katholieke geloof in België als legitimatie gebruikt kan men zich afvragen waarom de grens wordt getrokken in het voordeel van de Katholieke Kerk en ten nadele van andere religies, al dan niet ‘gevestigd.’ (De Meulder, 2002:27)

Het is belangrijk om in te zien dat de schadelijkheidscriteria zowel toepasbaar zijn op de sekten als op religies. Het stelt duidelijk dat religies even aansprakelijk moeten zijn als sekten voor de schade die ze anderen aanbrengen. Dus als ook zij kinderen laten opgroeien in een omgeving waar men hen beperkte en foutieve wereldbeelden meegeeft en hen geen kennis laat maken met alternatieve wereldbeelden en hen zo sociale, culturele en religieuze verscheidenheid ontnemt, dan zijn zij aansprakelijk voor het schenden van zeer waardevolle kinderrechten.

2. De kans op keuzes in een kinderleven

Stellen dat kinderen geschaad worden, dat hen belangrijke waarden ontnomen worden door een fundamentele religieuze opvoeding is een stelling die op veel onbegrip stuit. Enerzijds door diegenen die opgroeiden in een liberale democratische staat en anderzijds door diegenen die een religieuze opvoeding beschouwen als de bouwsteen van een samenleving. De eersten nuanceren de impact van religie en stellen dat het toch allemaal niet zo erg is. Onder hen misschien velen die zelf ook een religieuze opvoeding kregen en dit niet ervaren als een schade die hen toegebracht werd. De mening dat hen niets werd opgelegd, dat zij konden opgroeien tot een zelfstandige, kritische persoon brengt hen ertoe de opvatting ‘religie is schadelijk voor kinderen’ af te doen als overdreven en zeker niet van toepassing vandaag. Want wat is de invloed immers vandaag nog van bijvoorbeeld de christelijke kerk? Er wordt toch niets meer opgelegd aan mensen en sprake van indoctrinatie is toch helemaal overdreven? De fundamentalisten anderzijds pleiten juist voor een religieuze opvoeding omdat dit een noodzakelijk goed is binnen een opvoeding. Waar halen kinderen anders hun moraal vandaan? Zijn de waarden en normen die meegegeven worden geen belangrijke bouwstenen voor een kind om zijn leven mee op te bouwen? Zo beschouwen ze religie ook als de fundering waarop een samenleving zich kan bouwen en functioneren en die een gezin voorziet van een sterke band tussen ouders en kinderen.

Dat de Kerk minder invloed heeft op de mensen is een tendens die zich zeker voordoet in een aantal Westerse landen maar dit wil daarom nog niet zeggen dat er geen schade wordt toegebracht aan kinderen door een religieuze opvoeding. Het zou immens naïef zijn om te stellen dat dit zich niet meer voordoet. Kinderen worden nog dagelijks blootgesteld aan irrationeel gedachtegoed zoals bijgeloof en foutieve wereldbeelden. Als hen dit wordt opgelegd als zijnde ‘de enige waarheid’ dan wordt hen daarbij de kans ontnomen om zich wetenschappelijke kennis eigen te maken, om zelf kritisch denken te ontwikkelen en een persoonlijke identiteit te vormen. Maar is dit onomkeerbare schade? Zal dit werkelijk een kind voor het leven tekenen en ondraaglijke schade met zich meebrengen? Waarom trouwens zou wetenschappelijke kennis te verkiezen zijn boven een wereldbeeld dat gebouwd is op geloof? Wetenschappers beweren dat zij op superieure wijze de waarheid zo dicht mogelijk proberen te benaderen terwijl gelovigen declameren de enige ware kennis te bezitten. Is een wetenschappelijk wereldbeeld dan beter dan een gelovig? Het kan toch best zijn dat sommige personen beter af zijn met een warmhartig troostvol geloof dan met een wereldbeeld dat zich baseert op harde feiten en waaruit men geen troost kan halen als men geconfronteerd wordt met het menselijk leed? En als iedereen opgevoed wordt met dezelfde wetenschappelijke kennis verliezen we daardoor niet heel wat wereldbeelden die zorgen voor pluralisme en culturele diversiteit die zo waardevol zijn voor onze maatschappij? En tenslotte, mogen ouders niet beslissen wat de beste manier is om hun eigen kinderen op te voeden? Verdienen zij het recht niet om hun eigen geloof, hun eigen ideologieën en waarden mee te geven aan hun eigen kinderen? Waarom zou iemand die buiten het gezin staat mogen beslissen hoe ouders hun kinderen moeten opvoeden? Met welk recht en met welke rechtvaardiging zou iemand dat mogen doen? Dergelijke vragen zijn belangrijk en we laten ze dan ook niet onbeantwoord. Neem nu de opmerking dat een religieuze opvoeding geen onomkeerbare effecten heeft op kinderen. We moeten inderdaad geen paniek zaaien en stellen dat het verstand van religieuze kinderen voor altijd verziekt zou zijn met

irrationeel gedachtegoed waarvan ze nooit meer afstand kunnen nemen. Veel personen ondergingen een religieuze opvoeding en groeiden uit tot kritische individuen met eigen gedachten en sommigen onder hen vulden zelfs hun leven verder in op een zeer vrijzinnige wijze. Het idee dat kinderen van jongs af aan te kneden zijn en gedetermineerd zullen zijn door de waarden en normen die ze meekregen is een opvatting die terecht verlaten werd binnen de psychologie. Individuen kunnen gerust later in hun leven andere wereldbeelden opbouwen door in contact te komen met andere kennis. Men is nooit te oud om nog iets nieuws bij te leren is zeker een gezegde dat opgaat voor het merendeel van de bevolking. We moeten dan ook niet te benauwd zijn over de effecten van iets dat vanaf zeer jonge leeftijd aangeleerd wordt. Indien iemand met informatie in contact komt die zijn vorig wereldbeeld teniet doet dan bezit deze persoon de mogelijkheid om zijn wereldbeeld aan te passen aan deze nieuwe, juiste informatie. Het geloof dat ontevreden goden zorgden voor een verwoestende vulkaanuitbarsting kan plaats maken voor de wetenschappelijke verklaringen en bewijzen waarom die vulkaanuitbarsting zich werkelijk voordeed. Dus het verstand van een kind, het wereldbeeld van een kind is niet levenslang geïndoctrineerd met foutieve ideeën. Wel kunnen ze manieren van denken en bepaalde gedragingen met zich blijven meedragen. Een vrouw die van jongs af aan leerde dat zij ondergeschikt is aan een man zal zich meer moeite moeten getroosten om zich los te maken van deze gedachte dan een vrouw die het evenwaardigheidsprincipe met zich meekreeg. Iemand die leerde dat seks iets zondig is zal misschien minder gerust de liefde bedrijven (Humphrey 1997:9).

Is de stelling dat religie kinderen schaadt dan overdreven? Neen. Het is overdreven daar waar personen de kans krijgen om eigen gedachten te vormen en de keuze krijgen om afstand te nemen van wat ze meekregen in de opvoeding. Wanneer kinderen deze kansen en keuzes echter niet krijgen is ongerustheid op zijn plaats. Als kinderen opgroeien in een omgeving die niet open staat voor alternatieve wereldbeelden, waar men ze geen keuze aanbiedt om hun leven in te vullen naar eigen persoonlijke voorkeuren en waar elk kritisch denken wordt afgestompt dan heeft de samenleving de plicht om hiertegen te reageren. Waarom immers zouden we ons neerleggen bij het feit dat er kinderen zijn die de kans krijgen om als individuen hun eigen leven volwaardig en naar eigen inzichten in te vullen terwijl andere kinderen deze kansen ontnomen wordt enkel en alleen omdat zij opgroeien in een gesloten religieuze omgeving waar ze in de eerste plaats al niet zelf voor gekozen hebben. Waarom zou religie op zich een rechtvaardiging zijn voor het ontnemen van deze kansen? Een kind wordt geboren in een religie en kiest er niet zelf voor. Dawkins (2006) stelt dan ook dat spreken van een christelijk kind, een moslim kind of een joods kind fout is. Er bestaat niet zoiets als een joods kind of een hindoeïstisch kind, enkel en alleen kinderen van joodse ouders, kinderen van hindoeïstische ouders. Toch legt men vanaf de geboorte al vast welk geloof een kind zal aanhangen. Zelf heeft de pasgeborene nog geen idee welk geloof hij toegewezen krijgt, hoe dat geloof zijn leven zal beïnvloeden en of hij het er in de eerste plaats wel mee eens zal zijn. Maar deze keuze krijgt hij niet. Als een onwetene krijgt hij ideeën mee die hij met zich mee zal dragen, die mee zullen bepalen hoe hij naar de wereld kijkt en die hij op latere leeftijd misschien langs zich zal neerleggen of met zich blijft meedragen. Een kind vertellen dat hij/zij een kind is van christelijke ouders zal haar/hem helpen inzien dat religie iets is dat hij/zij uit vrije, eigen keuze kan kiezen voor hem/haarzelf. Als zich de mogelijkheid stelt die keuze te maken dan is er geen reden om overdreven paniekerig te doen. Maar zolang deze keuze ontnomen wordt is er reden tot reactie.

2.1 Wanneer keuzes niet mogelijk zijn

In 1972 werd er niet gereageerd toen kinderen de kans op keuzes ontzegd werd, integendeel. In Yoder, Amerika steunden rechters de beslissing van de ouders om hun kinderen te verbieden om naar het middelbaar te gaan, nochtans zijn de eerste twee jaren verplicht voor alle kinderen. De ouders van de Amish gemeenschap waren van mening dat het sturen van hun kinderen naar de middelbare school tot ze 16 jaar zijn indruist tegen het recht om hun religie vrijelijk uit te oefenen. De ouders stuurden hun kinderen wel naar het lager onderwijs maar weigerden om ze verder deel te laten nemen aan het middelbaar onderwijs. Ze rechtvaardigden deze beslissing op basis van hun geloof dat gebood dat zij hun kinderen opvoeden in de kerkelijke gemeenschap, afgezonderd van de wereld en zijn wereldse invloeden (Dwyer 1998:49). Ze argumenteerden verder dat hun kinderen, door deel te nemen aan het middelbaar onderwijs, beïnvloedbaar zouden zijn voor de wereldse invloeden op het cruciale moment van hun ontwikkeling. Zij zouden er waarden leren kennen die hen weg zouden drijven van God. Deze waarden die zij gevaarlijk vonden voor hun religie waren: intellectuele en wetenschappelijke ontwikkeling, eigenheid, competitieve ingesteldheid, wereldlijk succes, en sociaal leven met andere studenten (Dwyer 1998:49). Het gerecht opperde dat indien de Amish de kans niet kregen om hun kinderen op te voeden volgens hun religie, de manier van leven van de Amish tot uitsterven bedreigd was. Hun het recht geven om zich te beschermen tegen maatregelen van de staat die een bedreiging vormen voor hun voortbestaan was dan ook, volgens het gerecht, een noodzakelijke beslissing. Hierbij nam het gerecht een beslissing in het voordeel van de wil van de ouders en kwam hier niet enkel tegemoet aan het recht op individuele meningsuiting en godsdienstvrijheid. Het beschermde zelfs het recht van de ouders om hun kind op te voeden naar eigen wil. Het recht om een ander persoon zijn leven te beheersen werd hierdoor dus wettelijk beschermd.

'The Court in Yoder thus recognized a very peculiar sort of right. It firmly established that the Free Exercise Clause protects more than an individual's freedom of thought and self-determining religious conduct and more than an individual's freedom from state-imposed duties to take actions inconsistent with his or her beliefs. Under Yoder, the Free Exercise Clause also protects a right to control the lives and minds of certain other persons – the children in one's custody, to keep them to oneself, isolated from outside influences, and to make of them the type of persons one wants them to be in light of one's own religious beliefs.' (Dwyer, 1998:51).

Bij de beslissing werd geen enkel moment rekening gehouden met de belangen van de kinderen en of zij voor zichzelf dezelfde keuze zouden maken. Het overleven van de gemeenschap en de godsdienstvrijheid van de ouders werden vooropgesteld. Of dit terechte rechtvaardigingen zijn om ouders rechten over hun kinderen te geven bespreken we later.

2.1.1 Kinderen zijn ideale bewaarders van het geloof

De drang om te overleven als een gemeenschap is een belangrijke drijfveer die zit achter het weerhouden van enig contact met de buitenwereld en een belangrijke drijfveer om het geloof door te geven. Het is al moeilijk om te verwachten dat een ouder zijn geloof niet meegeeft met zijn kind, laat staan dat een gemeenschap dit niet

zou doen. Denk bijvoorbeeld aan de aanhangers van het geloof dat mannen op zijn minst met drie vrouwen gehuwd moeten zijn om voor zichzelf een plaatsje in de hemel te verzekeren of aan de gelovigen die, in de overtuiging dat de wereld gaat vergaan, zich schuilhouden in een ondergrondse grot, of aan de UFO fanatiekelingen die ijverig bouwen aan een landingsbaan zodat de buitenaardse wezens hen komen redden. Het idee dat zij deze, voor hen belangrijke geloven niet zouden doorgeven aan hun kinderen of hen er niet in zouden betrekken is absurd. Indien een moeder echt in de overtuiging leeft dat het eten van varkensvlees een grote zonde is dan zal zij nooit haar kind varkensvlees voorschotelen. De idee dat ouders hun eigen geloof ten volle praktiseren maar dit niet opleggen aan hun kinderen klinkt in de theorie mooi maar is in de praktijk niet haalbaar. Evenmin zullen gemeenschappen dergelijke zelfbeheersing bezitten (Humphrey 1997:6). Het overleven of uitsterven van geloofsystemen hangt juist af van hoe goed men is in reproductie en competitie. Hoe beter een gemeenschap is in het creëren van kopies van zichzelf en in het weerhouden van andere geloofsystemen, hoe meer kansen het heeft om te evolueren en om zichzelf te behouden. We mogen dan ook verwachten dat het de aard van een succesvol geloofstelsel is om obsessief bezig te zijn met opvoeding en scholing van hun kinderen, het benadrukken van hun gelijk en hierbij alle contact met alternatieve denkbeelden weigeren. Kinderen zijn dan ook belangrijke doelwitten voor hen. Jong, beïnvloedbaar en kwetsbaar als zij zijn maakt hen de ideale bewaarders van hun ouders' geloof. Humphrey (1997:6) citeert toepasselijk een Jezuïet geleerde:

'If I have the teaching of children up to seven years of age or therabouts, I care not who has them afterwards, they are mine for life.'

Ook Donald Kraybill, een antropoloog die de Amish gemeenschap in Pennsylvania van dichtbij bestudeerde beschreef het belang van kinderen voor het overleven van een gemeenschap:

'Groups threatened by cultural extinction must indoctrinate their offspring if they want to preserve their unique heritage. Socialization of the very young is one of the most potent forms of social control. As cultural values slip into the child's mind, they become personal values – embedded in conscience and governed by emotions... The Amish contend that Bible commissions parents to train their children in religious matters as well as the Amish way of life... An ethnic nursery, staffed by extended family and church members, moulds the Amish world view in the child's mind from the earliest moments of consciousness.' (geciteerd in: Humphrey, 1997:6-7).

Indoctrinatie tijdens de kindertijd heeft dus wel degelijk zijn belang voor religies en is een niet te onderschatten middel om zijn voortbestaan te verzekeren. Hoewel mensen weerbaar zijn tegen het gedachtegoed van anderen, toch kan niet ontkend worden dat de effecten van een goed ontworpen indoctrinatie onomkeerbaar zijn, juist omdat dergelijke indoctrinatie de wil en de motivatie wegneemt om het ongedaan te maken (Humphrey 1997:9). Vele geloofsystemen zouden niet overleven zonder indoctrinatie in een open klimaat met vele kritische en wetenschappelijke commentaren. Juist deze indoctrinatie zorgt ervoor dat de aanhangers gevangen worden van en tenslotte strijders voor hun eigen geloof. Het komt immers ook voor dat personen die zelf niet meer gelovig zijn toch het geloof doorgeven aan hun kinderen omdat het zodanig ingeburgerd is. Zij zien het dan als een 'kleinigheid' om hun kind toch te dopen en het de plechtige communie te laten doen. Het merendeel van de samenleving doet dat en

de grootouders zullen er tevreden mee zijn. Zij worden dan geleid, tegen hun eigen persoonlijke wens, door de wens van anderen. Juist door te handelen naar de eigen overtuiging zou de godsdienst zijn absolute macht verliezen. Maar zolang men deze lafheid of deze conformiteit in stand houdt en hierbij zijn eigen overtuigingen teniet doet, houdt men het geloof in stand.

Laten we eens kijken wat er gebeurt als deze vicieuze cirkel doorbroken zou worden. Wat als er tijdelijk een stop zou gezet worden op de indoctrinatie zodat een frisse, verhelderende wind zou kunnen waaien in de hoofden van de leden van een gemeenschap. Zouden zij in de volle overtuiging aanhangers blijven van hun geloof of zou men hongereg kerens naar de nieuwe, alternatieve wereldbeelden? Het is haast onmogelijk dat zo'n situatie zich spontaan zou voordoen maar het gebeurde in 1960, kortstondig, onder militaire dwang in de Amish gemeenschap (Humphrey 1997:10). Tot 1960 weigerden de mannen van de Amish gemeenschap om in dienst te treden in het Amerikaanse leger en hen werd toegestaan om veilig thuis op het platteland te blijven werken. Toen echter de nood aan dienstplicht bleef toenemen tijdens de oorlog in Vietnam werden de mannen verplicht om het platteland te verlaten en te gaan werken in de publieke ziekenhuizen. Dit bracht hen onvermijdelijk in contact met de buitenwereld. Na hun dienstplicht van twee jaar besloten dan ook velen onder hen om niet meer terug te keren naar de Amish gemeenschap en wilden ze verder genieten van de avontuurlijke, meer vrijdenkende manier van leven. Hun argwanende mening over de buitenwereld werd vlug herzien.

De reactie van de Amish gemeenschap op de beweegredenen van hun leden was dan ook veelzeggend. Ze zorgden ervoor dat dergelijke contacten met de buitenwereld voortaan vermeden bleven en sloten een akkoord met de regering dat al hun leden die dienstplichtig waren voortaan naar boerderijen van de Amish gemeenschappen gestuurd werden voor landbouwarbeid.

2.2 Het belang van alternatieve wereldbeelden

De leden, en dan vooral kinderen, de kans ontnemen om zelf keuzes te maken is een veelgebruikte techniek om zieltjes te winnen voor een geloof. En de toepassing hiervan door eender welk geloof is een reden om het te veroordelen. Het is duidelijk gebaseerd op onethische beweegredenen (Humphrey 1997:10-11). Stel dat kinderen opgroeien in een sekte de kans krijgen om kennis te maken met de buitenwereld en met alternatieve wereldbeelden zouden ze dan nog voor zichzelf kiezen om in de sekte te blijven? Zouden volwassenen die niet opgroeien in een sekte vrijwillig kiezen om toe te treden tot een sekte, met alle kennis over de buitenwereld en met wetenschappelijke kennis in de hand? We kunnen ervan uitgaan dat er nauwelijks personen zijn die dit voor zichzelf zouden kiezen.

Nagaan of een opvoeding de kans creëert om eigen keuzes te maken of net deze kansen ontnemt lijkt een ideale test om te beoordelen of dergelijke opvoeding op morele gronden verdedigbaar is. Als blijkt dat kinderen, mochten ze de kans gekregen hebben om zich alternatieve denkwijzen eigen te maken, de opvoeding die ze ondergingen nooit voor zichzelf gekozen zouden hebben, dan mag men deze opvoeding veroordelen. Het is moreel onaanvaardbaar dat eender wie zijn geloof oplegt aan anderen zonder hen kennis te laten maken met andere geloofkeuzes.

Het probleem met deze test is dat het achteraf gebeurt, wanneer de opvoeding ten einde loopt en wanneer het kind volwassen is. Deze test is niet bruikbaar wanneer het juist het meest noodzakelijk is: tijdens de opvoeding. Dat er zich een situatie zou voordoen voor kinderen in een sekte om kennis te maken met alternatieve levenswijzen, zoals de jonge mannen van de Amish overkwam tijdens hun legerdienstplicht, is zeer onwaarschijnlijk. Zo hadden de jonge mannen zelf geen kennis gemaakt met alternatieve levenswijze totdat ze bijna volwassen waren. De keuze die zij maakten, niet meer terugkeren naar hun thuis, zou een jong en afhankelijk kind nooit kunnen maken.

Toch heeft de test, ondanks zijn utopische criteria, morele implicaties die voor de hand liggen. Dat een kind in een staat van totale onwetendheid gehouden wordt is op zich al moreel onaanvaardbaar. Indien wij, als buitenstaanders weten dat het kind in deze staat van onwetendheid opgevoed wordt dan is dit voldoende grond om te concluderen dat er iets fundamenteels verkeerd en schadelijk is aan deze opvoeding. De beste manier om dit duidelijk te stellen is misschien door de formulering om te keren, aldus Humphrey (1997:11):

' [...] only if we know that teaching a system to children will mean that later in life they come to hold beliefs that, were they to have had access to alternatives, they would still have chosen for themselves, only then can it be morally allowable for whoever imposes this system and choses for them to do so. And in all other cases, the moral imperative must be to hold off.'

Dus als kinderen, indien ze kennis konden maken met alternatieve denkwijzen en op latere leeftijd terugkijken op hun opvoeding, de kennis beoordelen die ze meegekregen hebben en dan nog steeds voor dezelfde opvoeding zouden kiezen, dan kunnen we stellen dat dit een moreel aanvaardbare opvoeding was.

Een voorbeeld van besnijdenis bij meisjes en jongens stelt het belang van een kans op keuzes duidelijk. In een samenleving waar vrouwenbesnijdenis niet voorkomt zullen vrouwen nooit vrijwillig kiezen om dit toch te ondergaan. Mocht een vrouw dit toch willen dan heeft ze de keuze uit vier verschillende types die de wereldgezondheidsorganisatie (2001) onderscheidt: type 1 of *clitoridectomie*, is de excisie van het preputium of kapje van de clitoris, met of zonder het verwijderen van delen van of de gehele clitoris; type 2 of *excisie*, betreft het wegsnijden van de clitoris, met gedeeltelijke of volledige verwijdering van de labia minora. Type 3 of *infibulatie* is de gedeeltelijke of volledige excisie van de uitwendige externe genitaliën waarbij de vaginale opening verkleind wordt door het aanbrengen van hechtingen. Daarnaast is er nog een 4de categorie die alle *niet geclassificeerde types* omvat, zoals het prikken, piercen of de incisie van de clitoris en/of labia; uitrekken van de clitoris en/of labia; dichtschrœien van clitoris en omringende weefsels; wegschrœpen van weefsel rond de vaginale opening (*angurya cuts*) of snijden in de vagina (*gishiri cuts*); inbrengen van bijtende substanties of kruiden in de vagina om bloedingen te veroorzaken of om de vagina te vernauwen; alsook alle andere vormen van verminking om niet-therapeutische of culturele redenen (geciteerd in: Deblonde, Leye & Temmerman, 2005:56).

Veel vrouwen zullen de keuze vlug gemaakt hebben: geen van de vier types. Mochten de jonge meisjes in culturen waar dit wel nog gepraktiseerd wordt weten wat hen precies wordt aangedaan, wat zij zullen missen later in hun leven en waarom dergelijke praktijken op hen worden uitgeoefend, dan zouden zij voor zichzelf deze keuze ook niet vrijwillig maken. Alleen, deze kans wordt hen ontnomen. Er bestaat tegenwoordig algemene consensus dat er geen enkele islamitische tekst is die zich uitspreekt voor vrouwenbesnijdenis. Toch blijft vrouwenbesnijdenis een gangbare praktijk, vooral bij moslimvrouwen, omdat veel vrouwen geen toegang hebben tot teksten van de koran of analfabeet zijn, anderzijds omdat er nog veel religieuze leiders zijn die zich niet openlijk uitspreken tegen vrouwenbesnijdenis (Deblonde, Leye & Temmerman, 2005:57).

En niet enkel meisjes ondergaan besnijdenis. Ook in de joods-christelijke cultuur houdt men vast aan de seksuele mutilatie van jongetjes omwille van twee doelen (Hitchens, 2008): het vergieten van bloed dat hoogstwaarschijnlijk een symbolisch overblijfsel is van het offeren van dieren en mensen. Door de besnijdenis hoeven de ouders maar een deel, en niet heel het kind te offeren. Het tweede doel is, zoals bij vrouwenbesnijdenis, het ontnemen van seksueel genot. Hitchens (2008:235-236) citeert hierbij Maimonides (1135-1204) die dit doel helder formuleert:

'Een van de redenen voor besnijdenis is naar mijn mening de wens een afname in het geslachtsverkeer te bewerkstelligen en het orgaan in kwestie te verzwakken, zodat zijn activiteit zich beperkt, en het orgaan zich in een zo rustig mogelijke toestand bevindt. Er wordt wel gedacht dat de besnijdenis perfectioneert wat bij de geboorte onvolkomen zou zijn... Hoe zou iets wat natuurlijk is, tegelijkertijd onvolkomen kunnen zijn en van buitenaf geperfectioneerd moeten worden, vooral omdat wij weten HOE NUTTIG DE VOORHUID VOOR DAT LID IS? Dit gebod is dan ook niet voorgeschreven om te perfectioneren wat van nature onvolkomen is, maar om te perfectioneren wat moreel beperkt is. Het doel van de besnijdenis ligt in de lichamelijke pijn die aan het lid wordt toegediend... Het feit dat de besnijdenis het vermogen om seksueel opgewonden te raken afzwakt, en het plezier wellicht soms vermindert, is boven alle twijfel verheven. Daarom is het lid bij de geboorte gemaakt

om te bloeden, en moet zijn bescherming zeker worden verwijderd, opdat het geen twijfel lijdt dat het wordt verzwakt.'

Ook was Maimonides zich zeer wel bewust dat deze ingreep moest gebeuren wanneer de jongens nog baby's waren. Eens zij jongemannen waren zouden ze te zeer nadenken. Ook begreep hij dat ouders, als zij niet door God verplicht werden, medelijden zouden krijgen met het kind:

'Ten eerste wil het kind het niet meer als het tot zijn volwassenheid met rust wordt gelaten. Ten tweede lijdt een kind niet zoveel als een volwassen man, omdat zijn velletje zacht, en zijn verbeelding zwak is: een volwassen man zou er, voordat het gebeurde, over gaan piekeren, en er vreselijk tegen opzien. Ten derde nemen ouders van een kind alles wat dat kind aangaat lichter op als het net geboren is, omdat dan de imaginaire vorm die ouders noopt van hem te houden, nog niet is geconsolideerd... Bijgevolg zouden we, als we de besnijdenis niet binnen twee of drie jaar uitvoeren, ermee moeten stoppen vanwege de liefde en affectie die de vader voor zijn zoon voelt. Vlak na de geboorte daarentegen is deze imaginaire vorm nog erg zwak, vooral wat betreft de vader, aan wie het gebod is opgelegd.' (geciteerd in Hitchens, 2008:236-237).

Besnijdenis bij jongens en mannen is wel een aanvaarde praktijk die omwille van religieuze, hygiënische of medische redenen wordt uitgevoerd. Dus de stellingen van Maimonides over het nut van de voorhuid en over de beperking van het seksueel genot zijn achterhaald. Wel toont dit duidelijk de religieuze beweegredenen aan en hoe jongens onderworpen worden door ingrepen op hun meest intieme lichaamsdelen. Er is wel degelijk een verschil tussen enerzijds de uitvoering op louter religieuze gronden, zonder inspraak van het kind, en anderzijds de uitvoering op medische gronden waar het welzijn centraal staat. Het 'in het vlees kerven' van een machteloos kind toont duidelijk het verband aan tussen religieuze barbaarsheid en seksuele repressie. Diegene die voordelen halen uit de machtsuitoefening op de lichamen van deze jonge meisjes en jongens misbruiken hun macht en handelen hierdoor verkeerd.

2.3 Casussen: The Westboro Baptist Church en Jesus Camp

Om het belang van keuzes in een kinderleven aan te tonen gaan we nu in op twee casussen waar men kinderen het recht op eigen keuzes ontnemt. We bespreken het leven van de Phelps familie in de Westboro Baptist Church en de documentaire *Jesus Camp*. De casus over de Westboro Baptist Church toont aan hoe kinderen in een kleine, gesloten groep opgroeien met irrationele ideeën over de maatschappij en met een geloof dat gebaseerd is op een letterlijke lezing van de bijbel. Het is een duidelijk voorbeeld van hoe indoctrinatie op jonge kinderen inwerkt en hen niet in staat stelt om met een open blik de wereld tegemoet te gaan.

De casus over Jesus Camp bespreken we omdat hierin duidelijk wordt hoe kinderen ingezet worden voor religieuze en politieke doeleinden. Ook hier zien we hoe men inwerkt op kinderen door hen geen kansen te geven om kennis te maken met alternatieve wereldbeelden.

2.3.1 The Westboro Baptist Church

Welkom bij de Phelps familie, of hoe zij ons begroeten: ‘*Welcome, depraved sons and daughters of Adam*’ (Westboro baptist Church 1955-2008a). En zo is de toon meteen gezet om de wereld van deze familie te betreden. Begroet worden als de verdorven zonen en dochters van Adam is nog maar een fractie van hun enorm zwaar doemdenken doordrongen met haatdragende ideeën jegens ondermeer homoseksuelen en angstaanjagende bijbelse voorspellingen voor iedereen die zich vasthoudt aan bedorven levenswijzen. Alvorens we nader ingaan op wat deze familie precies verstaat onder deze bedorven levenswijzen en wat de gevolgen zijn van zo een levensstijl gaan we eerst kennismaken met de leden van deze groep, hun ontstaan en hun bijbelse interpretaties.

Ontstaan en de familie

De Westboro Baptist Church (WBC) in Topeka, Kansas in Amerika heeft sinds 1955 de taak op zich genomen om het woord van God uit te dragen. Fred Phelps (1929) is de oprichter en heeft er sindsdien voor gezorgd dat zijn vrouw en dertien kinderen hun uiterste best doen om deze taak te volbrengen. Hoewel vier kinderen van de oprichter zich afgescheiden hebben, en hiervoor ook uitgestoten werden door de familie, bleven negen kinderen loyaal aan hun vader. Het is een hechte familie die dicht bij elkaar wonen, in de nabije buurt van hun kerk. De groep heeft zich uitgebreid tot 71 leden, de meesten ofwel bloedverwanten ofwel aangetrouwd.

Het was vanaf 1955, toen de kerk zijn deuren opende, dat Fred Phelps zijn haat tegen al zijn vijanden liet blijken. En in die kerkgemeenschap voedde hij zijn dertien kinderen op. Hij zamelde geld in voor zijn kerk door zijn kinderen elke dag snoep te laten verkopen, deur aan deur. De opvoeding werd gekenmerkt door zijn fundamentalistische omgeving, waar het instuderen van bijbelverzen dagelijkse kost was en – volgens sommigen – psychologische en fysieke mishandeling mee aan de basis lag van de opvoeding. Zo stellen alvast drie kinderen die zich afgekeerd hebben van hun vader dat mishandeling niet ongekend was binnen de Phelps familie. Zij zijn van mening dat hun vader de bedoeling had om zijn kinderen te pijnigen en hen tegen de rest van de wereld op te zetten. De negen loyale kinderen ontkennen deze

beschuldigingen en de rechtzaak die aangespannen werd tegen Fred Phelps voor de mishandeling van Nathan en zijn broer Jonathan liet men tenslotte vallen omdat, aldus Nathan, geen van de kinderen de aanklager volgde uit angst voor hun vader (Southern Poverty Law Center 2001a).

De uitgesloten kinderen maken duiding van de psychische kracht van hun vader over zijn kinderen. Hij zou hen vervuld hebben met de angst voor God. Zijn preken hadden wel degelijk effect, vooral op zijn zoon Nathan. Hij verliet zijn familie niet omdat hij niet geloofde maar omdat hij zo doordrongen was van het besef dat hij overgeleverd was aan Satan en dat er toch niets meer te verliezen was. In de nacht dat hij achttien werd verliet hij dan ook zo vlug mogelijk zijn ouderlijk huis:

"I went back in [the house] and stood at the bottom of the stairs and watched the clock," Nathan Phelps recalled recently. "When it hit midnight, I yelled at the top of my lungs, ran out the back door, and was gone forever" (Southern Poverty Law Center 2001a).

Ook zijn zus werd vervuld van een bevrijdend gevoel toen zij de familie achter zich liet en veranderde dan ook haar naam toepasselijk in Dortha Bird omdat ze zich zo vrij als een vogel voelde (Southern Poverty Law Center 2001b:2).

Overtuigingen binnen de Westboro Baptist Church

De negen kinderen die loyaal bleven zijn fervente leden van hun vaders kerk en ook hun kinderen groeien nu op met de preken van hun grootvader. De hechte familiebanden, de kracht die daaruit voortvloeit en de overtuiging dat zij alleen de ware boodschap van God overbrengen zorgt ervoor dat deze groep hardnekkig doorzet in het veroordelen van homoseksuelen, joden, moslims en rooms katholieken. Ook ieder land dat deze groepen ondersteund kan zich verwachten aan een portie haatdragende boodschappen. Zo viseren zij vooral Amerika, Zweden, Ierland, Engeland, Mexico, China en Canada.

De WBC heeft dus als doel te prediken tegen alle zonden (bijvoorbeeld ontucht; overspel, waaronder scheiden en hertrouwen; en sodomie) en te beklemtonen dat het belangrijk is om het gezag van God en de doctrines van genade aan te leren en te verspreiden onder alle mensen (Westboro Baptist Church 1955-2002b).

De basis van hun geloof wordt expliciet gesteld in één van hun bekendste slogans: *'God hates Fags.'* Volgens hun interpretatie van de bijbel is homoseksualiteit de grootste zonde en God haat de homoseksuelen dan ook het meest van alle zondaars. Deze zonde zorgt ervoor dat de samenleving gedoemd is tot verval en verdorvenheid. Iedereen die niet opkomt tegen deze grootste van alle zonden zal eeuwig branden in hel.

'Even so, Biblical prohibitionist against the sins of the flesh of ancient Sodom (such as Lev. 18:22 – "Thou shalt not lie with mankind as with womankind; it is abomination." – drive Phelps today. All Sodom's citizens were not gays and lesbians. Most were not. But they were enablers! Sodomite society had reached a stage of decadence and debauchery whereby homosexuals were accepted with respect and dignity as merely innocent practitioners of a morally neutral lifestyle. "Remember Lot's wife!" said Christ. Lk. 17:32. This condition of affairs very nearly precisely describes modern America – and is a harbinger of final doom, the end of the world, the Great Day of Judgment. Lk. 17:28-30.' (Thorp 2004).

Zij zien homoseksualiteit dan ook als de oorzaak van alle tragedies in de wereld. Natuurrampen zoals bijvoorbeeld de orkaan Katrina en de aardbevingen in China beschouwen zij als een straf van God. Zo ook zijn de aanslagen van 9/11 en de dood van Amerikaanse soldaten in Irak een teken van Gods ontevredenheid. Ze bejubelen dergelijke tragische voorvallen dan ook uitvoerig. Ze komen op straat met hun kleurrijke borden waarop boodschappen staan zoals 'God hates Fags', 'Fags doom nations', 'America is doomed', 'Thank God for 9/11', 'Thank God for Aids', 'You're going to hell' en 'Thank God for dead soldiers'. Ze demonstreren ondermeer bij begrafenisplechtigheden van Amerikaanse soldaten die sneuvelden in Irak en schreeuwen hun haat uit bij activiteiten georganiseerd door lesbiennes en homo's. Ze waren ook aanwezig met hun haatvolle boodschappen op de begrafenis van Matthew Shepard (1976-1998), een Amerikaanse student die vermoord werd omwille van zijn homoseksualiteit. Op de borden die daar omhoog gehouden werden stond ondermeer 'Matt in hell' en 'Matt burns in hell.'

Om te voorkomen dat de leden van de WBC verder begrafenisplechtigheden verstoren stelden verscheidene staten (ondermeer de staten Indiana, South Dakota, Michigan, Maryland en Illinois) een wet op die verbiedt te protesteren binnen 150 meter van de begrafenis. Bij overtreding kan men een gevangenisstraf van 3 jaar krijgen en de schadevergoeding kan oplopen tot \$10,000.

Er werden ook verscheidene rechtzaken aangespannen tegen de acties van de WBC. Doordat de Phelps familie beschermd wordt door Het Eerste Amendement op de Grondwet die de vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid garandeert kan men hun demonstraties niet verbieden. Toch voelt men hier een enorme spanning tussen de vrijheid van meningsuiting enerzijds en het respect voor soldaten die sneuvelden voor hun vaderland anderzijds. De uitingen van de Phelps familie worden als te haatdragend en te kwetsend ervaren zodat hun acties bij begrafenisplechtigheden niet langer beschermd worden door het Eerste Amendement van de Grondwet. In de rechtzaak die Albert Snyder aanspande tegen de Phelps familie wegens hun betoging op zijn zoons uitvaartplechtigheid stelde de jury vader Snyder in het gelijk en veroordeelde ze de beklagden op grond van schending van de privacy en het veroorzaken van emotioneel leed.

De kinderen binnen de Westboro Baptist Church

Hoe groeien de kinderen op binnen deze familie? We zagen al hoe vier kinderen van Fred Phelps zich losmaakten van hun tirannieke vader en hoe zij op hun beurt dan ook uitgesloten werden door hun familie. Dat deze vier kinderen zullen branden in hel daar twijfelen de overige leden van de WBC niet aan. Ondertussen groeit de derde generatie van de Phelps familie sinds het oprichten van hun kerk op. Shirley Phelps bijvoorbeeld, de derde dochter van Fred Phelps, heeft elf kinderen en zij krijgen elk de haatdragende woorden met de paplepel mee. Meer nog, zij moeten mee demonstreren en lopen rond met de kleurrijke borden waarvan ze de boodschap niet eens begrijpen. In de documentaire *The most hated family in America* (2007) laat Louis Theroux de kijker kennis maken met deze familie. Hij brengt de leefwereld van de Phelps in beeld door drie weken lang mee te gaan naar demonstraties, kerkbijeenkomsten bij te wonen, te praten met de leden en hun gast te zijn. In een interview (BBC news 2007) zet hij zijn ervaringen uiteen. Hij stelt dat hij terecht

kwam in een soort van voorbeeldfamilie. Ze spenderen al hun vrije tijd samen en zorgen allen voor elkaar. Buiten hun kerk hebben ze geen vrienden omdat al hun beste vrienden lid zijn van de kerk. Op school worden ze gemeden en gehaat door hun medeleerlingen. En het is juist deze haat van buitenstaanders die ervoor zorgt dat de banden van de familie nog sterker worden.

Het is belangrijk om de goede kwaliteiten van de familie te erkennen, stelt Theroux vast, omdat het helpt te verklaren waarom de banden zo sterk zijn en waarom ze de haatdragende ideeën mee helpen uitdragen.

Over de kinderen stelde Louis Theroux vast dat zij, naast hun geloof, zoals elke Amerikaanse tieners zijn:

'I first saw the family through reading about them and on their website but now, having met them, the most incongruous thing about them is how they look. What I mean is, for example, many of the women are these nice-looking young ladies whose beliefs are so old-fashioned in some ways so you'd think they're kind of like the Amish or something and wear head dresses and long skirts and dirndls. Instead, they're all wearing shorts and T-shirts. They're all-American girls with long hair and good teeth and looking tanned and relaxed, playing volleyball and laughing and joking around and that is, for me, a totally new kind of experience. Dealing with these people with, like, Palaeolithic beliefs but hearing them coming from fresh-faced teenagers and women who you think you'd run into at the mall.' (BBC news 2007).

Hoe komt het dan dat deze intelligente, vriendelijke mensen toch op zo een wrede manier hun geloof uitdragen? Het is een vraag die Theroux met zijn documentaire wou beantwoorden en in het interview geeft hij aan dat het de grootvader, Fred Phelps, is die zijn hele familie beïnvloedt:

'I think that the pastor is not a very nice person. I think he's an angry person who's twisted the Bible and picked and chosen verses that support his anger, that sort of justify his anger, and he's instilled that in his children and they've passed it on to their children. Although the second and third generation are by and large quite nice people from what I saw, they still live under the influence of their Gramps.'

It shows you what strange avenues the religious impulse can take you down. I think another part of the answer is that parts of the Christian Bible are pretty weird. There's a lot of weird stuff in there and when you take that and you add this angry, domineering kind of a father figure, which is Gramps, and you add that he has sort of separated them off from other people, other families and driven them to achieve a lot, and he was kind of a charismatic guy, and still is up to a point. He was a very verbal, very persuasive, an extremely compelling speaker. All these things added together combined to make a powerful influence.' (BBC news 2007).

Een fragment uit de documentaire laat zien hoe deze invloed en overdracht werkt op jonge kinderen. Het fragment speelt zich af voor een winkel die Zweedse stofzuigers verkoopt. Aangezien Zweden een land is dat homoseksuelen steunt is er reden genoeg om deze winkel als mikpunt te beschouwen. Louis Theroux gaat mee met de familie en vraagt zich af in hoeverre de kinderen van Shirley de boodschap op de borden die ze vasthouden verstaan. De volgende dialoog doet zich voor tussen Louis, Shirley, Noah en de moeder Shirley:

Louis: 'How old are you, Shirley?'

Shirley: 'Seven.'

Louis: 'Seven. Do you know what the sign means?'

Shirley: 'No.'

Louis keert zich naar Shirley, de moeder en zegt: 'Shirley, she doesn't know what it means.'

Shirley, de moeder: 'Fags, troops, flags, symbols. They're all idols that this nation worships above God. Does that help you at all or did I say a lot of words that are too big? Noah, do you know what fag troops are?'

Noah: 'Yeah, it's this nation of these fags. It is a nation of fags. That is what fag troops means.'

Louis: 'Wait, wait, wait. You don't let him get away with that, don't you?'

Noah (roepend): 'Fag soldiers! Fag soldiers!'

Shirley, de moeder: 'Ok, fag soldiers. Well do you understand.. Noah? Do you know what else you can be besides a fag to be in trouble with God and be included in that sign? If you're not just a fag but what else?'

Louis: 'Swedish.'

Noah: 'euhm... Swedish and euhm.. Soldiers and..'

Shirley, de moeder: 'But what are you if you're not a practicing fag, what are you? What if you support fags? What does that make you?'

Noah: 'Then you're a dyke.'

Het antwoord dat Shirley waarschijnlijk liever gehoord had was 'a fag enabler' (dit is iemand die homoseksuelen, actief of passief, steunt en toelaat), hoewel een lesbische natuurlijk, volgens hun geloof, ook wel in problemen zal geraken met God. Ondanks dat Noah niet op het juiste antwoord kon komen laat dit toch al zien hoe de jonge kinderen hun lesje leren opzeggen ook al verstaan ze de juiste betekenis niet van de woorden die ze dagelijks horen en zelf gebruiken. Dit wordt opnieuw aangetoond in een interview met de achtjarige Noah en de tienjarige Jonar. Het interview werd weergegeven in een reportage over de rechtszaak die Albert Snyder aanspande tegen de WBC.

De reporter: 'What are your favorite signs?'

Jonar: 'Fags doom nations. I like that sign.'

Reporter: 'What is a fag?'

Jonar: 'A fag is someone.. Who.. I.. I can't really explain that.'

Noah: 'A fag is someone who does not obey the word of God. I guess you can say that a fag is a Jew, pretty much. But some fags call themselves Christians but they make up their own God and that's just plain wrong.'¹

Door dagelijks haatvolle preken aan te horen, door het interpreteren van de bijbel op een manier die hen opgelegd wordt, door dagelijks te demonstreren en door geen kennis te maken met andere ideeën en andere leefwerelden hebben de kinderen binnen de WBC geen kansen op keuzes die hen tot andere wereldbeschouwingen kunnen brengen.

---

¹ Het report *Report on jury verdict against Westboro baptist Church* kan men bekijken op You Tube op http://www.youtube.com/watch?v=_9dD9v2cIMU&feature=related (geraadpleegd op 7 juni 2008)

De wereld haat hen, hun familie wordt beschouwd als de meest gehate familie van Amerika, hun geloof wordt afgedaan als irrationeel, wreed en als alles behalve datgene wat er in de bijbel besloten is. Toch blijven deze kinderen slachtoffers en wordt hun verstand dagelijks blootgesteld aan irrationeel gedachtengoed. Het is duidelijk dat deze kinderen geschaad worden in hun ontwikkeling en hen de kans ontnomen wordt om op te groeien tot autonoom denkende, kritische volwassenen, ongehaat door medemensen en met een open blik gericht op de samenleving. Het is dan ook een morele verantwoordelijkheid van de samenleving om de kinderen deze kans aan te bieden. Net als andere kinderen hebben zij het recht om eigen ideeën te ontwikkelen en het recht om te spelen met leeftijdsgenoten in plaats van elke dag op een straathoek te staan met slogans die ze zelf nog niet begrijpen. Ze hebben eveneens recht om op te groeien in een liefdevol gezin maar dit mag de staat er niet van weerhouden om in te grijpen daar waar het welzijn van het kind in gedrang komt.

2.3.2 Kids on fire: bespreking documentaire Jesus Camp

De documentaire *Jesus Camp* (2006) begint met de vertoning van een kerkbijeenkomst waar Evangelische ouders en hun kinderen warm gemaakt worden voor 'Kids on fire', een jaarlijks bijbelkamp in augustus in Devil's Lake, North Dakota georganiseerd door Becky Fischer. Becky Fischer is een overtuigd Evangelisch Christen die het zich tot doel gesteld heeft het fundamentalistisch, en dus letterlijk geloof in de bijbel te verkondigen en ze legt haar focus bij de kinderen omdat, zoals ze zelf zegt: 'They're so open. They're so usable for Christianity.' En laat er geen twijfel over bestaan, er zit wel degelijk een drijfveer achter het organiseren van 'Kids on fire' waardoor dit kamp zich onderscheidt van andere kinderkampen.

'I want to see young people who are as committed to the cause of Jesus Christ as the young people are to the cause of Islam. I want to see them as radically laying down their lives for the gospel as they are over in Pakistan and Israel and Palestine and all those different places, you know? Because we have, excuse me, but we have the truth!' (Becky Fischer)

Zoals er fundamentalistische moslims zijn die hun kinderen tot strijders voor de Islam opvoeden zo ook moeten de kinderen van Evangelische ouders leven volgens het Woord van God en strijden voor hun geloof. De handgranaten, machinegeweren en bommen worden gelukkig niet bovengehaald om aan te leren hoe ze die moeten gebruiken om volwaardige strijders te worden. Andere technieken die gerust omschreven mogen worden als indoctrinatie maken deel uit van het programma en zoals we zullen zien hebben deze overtuigingstechnieken wel degelijk effect op jonge kinderen.

Eén van deze kinderen is Levi. Hij is twaalf en zijn moeder geeft hem thuischoling wat hem tot één van de 75% Evangelische christenen maakt die in Amerika thuis geschoold worden. Zijn belevenissen worden in de documentaire gevolgd. Een deel van zijn lessen bestaat uit het aanleren van het creationisme. Een video waar hij naar kijkt spot met de evolutietheorie en beweert daarentegen dat de aarde 6.000 jaar geleden gecreëerd werd door God. Zijn moeder onderschrijft dit door te vermelden

dat creationisme inderdaad het enige juiste antwoord is op alle vragen. Ook over de opwarming van de aarde wordt de jongen onderwezen. Dit wordt beschouwd als iets zeer belangrijk omdat het een actueel politiek onderwerp is en ze geeft hem vastberaden mee dat de opwarming van de aarde zich niet voordoet en niet waar is. De overdracht van deze overtuigingen schept alvast een goed beeld over wat de kinderen in het kamp allemaal zullen meekrijgen.

Nadat Becky Fischer samen met haar medewerkers gebeden heeft voor goddelijke bescherming over al de stoelen, de computers, de elektriciteit en de microfoon zodat de duivel geen kans zou krijgen om met zijn listen vernieling te zaaien kan het kamp van start gaan. De kinderen stromen toe en de bijeenkomst begint met hedendaagse, moderne christelijke muziek die de kinderen meteen in de sfeer brengt. Becky komt op en waarschuwt de kinderen voor de duivel die hen al zo vroeg mogelijk probeert te verleiden met zonden. Ze geeft alvast mee dat het lezen van Harry Potter één van die zonden is want hekserij wordt niet getolereerd door God. *'Had he been in the Old Testament, Harry Potter would have been put to death!'*, voorspelt ze angstaanjagend. En de kinderen tonen zich na al die waarschuwingen al behoorlijk angstig. Bang van de duivels verleidelijke zonden en bang dat ze zelf ooit zondigden, haasten ze zich vlug naar voor om hun schuld van hun handen te wassen als Becky roept dat ze hun hypocrisie onder ogen moeten zien. En gewassen wordt er, met een flesje Nestlé-water. Hierna wordt hen getoond hoe ze de heilige geest tot hun lichaam kunnen laten komen: met de armen hoog in de lucht schreeuwen ze gezamenlijk om Jezus. Het gevolg is dat sommigen wenen, sommigen vallen schokkend op de grond en anderen beginnen als bezetenen wartaal uit te slaan. Het toont aan dat deze kinderen psychisch enorm onder druk gezet worden. En de rest van de dagen blijven Becky en haar medewerkers de kinderen indoctrineren met angst, haat en met de 'waarheid' van God. Zo laten ze de kinderen koffietassen die symbool staan voor het kwaad in de wereld, zoals bijvoorbeeld de corrupte overheid, de duivel en de ongelovigen, kapot slaan met een hamer. Er wordt een kartonnen replica van President Bush binnengebracht en er wordt aan de kinderen gevraagd hem te aanbidden. En tenslotte zien we nog hoe de kinderen overtuigd worden dat abortus verkeerd is want dat elk kind, hoe klein ook, het recht heeft om het leven dat God voor hem neergeschreven heeft waar te maken. De kinderen krijgen alvast de taak mee om, als de belangrijke nieuwe generatie, abortus uit de wereld te bannen. Maar waarom kinderen willen inzetten als krijgers voor God? Mike Papantonio vroeg het zich ook af en interviewde Becky Fischer tijdens zijn radioprogramma 'Ring of Fire' (dit interview maakt deel uit van de documentaire):

Papantonio: 'Why kids? Why are they supposed to be some new army of God? Why are we using kids to do that?'

Fischer: 'Anyone who does any work with kids knows that because the reason you go for kids is because whatever they learn by the time they're 7, 8, 9 years old is pretty well there for the rest of their lives. (...)'

Papantonio: '(...) You use the term "learn" and the word "learn" is different than 'indoctrinate'. God gave us a brain. God gave us the freedom to choose and learning is part of that choice. And I think every time the fundamentalist movement, Becky, interferes with that we're doing harm. We're doing harm to the progression of mankind.'

Fisher: 'I don't think any child gets anything by choice. As I understood your question to me was: do you feel it's right for the fundamentalists to indoctrinate their

children with their own belief? I guess, fundamentally: yes I do. Because every other religion is indoctrinating their kids. I would like to see more churches indoctrinate.'

Dus het indoctrineren is noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de kerk geen jongeren verliest en om te voorkomen dat andere religies de bovenhand krijgen. Het staat in voor de voortzetting, de uitbreiding en het krachtiger maken van Evangelische kerk en zijn invloeden op politiek, sociaal en religieus vlak te laten gelden. Kinderen worden ingezet voor deze politieke en religieuze agenda waar zij in de eerste plaats niet zelf voor kozen. In hun plaats wordt beslist welk geloof ze moeten aanhangen, welke overtuigingen ze moeten verdedigen en welke politieke leider ze moeten aanbidden.

We zagen president Bush al passeren maar als de documentaire de New Life Church in Colorado Springs bezoekt wordt de sluier nog een beetje meer opgelicht en merken we hoezeer de Evangelische beweging politiek gericht is. Ted Haggard, bekend als pastor Ted, was de voorzitter van National Association of Evangelicals, een organisatie die 30 miljoen Evangelisten vertegenwoordigt. In 2006 echter trad hij af als voorzitter nadat hij openlijk had toegeven dat de beschuldigingen over zijn drugsgebruik en zijn homoseksuele relatie buiten het huwelijk waar waren. In zijn jaren als voorzitter preekte hij echter tegen homoseksualiteit. Zo ook zien we hem in de documentaire preken dat er niet over homoseksualiteit gedebatteerd moet worden gezien erover geschreven staat in de bijbel. Zo staan alle antwoorden op de vraag hoe we ons leven moeten leiden geschreven in de bijbel. Enige nood aan democratie lijkt dan nog overbodig. Ted Haggard was één van de meest invloedrijke prekers in Amerika. Hij stond in nauw contact met President Bush en zette zich ook in voor zijn verkiezingscampagne. Kerk en staat komen hier weer gevaarlijk dicht bij elkaar.

Ted Haggard's hoogdagen als preker zijn alvast voorbij maar hoe zit het met Becky Fischer en haar jaarlijks kamp? Ze sloot het kamp voor enkele jaren omdat de documentaire teveel negatieve reacties over de Evangelische kerk uitlokte. Het kamp werd te extreem bevonden en stelde de Evangelische kerk in een slecht daglicht. Heel wat christenen willen liever niet geassocieerd worden met de doelen en motieven van de kampleidster (Toronto Daily News 2007). Becky Fischer zelf vreest dat mensen haar kamp zouden bezoeken om het te verstoren dus wacht ze tot de gemoederen bedaard zijn om daarna weer het kamp te heropenen. Ondertussen blijft ze haar boodschap in de volle overtuiging verkondigen door conferenties te organiseren (Christianity Today 2006).

De hevige reacties van de publieke opinie die met afschuw reageerden op de praktijken die de documentaire in beeld bracht tonen aan hoe belangrijk het is om de mensen te blijven informeren over dergelijke wanpraktijken en de gevolgen ervan. Documentaires als deze en andere informatiebronnen moeten het publiek blijven bereiken zodat mensen zich bewust worden dat het niet normaal en niet juist is om kinderen te indoctrineren met het geloof van hun ouders, dat het verwerpelijk is om kinderen in te zetten voor politieke en religieuze doeleinden en dat elk kind recht heeft op de kans om eigen keuzes te maken.

3. Kinderstemmen boven ouderlijke rechten

Moet een staat tegemoet komen aan de religieuze voorkeuren van de ouders of moet ze de belangen van het kind verdedigen? Is het correct om ouders rechten te geven zodat ze hun kinderen naar eigen wil kunnen opvoeden of zouden kinderen moeten kunnen genieten van rechten die staan voor hun eigen belangen?

Dat een fundamentele religieuze opvoeding wel degelijk de belangen van kinderen schaadt is zonder twijfel een doorslaggevende reden om de rechten van het kind centraal te stellen in de discussie over wiens rechten primeren. In dit hoofdstuk zullen we de visie van de James G. Dwyer (1998) nader bespreken en zijn argumentatie uiteenzetten waarom de rechten van ouders ter zijde moeten geschoven worden binnen het domein van opvoeding en scholing van kinderen zodat het kind kan genieten van rechten die zijn belangen verdedigen. Hierbij komen we tot de fundamentele vragen: wat betekent het precies dat een individu ouderlijke rechten toegewezen krijgt en is dit legitiem? Deze vragen hebben betrekking op heel de relatie tussen ouders en kind en niet enkel op het domein van scholing, zoals bijvoorbeeld binnen de medische zorg. De bio-ethici worden dagelijks geconfronteerd met morele vraagstukken over wiens rechten zouden moeten primeren en wiens belangen behartigd moeten worden. We willen dan ook de manier van denken over het centraal plaatsen van kinderrechten in de maatschappij opentrekken.

3.1. De relatie tussen kind, ouders en staat herzien

In het algemeen, buiten de context van kinderopvoeding, verwerpen zowel de wetgeving als de publieke moraal de opvatting dat iemand het recht heeft om het leven van een andere persoon te beheersen, hoe intiem de relatie tussen deze personen ook zou zijn (Dwyer 1998:63). Dat dit algemeen aanvaarde principe niet doorgetrokken wordt naar het domein van de opvoeding van kinderen is opmerkelijk. Dit betekent dat we verschillende morele en legale opvattingen hebben als het aankomt op enerzijds de opvoeding van kinderen en anderzijds wanneer ze van toepassing zijn op volwassen personen. We moeten dus een moreel en legitiem kader formuleren waarom ouders rechten zouden mogen uitoefenen op hun kinderen die we niet zouden goedkeuren als ze uitgeoefend worden op volwassen personen. Voorstanders van het idee dat ouders enige rechten mogen bezitten over hun kinderen en binnen de opvoeding, geven enkele rechtvaardigingen voor dergelijk zogenaamd moreel en legitiem kader. Deze rechtvaardigingen kunnen ondergebracht worden in drie categorieën:

- (1) De belangen van de kinderen worden ondersteund door de intieme, verzorgende relatie met de ouders die hen het beste kennen, hen liefhebben en het beste met hen voorhebben.
- (2) Ouderlijke belangen in de intieme relatie met hun kinderen en in hun opvoeding naargelang hun idealen.
- (3) Maatschappelijke belangen in pluralisme en in de familie als ultieme bouwsteen voor een democratische cultuur.

Deze drie categorieën bespreekt James G. Dwyer uitgebreid in *Religious Schools V. Children's Rights* (1998) en hij beargumenteert waarom dergelijke rechtvaardigingen geen legitieme basis zijn voor ouderlijk recht. Welk alternatief kader kunnen we dan uitbouwen? Dwyer biedt een alternatief kader aan dat het overwegen waard is. Hij stelt dat het mogelijk zou moeten zijn dat, in plaats van aan ouders rechten toe te kennen over hun kinderen, de kinderen zelf over rechten moeten beschikken die hen beschermen tegen ouderlijke beslissingen die schadelijk zijn voor hen. Kinderrechten moeten dus de basis vormen voor beslissingen over hun eigen opvoeding, en ouders krijgen in plaats van rechten *privileges* toegekend waaruit hun eigen acties en beslissingen kunnen volgen zolang deze niet inconsistent zijn met de belangen van het kind (Dwyer 1998:64). Wat houdt het nu precies in om te zeggen dat ouders over *privileges* beschikken in plaats van over rechten? Een ouderlijk privilege zou wettelijk toestaan dat bepaalde volwassenen mogen handelen als ouders. Ze kunnen dus een intieme relatie opbouwen met een kind en hierbij opvoedingfuncties uitoefenen zoals kleden, huishouden, voeden, inlichten en disciplineren met respect voor het kind als individu. Het zou echter niet toestaan dat ouders enige legale aanspraken mogen doen die indruisen tegen handelingen van de staat om hun opvoedingspraktijken of autoriteitsbeslissingen te beperken. Dit recht ligt net in de handen van het kind. Anderzijds is het ook zo dat het kind kan genieten van rechten die het moeten beschermen tegen tussenkomsten van de staat in de opvoedingspraktijken van de ouders als die tussenkomsten het welzijn van het kind niet verbeteren. De ouders zouden geautoriseerd zijn om op te treden als *agents* voor hun kinderen en om de rechten van de kinderen te verzekeren tegen enige ongeschikte staatstussenkomst. Vanuit een moreel perspectief geeft een ouderlijk privilege niet een soort van bezit over een kind maar het ouderschap kan net gezien worden als een plezier om

verantwoordelijkheden te mogen vervullen zodat een kind van de zekerheid kan genieten dat het kan opgroeien naargelang haar of zijn eigen persoonlijkheid (Dwyer 1998:64).

Wat houdt dit alternatief kader nu niet in? Ten eerste zal het de institutie van het gezin verkiezen boven het kind als collectief staatsbezit. Er is dus geen afschaffing van het ouderlijk gezag. Enkel de grenzen van ouderlijk- en staatsgezag binnen kinderopvoeding worden afgelijnd naar gelang het welzijn van het kind. Er bestaat geen twijfel over het belang van een intieme relatie tussen kinderen en ouders waarbij het gezin beschermd mag worden tegen invloeden van personen die buiten het gezin staan. Zo ook mogen ouders hun beslissingen rechtvaardigen op de premisse dat zij als ouders weten wat het beste is voor hun eigen kinderen. De wet heeft dan ook de taak om de familiale integriteit en ouderlijke discretie te waarborgen door aan kinderen het recht toe te kennen tegen ongewettigde inbreuken en hen het recht te geven dat hun ouders de veronderstelde autoriteit bezitten over vele aspecten van hun leven (Dwyer 1998:64).

Ten tweede zal het weglaten van ouderlijk recht niet inhouden dat kinderen bevrijd worden van elk ouderlijk gezag en discipline. Kinderen hebben bestuur en discipline nodig opdat hun leven een gezonde ontwikkeling kan doormaken. Hen helemaal vrijmaken van enige discipline en ouderlijk gezag zou irrationeel en onverantwoord zijn.

Tenslotte, het elimineren van ouderlijke rechten binnen de opvoeding van hun kinderen betekent niet dat ouders geen enkel recht meer zouden genieten (Dwyer 1998:65). Zij zouden natuurlijk nog over diezelfde rechten beschikken die volwassenen in het algemeen bezitten. Zij kunnen hun eigen leven blijven invullen naargelang hun wensen zoals bijvoorbeeld welk beroep men wenst uit te oefenen, het recht om te reizen, te scheiden, te verhuizen en dergelijke meer. Er doen zich natuurlijk situaties voor waarbij verschillende rechten binnen een gezin in botsing komen en de wetgeving beslist dan wel eens in het voordeel van de belangen van kinderen maar kan ook beslissen in het voordeel van de rechten van de ouder.

Wat het elimineren van ouderlijke rechten nu wel inhoudt is dus een volledige verandering in het conceptueel raamwerk dat rechtbanken gewoonlijk gebruiken om conflicten te analyseren tussen ouders en de gemeenschap over kinderopvoeding, inclusief scholing. In plaats van ouderlijke rechten af te wegen tegenover sociale belangen in de verzorging en scholing, zouden rechters beslissen deze conflicten op te lossen op basis van de belangen en het welzijn van de kinderen.

3.2 Zogenaamde rechtvaardigingen voor ouderlijk recht

De rechtvaardigingen die gegeven worden voor ouderlijk recht zijn te onderscheiden in drie categorieën, naargelang de interesses waarop ze zijn gebaseerd: de belangen van de kinderen, de belangen van de ouders en de belangen van de maatschappij. Alvorens we nader ingaan op deze rechtvaardigingen bespreken we er een die niet onder deze categorieën valt maar waarop rechtbanken wel eerder principieel beroep deden, namelijk de traditie. Zo werden vele beslissingen getroffen in het voordeel van ouderlijke rechten omdat de ouders traditioneel controle hebben over de opvoeding van hun kinderen (Dwyer 1998:80). Dat er praktijken of regels zijn die een lange traditie hebben wil echter niet zeggen dat het in ieders belang is. Het wil ook niet zeggen dat het juist of consistent is met fundamentele morele en legale overtuigingen. Zo waren slavernij en de legale onderdrukking van vrouwen praktijken die zich enkele honderden jaren in de Westerse cultuur voordeden maar weinigen zullen vandaag beargumenteren dat deze “tradities” waardevol zijn. Het is een vooruitstrevend goed om sociale praktijken of wettelijke regels die lang standhouden te beschermen maar zodra er een welgegronde verandering geëist wordt moet men deze veranderingen in overweging nemen als ze juist en consistent zijn met andere legale principes. Als dan blijkt dat de tradities niet langer houdbaar zijn dan moet men deze kunnen herzien en eventueel loslaten.

3.2.1 Beroep doen op de belangen van kinderen

De toekenning van ouderlijke rechten over kinderen wordt vaak gerechtvaardigd op basis van de noodzaak de belangen van kinderen te beschermen. Omdat kinderen, gezien hun jonge leeftijd, niet in staat zijn om zichzelf te beschermen en te onderhouden, of om rationele beslissingen te nemen over belangrijke aspecten van hun leven, moeten er volwassenen zijn die in een positie gesteld worden om hun leven richting te geven en belangrijke beslissingen voor hen te nemen. Ook hebben kinderen nood aan een intieme, continue relatie met hun ouders, beschermd tegen onwettelijke inbreuken door derde partijen. En dat ouders in het algemeen in de beste positie zijn om te weten wat het beste is voor hun eigen kinderen en dat zij meer dan wie ook begaan zijn met het welzijn van hun kinderen is een algemeen aanvaard idee. Toch volgt uit de aanvaarding van deze proposities niet dat ouders rechten over hun kinderen mogen hebben. Er zou niet uit mogen voortvloeien dat ouders het recht hebben om hun eigen religieuze voorkeuren op te leggen aan hun kinderen. Opmerkelijk is wel dat rechtbanken ouderlijke rechten toekenden die ingingen tegen vele vormen van staatsacties simpelweg omdat ouders dergelijke rechten wensten en omdat er een lange traditie bestaat om ouders te laten doen wat zij willen met hun kinderen, zolang ze geen zwaar fysieke misdaden begaan. Bij de overweging of de staatsacties moesten primeren boven de wensen van de ouders zette men de belangen van het kind niet centraal. In Hoofdstuk 2 bespraken we hoe de kinderen van de Amish in 1972 geen kans kregen op verder onderwijs na de beslissing van de rechters die ingingen op de wens van de ouders (cfr. infra 2.1). Het is een voorbeeld van hoe de belangen van ouders primeren boven die van de kinderen. We bespreken nu een actueel voorbeeld waar de belangen van kinderen niet voldoende in acht genomen werden en waar ouders in de gelegenheid gesteld werden om te doen met hun kinderen wat ze willen zolang er geen bewijs is dat er zwaar fysieke misdaden plaats vinden.

3.2.1.1 Casus: De kinderen van de Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-day Saints

Texas Department of Family and Protective Services nam op 3 april 2008 468 kinderen weg van hun families die wonen in het Yearning for Zion landgoed buiten Eldorado Texas. Dit landgoed behoort toe aan de Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints (FLDS). De beschermingsorganisatie handelde naar aanleiding van een telefoonoproep van een zestienjarig meisje dat meldde dat ze seksueel en fysiek mishandeld werd binnen de FLDS. Gezien de polygame cultuur van de FLDS en het feit dat jonge meisjes in spiritueel huwelijk moeten treden met oudere mannen en vlog kinderen moeten krijgen, besloot de organisatie dat de kinderen direct fysiek gevaar liepen en zich in een onveilige omgeving bevonden. Het hoofd van de organisatie was van mening dat het 'doordringende geloofstelsel' jongens opvoedde als daders van seksueel misbruik en meisjes als slachtoffers van seksueel misbruik. De organisatie formuleerde de opinie dat het 'doordringende geloofstelsel' accepteert dat meisjes trouwen, seksuele betrekkingen hebben en kinderen krijgen vanaf het moment dat zij hun puberteit bereiken. De organisatie noemde dit 'The largest child protection case documented in the history of the United States' (O'Neill 2008:1-2).

Alle kinderen werden gescheiden van hun ouders en ondergebracht in een tijdelijk onderkomen. De ouders kregen beperkte toegang tot hun kinderen. Aangezien er onduidelijkheid heerste over welk kind bij welke ouders hoorde moesten er DNA testen gebeuren om dit uit te klaren. Er werd vastgesteld dat twintig vrouwen die opgroeiden op het landgoed van de FLDS zwanger werden tussen de leeftijden dertien en zeventien. Vijf van deze twintig vrouwen zijn nog minderjarig, de andere vijftien zijn nu volwassen. Vier minderjarigen werden zwanger op zeventienjarige leeftijd, het andere meisje was zestien. Uit interviews met meisjes en hun moeders bleek dat ze allen van mening waren dat meisjes nooit te jong waren om in een 'spiritueel' huwelijk te treden en dat de religieuze leider, 'Uncle Merrill,' besliste wie er ging trouwen en met wie. Documenten van de FLDS maakten melding van verschillende extreem jonge moeders of zwangere 'echtgenotes': een echtgenote van zestien jaar oud met een kind, een zestienjarige zwangere echtgenote, twee zwangere echtgenotes van vijftien jaar en een meisje van dertien dat een kind gekregen had. De getuigenis van Dr. William John Walsh beaamde dat de FLDS de leeftijd waarop de eerste menstruatie plaatsvindt beschouwt als de leeftijd waarop de meisjes in het huwelijk mogen treden. De psycholoog Dr. Bruce Duncan Perry stelde vast dat de zwangerschappen van de minderjarige meisjes het resultaat waren van seksueel misbruik omdat kinderen op zo een jonge leeftijd emotioneel niet klaar zijn om een seksuele relatie en een huwelijk aan te gaan (O'Neill 2008).

Het was nu aan de organisatie om te bewijzen, onder 'section 262.201 of the Texas Family Code': (1) Dat het fysieke welzijn of de veiligheid van de kinderen in gevaar was. (2) Dat er een noodzakelijke nood was aan bescherming voor de kinderen en dat dit vereiste dat de kinderen onmiddellijk weggehaald moesten worden van hun ouders. (3) Dat de organisatie al het redelijke had gedaan om het weghalen van de kinderen te voorkomen. Indien zij deze drie bewijslasten niet konden aantonen moesten al de kinderen terug naar hun ouders (O'Neill 2008:3).

Er was echter geen bewijs dat de jongens en meisjes die hun puberteit nog niet bereikt hadden slachtoffers waren van seksueel of ander fysiek geweld of dat zij in gevaar

waren om slachtoffers te worden van seksueel of ander fysiek geweld. Ook kon de beschermingsorganisatie niet bewijzen onder welke omstandigheden de twintig vrouwen zwanger raakten en wanneer. De assumptie dat zij seksueel misbruikt werden was slechts gebaseerd op de beschuldiging dat de vrouwen opgroeiden in de FLDS gemeenschap die een geloofstelsel aanhangt dat huwelijk en seks met een minderjarige toelaat. Er was verder geen bewijs dat andere meisjes dan de vijf minderjarigen die zwanger werden tussen vijftien en zestien jaar, slachtoffers of potentiële slachtoffers waren van seksueel of ander fysiek geweld. Uitgezonderd de vijf meisjes was er geen bewijs dat er fysiek misbruik of schade werd aangedaan aan een ander kind (Pemberton & Waldrop 2008:3-9).

De organisatie gaf toe dat tienerzwangerschap geen reden is om een kind weg te halen bij de ouders maar zei dat zij het weghalen van de kinderen noodzakelijk achtte omdat jonge meisjes zelf vertelden dat zij zouden trouwen op gelijk welke leeftijd, en dat zij geloven dat het krijgen van kinderen op jonge leeftijd de grootse zegen is die zij als kind kunnen krijgen. Dergelijk geloof werd als een gevaar beschouwd voor alle meisjes binnen de gemeenschap.

Het gerechtshof besliste dat de organisatie faalde om de drie bewijslasten aan te tonen. Er werd beslist dat kinderen geen gevaar liepen binnen de FLDS en dat het geloofstelsel van de FLDS, zoals beschreven door de beschermingsorganisatie niet bewijst dat de kinderen fysiek gevaar lopen. Zelfs als men van mening is dat het geloofstelsel van de FLDS een risico creëert van seksueel misbruik door jongens op te voeden als daders van seksueel misbruik en meisjes als slachtoffers van seksueel misbruik, bewijst dit nog niet dat dit risico een direct of onmiddellijk gevaar is voor elk kind in de gemeenschap. Men zweeg echter over de vraag of de ouders binnen de FLDS hun minderjarige meisjes zouden blootstellen aan een huwelijk of aan seksuele betrekkingen. Ook bleef het stil over de vraag of er andere risico's verbonden zijn met het opgroeien in een gemeenschap dat een 'doordringend geloofstelsel' aanhangt waarbij in het huwelijk treden en het krijgen van kinderen op het moment dat de puberteit bereikt is toegelaten wordt (Pemberton & Waldrop 2008:3-9)

Het gerechtshof besloot om al de kinderen terug te laten gaan naar hun thuis en ging hiermee in op de vraag en de wil van de ouders. Dit was een merkwaardige beslissing die enkel gebaseerd was op de regel: zolang er geen direct fysiek gevaar is voor de kinderen is elke ingreep van de beschermingsorganisatie onnodig. Dat de kinderen op andere manieren geschaad worden kwam niet aan bod. De kinderen groeien op met het geloof dat elke man drie vrouwen moet hebben om zich een plaats in de hemel te verzekeren en of de vrouwen een plaats verdienen in de hemel hangt af van hun man. Meisjes en vrouwen worden in deze gemeenschap behandeld als minderwaardig en als collectief bezit. Ze gaan gekleed in katoenen jurken die hen van de nek tot de voeten toe bedekken. Contact met de buitenwereld, laat staan kennismaking met alternatieve wereldbeschouwingen en scholing komt niet voor. Om polygamie in stand te houden en om te verzekeren dat elke man minstens drie vrouwen toegewezen krijgt, worden jongens die als 'teveel' ervaren worden weggestuurd uit de gemeenschap, zonder hulp en zonder kennis van de buitenwereld. Zij worden ook wel de 'lost boys', de verloren jongens, genoemd (Robinson 2008). Deze kennis over de FLDS kwam niet naar voor in de rechtzaak. De aandacht werd enkel gericht op de vraag van de ouders dat de beschermingsorganisatie de bewijslast onder 'section 262.201 of the Texas Family Code' moest aantonen. Hierdoor werd er geen aandacht geschonken aan het welzijn van de kinderen maar enkel aan de twee partijen: de

ouders en de beschermingsorganisatie. Het toont het belang aan dat kinderen dringend een centrale plaats moeten krijgen in het rechtssysteem indien er over hun belangen beslist wordt en dat niet enkel fysiek misbruik mag gelden als voorwaarde om kinderen te beschermen. Dwyer doet alvast een poging om een rechtssysteem uit te werken waar kinderen een centrale plaats kunnen innemen. Binnen zijn alternatief worden de belangen en het welzijn van kinderen in de toekomst beter beschermd. Een bescherming waar de kinderen van FLDS nog niet van kunnen genieten.

3.2.1.2. De belangen van kinderen zijn geen rechtvaardiging voor ouderlijke rechten

Dwyer merkt drie problemen op waarom de belangen van kinderen niet als rechtvaardiging voor ouderlijke rechten over kinderen kunnen gelden. Het eerste probleem houdt in dat er geen vanzelfsprekend verband is tussen het geloof van de ouders en de belangen van het kind. Wie een rechtvaardiging baseert op de belangen van kinderen zal moeten aantonen dat er zo een verband is om de regel te kunnen rechtvaardigen dat ouders recht hebben op een grotere controle over hun kinderen als zij hun opvoeding baseren op religieuze voorkeuren eerder dan op seculiere overtuigingen (Dwyer 1998:82). Zij zullen moeten aantonen dat het aanhangen van een religie, welke religie dan ook, met zijn dogma's die een opgelegde richting geven aan de opvoeding wel degelijk tegemoet komt aan de belangen van het kind.

Religieuze ouders zijn niet enkel geïnteresseerd in de seculiere belangen van kinderen maar ook, en soms zelfs primair, in hun spirituele belangen. Gezien de scheiding tussen Kerk en staat en de neutraliteit van de staat tegenover religieuze vragen kan er enkel rekening gehouden worden met de seculiere belangen van kinderen. De belangen van een kind zijn dan ook de enige belangen waar de staat zich over kan ontfemen om zo het welzijn van kinderen en andere incompetenten te beschermen. Dwyer stelt dan ook dat de neutraliteit van de staat tegenover religie ervoor zorgt dat de seculiere staat niet kan aannemen dat kinderen enige spirituele belangen hebben of een spirituele identiteit bezitten (1998:82):

'For the state to take account of children's supposed spiritual interests would require it to assume the truth of particular religious beliefs - that children have spiritual interests in the first place, that those interests are of a certain nature, and that living in a certain way best serves those interests - and therefore to endorse a particular religious view, which the Constitution prohibits it from doing.'

Het principe van staatsneutraliteit is natuurlijk ontstaan uit een liberale ideologie, die zelf niet neutraal is, waarbij de liberale staat geacht wordt geen standpunten in te nemen over niet seculiere kwesties. Zij die een staatstussenkomst wensen om religieuze waarden en doelstellingen te promoten komen tegenover de neutraliteit van de seculiere staat te staan en zij die deze neutraliteit onderschrijven moeten ook de implicaties zien. Het principe leeft voort onder het besef dat er binnen een religieuze pluralistische samenleving met zijn onmogelijkheid om religieuze disputen op te lossen het beter is voor de staat om zich enkel om seculiere kwesties te bekommeren en individuen vrij te laten om voor zichzelf uit te maken welke religie zij wensen aan te hangen en in hoeverre zij hun leven willen inrichten naargelang deze religie (Dwyer 1998:83).

Belangrijk hierbij is dat zowel de tegenstanders als voorstanders van dergelijke staatsneutraliteit en godsdienstvrijheid uit het oog verliezen dat het individuen

toegestaan wordt om hun eigen religieuze belangen in te mogen vullen naar eigen wil maar dat het enkel toegestaan is om ze toe te passen op zichzelf. Het betekent dus niet dat een individu deze invulling mag toepassen op andere personen. Een individu mag dus niet, onder het mom van godsdienstvrijheid, een andere persoon aanklappen en haar zijn religie opleggen, van hem eisen dat hij naar haar kerk komt en de diensten mee volgt omdat zij ervan overtuigd is dat het zijn spirituele belangen ten goede komt en dat deze belangen zijn seculiere belangen overtreffen. Het rechtstelsel en de publieke moraal staan niet toe dat individuen louter op basis van hun religieuze overtuigingen vrijgesteld zouden zijn van wetten die de temporele belangen van personen tegen dergelijke praktijken waarborgt.

Waarom dan dit principe niet toepassen om de belangen van kinderen te verdedigen? De staat moet geen uitzondering maken voor ouders en hen geen vrijstelling geven om het leven van hun kinderen in te vullen met de eigen religieuze overtuigingen en daarbij de spirituele belangen te verkiezen boven de seculiere belangen van het kind. De staat zou juist de belangen van het kind moeten beschermen ongeacht wat de ouders geloven totdat het kind volwassen genoeg is om voor zichzelf te beslissen hoe zij/hij haar/zijn leven wil invullen naar gelang haar/zijn eigen seculiere en spirituele belangen. Als volwassen personen de kans krijgen dergelijke invulling te geven aan hun leven, vrij van enige dwang, dan ook hebben kinderen het recht om dergelijke beslissingen voor zichzelf te maken.

Het wil niet zeggen dat de staat geen rekening houdt met het geloof van de ouders maar wel dat men dit geloof in overweging moet nemen als men beslissingen moet treffen die in het belang zijn van het kind en als dat geloof indruist tegen het welzijn van het kind.

Als we nu terugkeren naar de vraag of er een positief verband is tussen enerzijds de ouders die een religieuze overtuiging hebben en anderzijds de belangen van kinderen dan stelt Dwyer dat er geen reden is om te veronderstellen dat de motieven van de ouders achter hun religieuze opvoeding de belangen van het kind zijn. Eerder is het zo dat ouders steeds hun eigen spirituele belangen en soms de spirituele belangen van het kind als leidraad nemen om op te komen tegen staatsacties die niet tegemoet komen aan hun religieuze overtuigingen en invullingen van hun leven.

Het tweede probleem met het centraal stellen van de belangen van het kind ter rechtvaardiging voor ouderlijk recht over hun kinderen is het toch wel vreemde idee dat iemands individuele belangen kunnen en moeten beschermd worden door aan iemand anders rechten te geven. Normaal gezien worden rechten gegeven aan personen die nood hebben aan bescherming. En zo stelt Dwyer de vraag waarom er dan aan kinderen geen rechten worden gegeven om hun eigen belangen te verdedigen (1998:84). Geef aan kinderen de positieve rechten op continue verzorging, bescherming, educatie en begeleiding door de ouders of een ouder. Voeg daaraan toe de negatieve rechten tegen enige tussenkomst, door de staat of derde partijen, in hun relatie met hun ouders of in hun scholing als hen dat meer slecht doet dan goed. Ouderlijke rechten zijn onnodig om deze bescherming voor kinderen te waarborgen.

'At bottom, parental rights are necessary only to ensure that parents can treat their children in ways contrary to the children's temporal interests. They give parents a legal basis for objecting to state efforts to protect children from harmful actions of the

parents, whereas rights of the children themselves presumably would not provide a basis for doing so.' (Dwyer 1998:85).

Ouders kunnen dus met het ouderlijk recht in handen, enkel op basis van hun geloof, de maatregelen die de staat treft voor het welzijn van kinderen naast zich neerleggen en daarentegen acties ondernemen die indruisen tegen de belangen van hun kinderen.

Men kan inbrengen dat kinderen niet in staat zijn om rechten op een rationele manier te hanteren gezien hun te jonge leeftijd om beslissingen te nemen over belangrijke aspecten van hun leven. De meeste kinderen zijn niet in staat om hun weg te vinden naar instituties die hun rechten moeten beschermen zoals bijvoorbeeld politie en rechtbanken. Maar dit bezwaar is niet te volharden. Als we kijken naar incompetenten volwassenen dan zien we dat hun rechten door andere personen die handelen als *vertegenwoordigers* verzekerd worden. Zo ook zou in een wereld zonder ouderlijk recht maar met een fatsoenlijk net van kinderrechten, de wetgeving de ouders erkennen als *vertegenwoordigers* voor hun kinderen, met de verantwoordelijkheid om de rechten van de kinderen te waarborgen en om nodige maatregelen te treffen wanneer handelingen van derden de kinderen hun welzijn zouden schaden. Dergelijke schadelijke handelingen zouden ook regelingen getroffen door de staat kunnen zijn indien deze de belangen van kinderen teniet zouden doen (Dwyer 1998:86).

Indien er een conflict zou ontstaan over de opvoeding van kinderen tussen de ouders en de staat dan zouden rechters zowel de argumenten van de ouders als de argumenten van de staat afwegen en dat argument overwegen dat het meest aansluit bij de rechten en belangen van het kind. Het is naïef om te geloven dat rechters altijd beter zouden weten wat best is voor kinderen maar het zou ook van naïviteit getuigen om te geloven dat ouders altijd beter dan wie ook weten wat best is voor hun kinderen, zeker als er enkel religieuze overtuigingen aan de basis liggen van hun handelingen en motivatie. Dwyer stelt dan ook dat we daarom niet het belang mogen onderschatten van maatschappelijke werkers die jarenlang hun tijd spenderen aan het leren en denken over wat het beste is voor kinderen. Rechters zullen natuurlijk beroep moeten doen op ouders om meer informatie te verkrijgen over de typische karakteristieken van hun kind of kinderen en gaan er best vanuit dat de ouders het beste willen voor hun kinderen maar hieruit volgt niet dat de ouderlijke voorkeuren over scholing of medische behandelingen de best mogelijke zijn om het welzijn van hun kinderen te garanderen.

Het derde probleem houdt in dat, door het geven van rechten aan ouders, de aandacht van wetgevers, rechters, het publiek en de ouders zelf weggetrokken wordt van de belangen van de kinderen naar de wensen van de ouders toe (Dwyer 1998:87). In het geval van toewijzing van rechten aan personen in alle andere contexten is het zo dat de aandacht gaat naar de belangen van de rechthouder. De toewijzing van en het voorrang geven aan het ouderlijk recht heeft ervoor gezorgd dat rechters in het geval van een conflict tussen staat en ouders enkel deze twee partijen in beschouwing nemen en daarbij het kind, waar het eigenlijk om zou moeten gaan, uit het oog verliezen en nalaten om het kind te benaderen als een individu met een eigen persoonlijkheid. Zo ook hebben rechten hetzelfde effect op de rechthouders. Rechten van ouders hebben het effect dat ouders deze hanteren als *hun* rechten eerder dan als rechten *voor anderen*. Indien wetgevingen indruisen tegen hun religieuze overtuigingen dan zullen ze eerder denken hoe deze wetten schadelijk, frustrerend en

ongemakkelijk zijn voor *henzelf* eerder dan na te gaan hoe deze regelingen schadelijk zijn voor of ten goede komen aan hun kinderen.

Dwyer stelt nog twee varianten voor die zich voordoen als men de rechtvaardiging baseert op de 'belangen van kinderen' die het vermelden waard zijn ter verduidelijking waarom deze rechtvaardiging niet houdbaar is.

De eerste variant omvat de gedachte dat ouders opvoedingsrechten verdienen omdat de wetgeving hen de plicht oplegt hun kinderen te verzorgen. Deze opvoedingsrechten zouden toegewezen moeten worden zodat ze in staat zijn om aan deze plichten te voldoen. Maar deze redenering is foutief. Dat de ene persoon plichten heeft ten opzichte van een andere persoon houdt niet in dat de eerste persoon enige rechten heeft, zelfs geen rechten als deze zouden dienen om zijn plichten te vervullen. Het recht zou, logisch gezien, liggen in de handen van diegene over wie de plicht wordt uitgeoefend en niet in de handen van wie de plichten uitvoert. Zo zal een dokter de plicht hebben om zijn patiënten te verzorgen maar deze plicht houdt niet in dat hij enige rechten heeft over zijn patiënten, of over derden (1998:88).

Het toewijzen van rechten over kinderen is praktisch gezien ook niet nodig opdat ouders in staat zouden zijn hun plichten uit te voeren. Het volstaat dat ouders legale privileges bezitten die hen toestaan zich te engageren voor het welzijn van hun kinderen. Het is immers onnodig ouders rechten te geven tegen de staat aangezien het juist de staat is die een ruimte creëert voor de legale verantwoordelijkheden van ouders. Maar als ouders handelingen uitvoeren of beslissingen treffen die schadelijk zijn voor het kind dan zal de staat hierop reageren en een vermindering van de verantwoordelijkheid van de ouders over hun kind invoeren, en hierbij verklaren dat die handelingen of beslissingen geen deel uitmaken van de plichten van de ouders. Er kan dus geen conflict bestaan tussen de verantwoordelijkheden van de ouders en de restricties die de staat oplegt aan de ouders aangezien ze beide door de staat gevormd worden (Dwyer 1998:88). Dus de nood aan rechten tegen de staat om verantwoordelijkheden over kinderen uit te oefenen is ongegrond.

Angst dat de ouders hun rol als ouders meer gaan opvatten als een last dan als een plezier doordat er meer staatsregulatie bij te pas komt zit achter de tweede variant. Ouders zouden minder gebonden zijn aan hun kinderen of minder toegewijd zijn aan de opvoeding als ze het gevoel hebben dat ze minder autoriteit hebben over hun kinderen en als ze zich machteloos en onzeker voelen over de mogelijkheid om hun kinderen volgens eigen wil op te voeden en te scholen.

Het probleem met deze aanpak om rechten van ouders goed te praten rust op het overdreven beeld over de draagwijdte van restricties op ouders die het gevolg zouden zijn als men deze rechten elimineert. Het invoeren van, gegronde, restricties zal er niet automatisch voor zorgen dat er steeds meer en meer restricties zullen ingevoerd worden. Deze restricties op de opvoeding van ouders doen zich enkel voor als er duidelijk sprake is van schendingen van kinderrechten. Men mag niet vergeten dat, in het alternatief regime dat Dwyer voorstelt, kinderen ook rechten hebben die hen moeten beschermen tegen schadelijke beslissingen en inbreuken van de staat. De staat moet afzien van tussenkomsten als net deze tussenkomsten meer schade toebrengen aan kinderen dan wat men wil voorkomen. Het is net de beslissingsprocedure die Dwyer voorstelt waarbij het welzijn van het kind centraal staat die voorkomt dat de staat schadelijke tussenkomsten zou treffen.

Een ander probleem met dit argument is dat het de motivatie van ouders onderschat en dit ook impliciet denigreert (Dwyer 1998:89). Als men stelt dat ouders minder

gebonden en minder gemotiveerd zouden zijn in hun opvoedingspraktijken doordat ze geen rechten over hun kinderen zouden bezitten dan stelt men voorop dat die gebondenheid en motivatie enkel voortkomen uit de egoïstische wens om controle te bezitten over een andere persoon. Het is moeilijk in te zien waarom een toenemende regulatie over opvoeding als gevolg heeft dat ouders minder gemotiveerd zijn om in te staan voor het welzijn van kinderen. Juist het instaan voor het welzijn van de kinderen moet de motivatie zijn binnen de opvoeding. En er zijn natuurlijk altijd ouders die minder liefde voor hun kinderen voelen maar het geven van ouderlijk recht is geen garant dat ze zich dan meer gemotiveerd en meer gebonden zullen voelen. Ouders die oprecht van hun kinderen houden zullen niet minder voor hun kinderen zorgen als ze geen rechten over hun kinderen verkrijgen. Ook is het absurd te veronderstellen dat ouders minder voldaan zouden zijn over hun rol als ouders als ze niet een soort van sociale erkenning zouden ontvangen die gepaard zou gaan met rechten over hun kinderen. In de sociale sector zijn er zoveel mensen die voldoening halen uit hun zorg voor anderen zonder dat ze hierbij rechten bezitten over deze andere personen die ze verzorgen. Denk bijvoorbeeld aan leerkrachten, dokters, hulpverleners en rechters. Zij verkrijgen enorme voldoening bij het uitvoeren van verantwoordelijkheden waarvan zij het privilege hebben deze te mogen uitoefenen zonder hierbij enige rechten te bezitten over de personen die genieten van de zorg.

Kort samengevat, de rechtvaardiging die zich baseert op het welzijn van de kinderen faalt om aan te tonen dat rechten nodig zijn om de belangen van kinderen te beschermen en te promoten. Een adequate en meer gepaste manier om deze belangen te beschermen en te controleren is door aan kinderen zekere rechten toe te wijzen, gekoppeld aan ouderlijke privileges.

3.2.2 Beroep doen op de belangen van ouders

Ouderlijke rechten zijn nodig om het welzijn van de ouders te beschermen, en om toe te komen aan wat voor ouders een hoge vorm van menselijke vervulling is, namelijk het opvoeden van kinderen. Dit argument valt onder de categorie ‘de belangen van de ouders’. Het baseert zich op de diepe kindwens waarbij ouders het overbrengen van hun waarden, normen en ideologieën op hun kinderen zien als belangrijkste verwezenlijking binnen de opvoeding.

Dit argument is echter ongegrond omwille van twee redenen. Ten eerste zorgt noch de intensiteit van een persoon zijn wensen, noch de nobelheid van zijn motivatie ervoor dat hij rechten mag bezitten om die wensen te vervullen (Dwyer 1998:91). Mensen hebben vaak intense wensen waarvoor ze geen rechten toegewezen krijgen, bijvoorbeeld over het bezitten van rijkdom, over carrière mogelijkheden, over huisvesting, enz. Ouderlijk recht toekennen op basis van hun wensen als ouders is moeilijk in overeenstemming te brengen met het niet toekennen van rechten in ander contexten die ook gebaseerd zijn op intense wensen. Gezien het gegronde principe dat een persoon niet het recht krijgt om het leven van een andere persoon te beheersen op basis van zijn wens, ongeacht hoe intens de relatie is tussen beiden, zouden er zeer gerechtvaardigde redenen moeten gegeven worden waarom het toekennen van ouderlijk recht een aanvaarde uitzondering zou zijn op deze regel.

Een voorbeeld van een specifieke wens van een ouder is het verlangen om zich te hercreëren in een andere persoon, om een heel leven te vormen volgens de inzichten

van zijn eigen leven. Ouders hebben de unieke mogelijkheid dit te doen gezien de nog ongevormde staat waarin het jonge kind zich bevindt. Naast het feit dat dit soort van verlangens meer zegt over de persoon en meer blijkt geeft van narcisme en egoïsme, verdient dit soort verlangen geen ondersteuning van enige rechten over het kind omwille van twee gegronde redenen (Dwyer 1998:91). Ten eerste is het belang van de wens om een kopie van zichzelf te maken geen fundamenteel belang. Een fundamenteel belang is een universeel, objectief belang waarbij de condities waarnaar men streeft instaan voor een algemeen doel. Daarentegen zijn individuele motieven die instaan voor eigen vervullingen en verwezenlijkingen eigen belangen. Fundamentele belangen staan in om algemene rechten te beschermen, eigen belangen doen dit niet. Het verlangen om het leven van een kind te controleren is duidelijk een voorbeeld van eigen belang.

Ten tweede zorgt een rechtvaardiging van zo een recht ervoor dat er geen respect opgebracht wordt voor de eigenheid van het individu waar de rechthouder zijn verlangens om zichzelf te hercreëren op uitwerkt. Als we kinderen respecteren als gelijkwaardige personen dan moeten we het ongehoord vinden dat er een legaal kader zou bestaan waarin ze op dergelijke instrumentale wijze behandeld worden, als objecten die gemanipuleerd worden naargelang de verlangens van de ouders.

Het tweede protest op de rechtvaardiging op basis van de belangen van de ouders loopt parallel met het protest dat geuit werd in de sectie 'beroep doen op de belangen van kinderen'. Het omvat het idee dat ouders geen rechten moeten bezitten om tegemoet te komen aan hun verlangens de primaire hoofdverzorgers van hun kinderen te zijn. Zoals hierboven al werd uiteengezet, volstaat het dat ouders enkel privileges bezitten, gekoppeld aan kinderrechten, om een sterke, intieme band te vormen met hun kinderen en ouderlijke verantwoordelijkheden uit te oefenen, zonder enige schadelijke tussenkomst van de staat of derden, zolang het toekomt aan het welzijn van de kinderen (Dwyer 1998:92).

In de context van een religieuze opvoeding kan het zijn dat de ouders rechten over hun kinderen eisen als zij omwille van hun geloof hun kinderen willen opvoeden op een manier die door de meerderheid van de samenleving als inconsistent met het welzijn van kinderen beschouwd wordt. Door hun eigen visie van het goede kunnen hun spirituele doelen in conflict komen met seculiere overtuigingen. Ouders, religieus of niet, kunnen verlangens bezitten om hun kinderen, vrij van enige tussenkomsten door de staat, op te voeden naar eigen wil. Toch staan rechten die tegemoet zouden komen aan die verlangens van ouders niet in voor andere belangen van ouders op lange termijn. Zo zal het bezitten van rechten, bijvoorbeeld, in de weg staan van het inzicht dat hun kinderen individuen zijn met eigen interesses en verlangens. Dit inzien zou zowel in het voordeel zijn van de ouders en de kinderen. Het leidt er misschien toe dat ouders inzien dat hun beeld over wat goed is voor hun kinderen misschien niet hetzelfde is als wat de kinderen zouden kiezen voor henzelf als ze in daartoe in staat zouden zijn. Dit inzicht kan ertoe leiden dat ouders bepaalde attitudes aannemen zoals groter respect voor de eigenheid van het kind, bescheidenheid, openheid tot dialoog over kinderopvoeding met andere ouders (Dwyer 1998:93). Het kan vermijden dat er conflicten ontstaan tussen ouders en hun kinderen. Als kinderen ouder worden en reflecteren over de opvoeding die ze ontvingen kan er immers ontevredenheid ontstaan wat dan kan resulteren in conflicten. Dit moet in overweging genomen worden als men pleit voor rechten van ouders over hun kinderen.

Zelfs als het in het belang is van de ouders om rechten over kinderen te bezitten die schadelijk zijn voor het welzijn van die kinderen, dan zou de staat nooit voorrang mogen geven aan de belangen van de ouders ten koste van het welzijn van de kinderen (hun fysieke gezondheid, hun psychische en emotionele ontwikkelingen en hun scholing). Het is moreel verwerpelijk als men de eigen belangen van ouders verkiest boven de fundamentele belangen van kinderen. De staat behandelt kinderen dan als ongelijke personen, als middel om tegemoet te komen aan de verlangens van ouders.

3.2.3 Beroep doen op de belangen van de maatschappij

De laatste rechtvaardiging voor ouderlijke rechten die we bespreken is gebaseerd op het argument dat deze rechten ten goede komen aan de maatschappij. Een dergelijk belang kan het behoud van een bepaalde vorm van sociaal en politiek leven zijn, zoals een liberale democratie. Men kan argumenteren dat de vrijheid en gerechtigheid van een liberale democratie in gevaar komen als men ouderlijke rechten zou opgeven. Maar het is echter onmogelijk vol te houden dat ouders het recht moeten bezitten om het leven van hun kinderen te mogen beheersen omdat dat recht impliciet zou voortkomen uit het idee van vrijheid. Dat recht ligt niet meer besloten in het concept van vrijheid als het recht om het leven te beheersen van andere volwassenen. Dit wordt duidelijker eens men inziet dat ouderlijk recht niet noodzakelijk is om de institutie van de familie te bewaren of de autoriteit van ouders om beslissingen door te voeren en om te handelen als verzekeraars in het belang van hun kinderen. Vele mensen geloven echter dat dit wel noodzakelijk is om een vrije maatschappij te behouden. Maar, zoals we al gezien hebben, volstaat een ouderlijk privilege in combinatie met kinderrechten (Dwyer 1998:96-97).

Een ander argument houdt in dat ouderlijke rechten van belang zijn opdat verschillende gemeenschappen kunnen overleven en hierdoor zorgen voor culturele en religieuze diversiteit in onze samenleving. Door aan ouders het recht te geven hun kinderen op te voeden en te scholen op een manier die losstaat van de normen van de meerderheid, zorgt men ervoor dat de gemeenschap waarin zij leven blijft voortbestaan. Voorstanders van dit argument voegen hieraan toe dat seculiere staatscholen en voorgeschreven opvoedingspraktijken er net voor zorgen dat de samenleving omgevormd wordt tot een homogene samenleving waarin er geen plaats is voor diversiteit.

Dit argument gaat ervan uit dat, door het weglaten van ouderlijke rechten en door staatsregulatie van private scholing te verhogen, men een samenleving bouwt die cultureel en ideologisch homogeen is. Of dit werkelijk zo is, is zeer betwifelbaar. Eerder is het zo dat kinderen die een publieke scholing genieten in contact komen met andere geloofswijzen en intellectuele vermogens ontwikkelen die ervoor zorgen dat zij zelf een geloof of een levenswijze kunnen kiezen anders dan die van hun ouders. Daarbij is het overdreven te stellen dat publieke scholen juist homogeniteit in de hand werken aangezien de leerkrachten juist steeds meer aandacht schenken aan de verscheidenheid binnen de samenleving en individualiteit promoten.

We kunnen ons ook vragen stellen bij de bewering dat ouderlijke rechten pluralisme in de hand zou werken. Eén van de belangrijke gevolgen van pluralisme is net dat de verscheidenheid van ideeën en manieren van leven er voor zorgt dat individuen een

bepaalde manier van leven kunnen ontdekken die het best bij hun persoonlijke voorkeuren en ideologieën past. Rechten geven aan ouders die toelaten het leven van hun kinderen naar eigen wens in te vullen gaat net in tegen die voordelen. Het zorgt ervoor dat kinderen opgroeien als onkritische personen, vastgeketend aan een geloofstelsel en een manier van leven die misschien helemaal niet bij hen past. Het helpt gemeenschappen te overleven die anders uitgestorven zouden zijn. Het is net omdat leden van gemeenschappen, zoals bijvoorbeeld de Amish, weten dat als zij hun kinderen vrij laten in het opgroeien, de kans groot is dat ze voor zichzelf een andere levenswijze kiezen. Zulke groepen zijn dan ook zeer gesloten voor enig contact met de buitenwereld en zijn zeer argwanend tegenover buitenstaanders. En buitenstaanders ervaren dergelijke gemeenschappen zelden als aantrekkelijk. Dus hoe kan dit dan pluralisme in de hand werken? Religieuze verschillen zorgen net meer voor scheiding en wantrouwen, meer dan voor wederzijds respect. We moeten dan ook niet roepen om meer religieuze verscheidenheid omwille van sociaal respect als we inzien dat dit negatieve effecten heeft op de gemeenschap. Diversiteit is een waarde die behouden moet blijven zolang deze bevrijdend is, eerder dan beperkend. Etnische achtergronden, talen, politieke overtuigingen en persoonlijke smaken voorkomen dat we gevormd worden door een dominante meerderheid en zorgen ervoor dat we ons allen uniek kunnen voelen.

We kunnen echter nog een belangrijke vaststelling doen die de rechtvaardiging, gebaseerd op de voordelen voor de samenleving, serieus in vraag stelt. Deze rechtvaardiging steunt namelijk op een immoreel verwerpelijk standpunt. Het gaat er namelijk vanuit dat het accepteerbaar is dat het welzijn van kinderen opgeofferd wordt omwille van een gemeenschap. Mocht dit principe toegepast worden op volwassen individuen zou er algemeen protest geuit worden. Dwyer geeft een voorbeeld om dit duidelijk voor te stellen (1998:99): stel dat een staat beslist dat alle daklozen zich moeten conformeren naar een bepaalde religie die op het punt staat te verdwijnen. Dat zij geïndoctrineerd worden met het gedachtegoed en moeten leven volgens de opgelegde regels van die religie. Dat zij geen contact meer mogen hebben met de buitenwereld en elk kritisch denken achterwege moeten laten. Er zullen weinigen eens zijn met de opvatting dat er op die manier een bijna verloren gegane gemeenschap gered kan worden en dat dit de hele samenleving ten goede komt omdat er zo meer verscheidenheid te vinden is. Om moreel consistent te zijn in onze opvattingen moeten we evenzeer reageren tegen het opofferen van kinderen als we zouden doen wanneer dit zou gebeuren met volwassenen. Het overleven van traditionele levenswijzen en religieuze gemeenschappen is op zich misschien geen slecht iets, zolang dit een resultaat is van vrije keuzes en niet door oplegging en door het opofferen van het welzijn van kinderen. Het zijn de kinderen die de prijs betalen voor het overleven van culturele tradities die door sommigen beschouwd worden als een meerwaarde voor onze samenleving. Nicholas Humphrey stelt dit zeer duidelijk in *What shall we tell the children?*(1997:12):

'All right, you may want to say, so it's tough on a child of the Amish, or the Hasidim or the Gypsies to be shaped up by their parents in the ways they are – but at least the result is that these fascinating cultural traditions continue. Would not our whole civilisation be impoverished if they were to go? It's a shame, maybe, when individuals have to be sacrificed to maintain such diversity. But there it is: it's the price we pay as a society.

Except, I would bound to remind you, we do not pay it, they do.'

Als treffend voorbeeld beschrijft Humphrey hoe in 1995 gereageerd werd op de vondst van een jong, gemummificeerd Inca meisje. Klammers vonden haar terug hoog in de bergen van Peru. Ze was 13 jaar oud en gekleed als een prinses. Vijfhonderd jaar geleden werd ze levend meegenomen, de bergen in, waar ze dan ritueel vermoord werd door een bende priesters. Ze werd geofferd voor de goden in de hoop dat zij tevreden zouden neerkijken op de bevolking.

Deze ontdekking werd gedocumenteerd door de antropoloog Johan Reinhard, in een artikel voor the National Geographic magazine. Hij noemde haar Ice maiden en schreef dat zij het slachtoffer was van een ritueel offer. Het verhaal van het jonge Inca meisje werd ook getoond op de Amerikaanse televisie waar de kijkers uitgenodigd werden om zich te verwonderen over de spirituele verbintenis van de Inca priesters, om mee de reis te maken met het meisje dat uitgekozen werd om te offeren voor haar gemeenschap en om te delen in de trots en opgewondenheid die ze vast en zeker gevoeld moet hebben (hoewel ze hoogstwaarschijnlijk doodsangsten uitstond). Het offeren van mensen werd door het tv-programma uitgebeeld als een glorievolle culturele uitvinding. *Another jewel in the crown of multiculturalism, if you like* (Humphrey, 1997:12).

Maar hoe kan iemand dit, met de morele waarden van vandaag, werkelijk prachtig vinden? Humphrey is ontzet hierover:

'Yet, how dare anyone even suggest this? How dare they invite us – in our sitting rooms, watching television – to feel uplifted by contemplating an act of ritual murder: the murder of a dependent child by a group of stupid, puffed up, superstitious, ignorant old men? How dare they invite us to find good for ourselves in contemplating an immoral action against someone else?' (1997:12).

Men kan hierbij opwerpen dat, binnen de tijdsgeest van toen, dit niet beschouwd werd als moord en dat men dit dan ook moet benaderen vanuit die tijdsgeest. Voor de inca's was dit geen immorele daad. Maar, zo stelt Humphrey, dat doet er niet toe. Het is immoreel volgens onze standaarden. En het druist in tegen de standaard van vrije keuze. Waar het om draait is dat niemand van ons, in de wetenschap hoe de wereld werkt, vrij zou kiezen om zich op te offeren. We mogen er zeker van zijn dat als het Inca meisje wist wat wij nu weten over de wereld, zij dit lot nooit voor zichzelf gekozen zou hebben. Zij werd als middel gebruikt om het doel van anderen te bereiken. Zij werd opgeofferd door de ouderen van haar gemeenschap die de algemene zekerheid verkozen boven haar leven, en beslisten dat zij moest sterven om de goden gunstig te stellen zodat er een goede oogst verzekerd zou zijn. Nu, vijfhonderd jaar later, moeten we zelf niet hetzelfde doen door te denken dat haar dood onze algemene cultuur verrijkt. En dit geldt voor alle gevallen waar er personen onderworpen worden om oude tradities in stand te houden. Denk bijvoorbeeld aan besnijdenis bij jonge meisjes en jongens.

We moeten niet juichen en voldaan wezen omdat er een verrijking in stand wordt gehouden voor onze cultuur. Zelfs niet wanneer deze tradities van minderheden potentieel voordelig voor ons zouden kunnen zijn omdat zij manieren van denken bewaren die misschien ooit kunnen dienen als een waardevol tegengewicht voor de cultuur van de meerderheid. Zolang er geen sprake is van vrije keuze maar van oplegging moet er tegen gereageerd worden. Want zolang er geen plaats is voor vrije

keuze betekent dit dat kinderen opgeofferd worden in een religie. Zij worden gebruikt als middel om een doel van anderen te bereiken. De hoeksteen van elk waardig moreel systeem is door Immanuel Kant expliciet geuit: individuen bezitten het absolute recht om te worden behandeld als doelen in zichzelf, en nooit als slechts een middel om tot de doelen van andere mensen te komen. Dit recht behoort ook toe aan kinderen en omdat net zij kwetsbaar zijn en niet in staat zijn om voor zichzelf te zorgen, is het logisch dat wij een plicht hebben om hen te beschermen. Dus, in elk geval waar een kind behandeld wordt als een middel om andermans doel te bereiken, hebben wij de plicht om hiertegen te protesteren. En er is geen enkele reden om een uitzondering te maken op deze morele regel voor de acties van ouders.

'It will therefore be as much a breach of a child's rights if he or she is used by their parents to achieve the parents' personal goals, as it would be if this were done by anyone else. No one has a right to treat children as anything less than ends in themselves.' (Humphrey, 1997:14).

Verder heeft het iets ontzettends ironisch dat het argument voor meer pluralisme in de samenleving gehanteerd wordt door religieuze groepen of ouders. Net zij zijn het meest gemotiveerd om rechten toe te kennen aan ouders om de scholing van hun kinderen te controleren omdat zij hun kinderen willen normaliseren op hun eigen manier. En daarin is geen plaats voor verscheidenheid van andere geloofsvormen, overtuigingen en gedachten. Het herinvoeren van bijvoorbeeld christelijke leerstellingen in publieke scholen zou, volgens fundamentalisten, elk kind normaliseren naar hun wil. Maar laat dit duidelijk zijn: een kind is noch bezit van de staat, noch in handen van religieuze gemeenschappen waarvan de ouders lid zijn. Het kind behoort enkel toe aan zijn of haar eigen persoon. En al is het nog een afhankelijk wezen, het blijft een individu dat hetzelfde respect verdient als een volwassene.

3.3 Bedenkingen en bespreking

Dwyer komt tot een sterke argumentering waarom ouderlijke rechten voor kinderopvoeding onwettig zijn en waarom de wet enkel aan ouders het privilege mag toekennen om voor hun kinderen te zorgen en beslissingen te nemen zolang ze in overeenkomst zijn met de belangen van hun kinderen. Hij stelde eerst vast dat de lang gevestigde legale en morele principes gewoonlijk de rechthouders het recht geven om de eigen belangen en persoonlijke integriteit te beschermen. Vervolgens beargumenteert hij dat niemand toestemming heeft om het leven van een andere persoon te beheersen en dat hierbij geen uitzondering hoeft gemaakt te worden wanneer dit betrekking heeft op kinderen. Volgens zijn uitgewerkte theorie bezitten de kinderen rechten die nodig zijn om hun belangen te beschermen, en hierbij zit het recht om beschermd te worden tegen enige staatsregelingen indien deze niet in overeenkomst zijn met de belangen van het kind. Toch kan men zich hier afvragen in wiens handen de opvoeding ligt: in die van de ouders of in die van de staat? Ligt er in Dwyer's rechtssysteem niet het gevaar besloten dat kinderen uiteindelijk staatskinderen worden? Volgens Stephen G. Gilles (1999) zijn dit alvast de problemen waarmee Dwyer's theorie te maken krijgt. Hij stelt dat het huidige regime waarin ouders beslissen wat het beste is voor hun kinderen en waarin de staat enkel tussenkomt wanneer de ouders duidelijk schadelijke keuzes maken in het nadeel van de kinderen, vervangen wordt door een regime waarin de staat de hoofdrol neemt in de opvoeding en beslist wat het beste is voor kinderen. De rechtbank zou dan de onenigheid tussen de ouders en de staat oplossen zonder te veronderstellen dat de beslissingen van de ouders altijd in het voordeel zijn van de belangen van hun kinderen. Volgens hem faalt Dwyer erin om een middenweg te vinden tussen enerzijds traditionele ouderlijke rechten en anderzijds kinderen als staatskinderen. Rechtbanken bevinden zich, volgens Gilles' mening, niet altijd in de positie om te weten wat in het beste belang is voor de kinderen. Zij hebben geen dagelijks contact met de kinderen om een intieme verstandhouding op te bouwen met hen, om de familiale situaties te leren kennen en om het karakter van het kind beter te begrijpen. Het zou dus even naïef zijn om te besluiten dat rechtbanken het best de belangen van kinderen kennen dan ouders.

De angst voor een regime waarin kinderen staatskinderen zijn komt uit een begrijpelijke bezorgdheid. Toch geeft Dwyer's theorie geen opening voor de staat om controle over de kinderen te nemen. De ouders blijven de hoofdrol spelen in de opvoeding van hun kinderen. Enkel als er schadelijke beslissingen genomen wordt neemt de staat maatregelen om de belangen van de kinderen te waarborgen. Nu echter kunnen ouders deze maatregelen ongedaan maken door beroep te doen op hun rechten zoals op het recht van godsdienstvrijheid. Net om dit soort misbruiken van de wet te voorkomen legt Dwyer de rechten in de handen van het kind zelf. Als bijvoorbeeld gelovige ouders hun ziek kind elke medische verzorging ontzeggen omdat ze in de overtuiging leven dat de verzorging in Gods handen ligt, dan heeft de staat de plicht om op te treden om de belangen van het kind te waarborgen. De ouders kunnen echter beroep doen op hun recht van godsdienstvrijheid om tegen de maatregelen van de staat in te gaan. Rechtbanken kunnen dan oordelen door de rechten van het kind in belang te nemen, namelijk het recht op medische verzorging. Hierdoor brengen de rechten van de ouders het leven van het kind niet in gedrang. Dezelfde procedure wordt toegepast als ouders hun kinderen toegang tot de buitenwereld ontzeggen en hun geen kennis laten maken met andere levensbeschouwingen en alternatieve levensvisies. Hun recht op godsdienstvrijheid wordt dan niet verkozen boven de

rechten van het kind op onderwijs en op eigen geweten, godsdienst en gedachten. Maakt dit de kinderen tot staatskinderen? Neen, het zorgt ervoor dat kinderen deel kunnen uitmaken van de staat waarin ze leven. Zijn rechtbanken beter bekwaam om te oordelen wat in de belangen is van kinderen? We mogen inderdaad niet te idealistisch denken over de kunde van rechtbanken maar evenmin moeten we te veel wantrouwen. De expertise van mensen van ondermeer de kinderbescherming en kinderpsychologen worden in acht genomen zodat er wel degelijk een beeld gevormd kan worden over de thuissituatie, de relatie tussen het kind en de ouders en het karakter van het kind. Door deze samenwerking op punt te stellen worden niet enkel beslissingen van ouders die schadelijk zijn voor hun kinderen onderschept, maar ook beslissingen van de staat die niet toekomen aan de belangen van de kinderen.

De manier van aanpakken die Dwyer voorop stelt heeft belangrijke gevolgen voor het kind en welke plaats het wordt toegekend in de samenleving. Ze stelt het kind centraal en legt daarbij de nadruk op het kind als een individu met eigen belangen, wensen en voorkeuren. Kinderen opvoeden is een zware verantwoordelijkheid waarin ouders niet alleen gelaten mogen worden. Door het centraal stellen van de rechten van het kind kan het zijn dat ouders bang zijn om iets verkeerd te doen. Een angst die ervoor kan zorgen dat men dan liever geen beslissingen treft en dan maar het kind zo vrij laat als het wil zijn. Natuurlijk is dit nefast binnen een opvoeding van een kind en daarom is het belangrijk dat de nodige begeleiding toegankelijk is voor ouders. Dergelijke begeleiding maakt het ook mogelijk om uit te maken of er sprake is van verwaarlozing of mishandeling zodat er tijdig ingegrepen kan worden door de ouders bij te staan of door kinderen weg te halen en onder toezicht te plaatsen. Indien ouders niet in staat zijn om hun eigen kinderen op te voeden is het in het belang van de kinderen dat zij onder voogdij geplaatst worden.

Dwyer's theorie eist meer bescheidenheid van de ouders die, in plaats van aan de eigen voorkeuren en ideologieën voorrang te geven, meer respect moeten opbrengen voor de persoonlijkheid van het kind. Dit heeft als gevolg dat het kind niet als slechts een middel behandeld wordt, maar als doel op zichzelf. Een relatie waarin respect en onvoorwaardelijke liefde veilig gesteld wordt versterkt de band tussen ouders en kinderen meer dan in een relatie die gebaseerd wordt op autoriteit en opgelegde conformiteit. Een verandering in attitude van de ouders zou er toe moeten aanzetten dat zij nadenken over waarom zij genieten van de mogelijkheid om een kind op te voeden en of zij goede ouders zijn. Dit leidt ertoe dat zij hun manieren van opvoeden verbeteren en informatie zoeken die hen in staat stelt het beste te doen voor hun kinderen. Contact zoeken met andere ouders en ideeën uitwisselen is een duurzame manier om inspiratie op te doen, voor bevestiging bij het goede, voor raadgevingen bij twijfel en voor waarschuwingen als er foutieve beslissingen getroffen worden. Het kind isoleren van de buitenwereld en geen enkel toezicht op de opvoeding van buitenaf toelaten zorgt ervoor dat verzuiming van het welzijn van het kind ongestoord kan doorgaan.

4. Enkel het kind is heilig in de opvoeding

In de vorige hoofdstukken hebben we het belang benadrukt dat kinderen kansen moeten krijgen op keuzes en alternatieve wereldbeelden om zo te komen tot een eigen rationele, kritische wereldbeschouwing en om hierbij de kans te krijgen om op hun eigen creatieve manier hun talenten te ontplooien. Hierbij beargumenteerden we dat ouders een ondersteunende rol hebben door hun eigen idealen en geloofsovertuigingen niet aan hun kinderen op te leggen maar hen de kansen te bieden om individueel hun eigen gedachten te vormen. Indien kinderen worden geïsoleerd en hen deze kansen ontnomen worden kan men spreken van een vorm van kindermishandeling waarbij het welzijn van het kind in het gedrang komt. Het belang van een open, transparante opvoeding is dan ook belangrijk om elke vorm van nalatigheid te voorkomen of tijdig op te sporen. Een manier om dit te bereiken en waarvoor wij pleiten is openbaar onderwijs. Een openbaar onderwijs dat vrij is van religieuze opvoeding in die zin dat men geen religie aanleert maar er wel ruimte blijft om over religies te leren. In dit hoofdstuk gaan we nader in op hoe een openbaar onderwijs dient om te gaan met religie in de klaslokalen. We benadrukken de belangen van een wetenschappelijke opvoeding en stellen hierbij ook de vraag of religie enige plaats heeft binnen de wetenschappen. Verder gaan we in op wat een religieuze opvoeding precies inhoudt en of het inderdaad een hindernis vormt voor het kind om te komen tot een eigen kritisch gevormde wereldbeschouwing. Tenslotte gaan we nader in op het huidig debat over openbaar en privé-onderwijs. We gaan na welke houding de staat dient in te nemen over bijzonder onderwijs gezien zijn neutraal standpunt. Hiervoor bespreken we drie visies die elk een verschillend standpunt innemen over de vraag of de staat bijzonder onderwijs dient te financieren.

In 1900 schreef de Zweedse pedagoge Ellen Key *De eeuw van het kind* waarin ze het kind centraal plaatste in de opvoeding. Nu, een eeuw later, blijft het nog steeds noodzakelijk om te pleiten voor een centrale plaats voor het kind in de maatschappij. Key's opmerkelijk kritische en vooruitstrevende ideeën over de opvoeding van het kind en over de rol van de ouders en de samenleving daarin zijn opvattingen die vandaag nog steeds nadrukkelijk en met aandrang geuit moeten worden. Ook zij stelde vast dat het in de ontwikkeling van het kind enorm belangrijk is dat het een eigen persoonlijkheid kan ontwikkelen:

'De eigen persoonlijkheid van het kind te onderdrukken en het met die van anderen te vervullen, is nog altijd de pedagogische misdaad, waaraan zich ook diegenen schuldig maken die luid verkondigen, dat de opvoeding slechts daartoe mag dienen de eigen individuele natuur ten volle te doen ontplooien.' (Key 1900:103).

Het idee dat men de eigenheid van het kind in waarde moet achten en dat men dan ook zijn natuurlijke ontwikkeling niet mag onderdrukken vinden we ondermeer terug bij Rousseau. Ellen Key volgt gedeeltelijk deze gedachtegang. Zo moeten kinderen opgevoed worden door rekening te houden met hun natuur maar het is belangrijk om deze verder te vormen door de juiste omstandigheden te creëren. Doorheen de opvoeding kan volgens haar de aanleg van een ziel niet worden uitgeroeid. Wel kan ze neergedrukt of tot hogere waarden verheven worden. Een juiste omstandigheid kon ondermeer gecreëerd worden door een gemengd onderwijs te voorzien. Jongens en meisjes, arm en rijk zouden zonder enig onderscheid gezamenlijk onderwijs genieten

waardoor ze wederzijds respect, vertrouwen en begrip voor elkaar kunnen opbrengen. Ondanks het gezamenlijk karakter van het onderwijs moet er rekening gehouden worden met de eigenheid van ieder kind. Het is hierbij belangrijk elk kind als een individu te benaderen met eigen interesses die ontwikkeld dienen te worden. Alles wat in de weg ligt van deze ontwikkeling moet in het belang van het kind opgeheven worden. Godsdienst is zo een obstakel, gaf Ellen Key al aan en ze benadrukte het belang van een terughoudende houding van de ouders:

‘Ouders mogen nooit verwachten, dat hun eigen idealen ook die der kinderen worden. De vrijdenkende zonen van vrome ouders en de christelijke kinderen van vrijdenkers zijn reeds bijna spreekwoordelijk geworden. Maar wat de ouders kunnen bewerken door groot en met volkomen toewijding hun eigen idealen na te volgen, dat is, de kinderen tot idealisten te maken, ofschoon hun dit dikwijls in een geheel andere gedachtensfeer kan brengen, dan waar hun ouders aangeland zijn. Met betrekking tot idealen en levensondervindingen komt het er voor de ouderen op aan voorzichtig hun ervaring en raad aan te bieden, ja, de jeugd er naar te laten zoeken, evenals naar vruchten, die onder de schaduw der bladeren zijn verborgen; en als de raad wordt versmaad, dan noch verwondering noch geraaktheid te toonen.’ (Key, 1900:165-166).

Ze keerde zich tegen het dogmatisch christelijk onderwijs dat volgens haar de kinderen onnodig belast en tevens de vrije opvoeding in de weg staat.

Haar neergeschreven opvoedingsidealen sluiten nauw aan met ons pleidooi. Er zijn na de verschijning van *De eeuw van het kind* veel positieve veranderingen doorgevoerd in het onderwijs, zoals ondermeer gemengd onderwijs en meer aandacht voor het kind als individu. Toch is er nog steeds een belangrijk debat dat gevoerd moet blijven worden: de plaats van religie in de opvoeding en scholing. We gaan hier nu nader op in en gaan na of er ondertussen ruimte is ontstaan voor wat de tienjarige jongen, geciteerd door Ellen Key (1900:315), wenste:

‘Als slotsom van alles wat ik hier tegen het verwereldlijkt, dogmatisch, christelijk onderwijs gezegd heb, haal ik woorden aan van een tienjarigen jongen, na drie jaar inpompen van de catechismus en de bijbelsche geschiedenis:

“Ik geloof niets van dit alles! Maar ik hoop, dat als de menschen eens verstandig worden, ieder zijn eigen geloof mag hebben, evenals zijn eigen gezicht.”’

4.1 Wetenschap en religie in de openbare scholing

Of er aan religie aandacht moet geschonken worden binnen de klaslokalen is een vraag die twee uit elkaar liggende antwoorden teweegbrengt. Enerzijds zijn er diegene die willen dat openbare scholen religie in zoverre als mogelijk negeren, het overlatend aan ouders en privé instellingen. Anderzijds zijn er mensen die pleiten voor een totale weergave van religieuze wereldbeelden, zonder hierbij al te zeer vast te houden aan opgelegde dogma's. Tegenwoordig sluiten veel scholen zich in de praktijk aan bij de eerste opinie en wordt er weinig over religie gezegd. Critici beargumenteren dat deze aanpak oneerlijk is. De oneerlijkheid zou dan besloten liggen in de manier waarop religie behandeld wordt: is men neutraal tegenover religie of worden er overtuigingen aangeleerd die tegengesteld zijn aan religieuze overtuigingen. Voor een eerlijke behandeling van religie, zo stellen de critici, zou men een evenwichtige balans moeten vinden tussen deze twee aanpakken zodat de belangrijke onderwerpen waarmee mensen begaan zijn gelijke kansen krijgen in het onderwijs (Greenawalt 2005:79).

Voorstanders van een neutrale houding ten opzichte van religie zien dit als een noodzakelijk goed binnen de opvoeding van kinderen. Ze krijgen op die manier de kennis mee die nodig is om te functioneren in de maatschappij en zijn hierdoor bevoordeeld om naar eigen inzichten hun religie te kiezen. Vele conservatieve christenen daarentegen vrezen dat scholen te veel seculiere doctrines opleggen, een atheïstische opvoeding die indruist tegen het traditionele religieuze geloof. Vooral een opvoeding zonder een God; het hooghouden van individualisme en autonomie; en het bevorderen van rationaliteit en wetenschap zou leiden tot egoïstisch gedrag, materialisme, morele zwakheid en sociale achteruitgang (Greenawalt 2005:81). Dit is een opvatting die leidt tot verkeerde, extreme conclusies waardoor het onmogelijk wordt om een waardig, genuanceerd debat te voeren. Om te beargumenteren waarom een seculiere humane opvoeding die een grote waarde hecht aan wetenschappelijke kennis wel degelijk in het belang van het kind is, en daarbij ook in het belang van de maatschappij, is het nodig om de wetenschappelijke opvoeding, zijn waarden en normen en de gevolgen ervan voor de ontwikkeling van het kind te belichten. We zullen dit in relatie brengen met religie om na te gaan of religie binnen de wetenschappen onderwezen moet worden.

4.1.1 Wetenschappelijke opvoeding

De kans op keuzes in een kinderleven is een waarde die elk kind ten dele moet vallen. En het is een wetenschappelijke opvoeding die hiervoor instaat. Wetenschap biedt die kennis aan die men bekomt door observatie, experimenten, het testen van hypothesen, kritisch denken en het streven naar waarheid zonder hierbij te pretenderen de waarheid te bezitten. Wetenschap wordt gekenmerkt door waarden zoals betrouwbaarheid, valideerbaarheid, accuraatheid, precisie, generaliteit, eenvoud van concepten en heuristische kracht. Men apprecieert ook vernieuwing en een beloning voor nieuwe ontdekkingen (denk aan de Nobel prijzen). Men keurt uiteraard fraude en pseudo-wetenschappen ten strengste af. Bij de drang naar nieuwe ontdekkingen moet men wel benadrukken dat het hier niet enkel mag draaien om het bereiken van nieuwe kennis maar dat men ook rekening moet houden met de kosten. Wetenschap kost niet niets en andere sociale projecten die de financiën broodnodig hebben mogen niet uit het oog verloren worden (Allchin 1999:2).

Naast deze primaire waarden binnen het wetenschappelijk domein zijn er nog andere, eerder sociologische en cultuurgerelateerde waarden. Deze werken in het belang van de publieke kennis. Tot op zeker hoogte moet deze kennis voldoen aan objectieve criteria en hierbij moeten a-persoonlijke criteria gewaardeerd worden. Het zijn sociale achtergronden van de onderzoeker die niet mogen meespelen in de geldigheid van een conclusie. Dergelijke achtergronden zijn bijvoorbeeld nationaliteit, religie, klasse en andere persoonlijke kenmerken. Ander institutionele normen die een belangrijke rol spelen binnen wetenschap zijn scepticisme; autonoom denken, met andere woorden zich niet laten leiden door autoriteit; en open communicatie (Allchin 1999:2).

Epistemische waarden onderhouden het doel om geldige en betrouwbare kennis te bekomen. Dit doet men aan de hand van methodes zoals gecontroleerde observaties, experimenten, bevestiging van voorspellingen, herhaalbaarheid van onderzoeken en frequente en statistieke analyses. Deze waarden werden doorheen de geschiedenis door de ervaring vastgelegd. Deze waarden zijn vanzelfsprekend een niet te missen onderdeel in de wetenschappelijke opleiding. Andere waarden zoals eerlijkheid en respect voor dieren en mensen komen hier natuurlijk ook bij te pas. Wetenschap is niet vrijgesteld van sociale en ethische waarden en de wetenschapper heeft zijn verantwoordelijkheid op te nemen (Allchin 1999:3).

Toch blijven we, na het opnoemen van de waarden binnen de wetenschap, zitten met een belangrijke vraag die Humphrey (1997) opwerpt: Wat is er zo speciaal aan wetenschap? Waarom deze waarheden? Waarom is het een morele verantwoordelijkheid om wetenschap aan te leren en waarom is het moreel zo verkeerd om dit niet te doen? (Humphrey 1997:17) De reden waarom wetenschap beschouwd kan worden als superieur ten opzichte van andere systemen is dat het overtuigingen aanbiedt die elke redelijke persoon, indien hij de kans hiertoe krijgt, zou kiezen voor zichzelf (Humphrey 1997:18):

'I should probably say that again, and put it in context. I argued earlier that the only circumstances under which it should be morally acceptable to impose a particular way of thinking on children, is when the result will be that later in life they come to hold beliefs that they would have chosen anyway, no matter what alternative beliefs they were exposed to. And what I am now saying is that science is the one way of thinking – maybe the only one – that passes this test. There is a fundamental asymmetry between science and everything else.'

De sterkte van wetenschap ligt hierin dat het geen waarheid oplegt, zoals religies pogen te doen, maar dat het aanleert waarom we iets zouden moeten geloven. Het baseert zich niet op datgene wat 'geschreven staat', er wordt niets opgelegd. Men leert kinderen niet *wat* ze moeten denken, maar *hoe* ze moeten leren denken. Wetenschappelijk leren gebeurt door een proces: feiten en theoretische argumenten geven verklaringen en nodigen ons uit om ermee in te stemmen, om het met onze eigen ogen te bevestigen. Het contrast met religie kan niet groter zijn. Met wetenschap komen we zelf tot onze kennis door eigen onderzoek, eigen rationaliteit, door andere visies en meningen in acht te nemen, te overwegen of te verwerpen. Religie keert zich juist af van het proces van rationele ontdekkingen. Verklaringen worden enkel gegeven door de autoriteit van het Geschreven Woord. Het maakt geen plaats voor autonoom denken. En net dit autonoom denken is een belangrijke doelstelling in de wetenschap. Pluralisme wordt gezien als een belangrijke waarde binnen het vergaren van steeds betere kennis. Toch lijkt het niet zo eenvoudig om dit

te bereiken. Zoals Leo Apostel opmerkte hebben mensen te weinig tijd, te weinig informatie en een gebrek aan de nodige training om tot autonoom denken te komen (Batens 2004:263). Batens zelf stelt dat een gebrek aan durf om te denken een beklemmende rol speelt in het bereiken van autonoom denken. Het autoriteitsdenken verdringt de mensen al vlug in irrationalisme en oordelen worden eerder gevormd op basis van sympathie dan op het autonoom wikken en wegen over de waarde van de verschillende autoriteiten (Batens 2004:263).

Het is hier dat het onderwijs een belangrijke rol speelt en waar men het autoriteitsdenken kan doorbreken. Toch toont het onderwijs vandaag nog grote gebreken om het autonoom denken van de studenten te stimuleren. Batens (2004:265-267) stelt dat studenten te zeer worden geconfronteerd met resultaten alsof die definitief verworven en probleemloos zijn. Alternatieve opvattingen en theorieën worden niet of nauwelijks aangekaart. Problemen die nog onopgelost zijn of waarvoor de oplossingen niet voldoen worden onderbelicht en dit kan bij de studenten het idee teweeg brengen dat alle interessante problemen reeds opgelost zouden zijn. Het gevolg is dat jonge mensen enkel de technieken aanleren die door anderen beheerst worden en hierdoor zich een bediendenmentaliteit eigen maken. Ze moeten slechts enkele uren per dag hun best doen om zich de theorieën ontwikkeld door anderen en de al gevonden oplossingen voor vraagstukken eigen te maken.

Een ander gevolg is dat de onderwezen stof over komt als iets dat ze moeten geloven. Dit is natuurlijk een jammerlijke tendens. Datgene wat onderwezen wordt is een selectie van wat in ons kennissysteem als het beste wordt beschouwd en waar jongeren kennis mee moeten maken. Om ervoor te zorgen dat jongeren dit niet beschouwen als iets dat men zomaar moet geloven moet men ze aansporen hun eigen ideeën uit te proberen en op lange termijn uit te werken.

Een ander gevaar ligt besloten in het gevolg van het verzwijgen van argumenten waarom deze theorie eerder dan een alternatieve verkozen is. Het brengt onwillekeurig autoriteitsdenken bij. In de klaslokalen is het enige argument dat verantwoordt waarom studenten een bepaalde opvatting zouden moeten geloven de autoriteit van de leraar en het handboek. Er sluipt een gevaar in dat deze te zeer verkondigen de waarheid te kennen.

Zo heeft wetenschap helaas zelf een waarde de wereld in gestuurd die een autoritaire houding goedpraat. Men neemt wel eens foutief aan dat wetenschap het objectieve domein is waar men standvastige kennis heeft bereikt (Allchin, 1999:7). We zien bijvoorbeeld reclameadvertenties beroep doen op het statuut van wetenschappelijkheid van hun producten. Zo poogt men de mensen te overtuigen van hun 'waarheid'. Autonoom denken is dan ook niet enkel van belang binnen wetenschappelijk onderzoek, maar ook voor de redelijkheid van onze samenleving. Autonoom denken is immers noodzakelijk om bijvoorbeeld weerbaar te zijn tegen de autoritaire houding die de media tegenwoordig kleurt. De media zijn de enige bronnen van informatie waarover de meeste mensen beschikken en zij worden al te zeer onkritisch aangenomen als geloofwaardig (Batens 2004:266-267).

Autonoom denken stimuleren is dus een belangrijke taak die het onderwijs zich eigen moet maken. Studenten mogen dan ook niet weerhouden worden van belangrijke informatie over wetenschappen. Leerkrachten moeten gegronde uitleg geven over de methodes die eigen zijn aan wetenschappelijk onderzoek, uiteenzetten waarop wetenschappelijke beweringen gestoeld zijn, duidelijk maken dat er mogelijkheid is tot concurrerende perspectieven en meegeven dat wetenschap niet met zekerheid kan

concluderen dat de gebruikte onderzoeksmethodes altijd betrouwbaarder zijn dan alternatieve methodes. Binnen de exacte wetenschappen kan men echter niet verwachten dat men niet-wetenschappelijke alternatieven in detail bestudeert en meegeeft aan studenten. Wel kan men aanpakken dat wetenschappelijk onderzoek voor velen een manier is om de werkelijkheid te vatten maar dat anderen overtuigd zijn dat er betere alternatieven bestaan om de waarheid te bereiken, zoals geloof. Toch dienen deze alternatieven eerder behandeld te worden in andere lessen, zoals bijvoorbeeld in de geschiedenislessen of in vergelijkende religiestudies (Greenawalt 2005:119). Dit brengt ons tot de praktische vraag of religie thuis hoort binnen de lessen wetenschap. Verdienen religieuze overtuigingen een evenwaardige status binnen de lessen wetenschap zoals wetenschappelijke theorieën? We beantwoorden deze vraag door in te gaan op een debat dat tot op de dag van vandaag uitvoerig wordt gevoerd door wetenschappelijk denkenden, creationisten en de aanhangers van de intelligent design theorie: wat is de plaats van evolutietheorie, het creationisme en de intelligent design theorie binnen een openbare scholing? Dit zal ons helpen om de grenzen van wetenschap en religie duidelijker af te bakenen.

4.1.2 Evolutionisme, creationisme en intelligent design in de klaslokalen

Darwin's evolutietheorie zorgde (en blijft nog zorgen) voor heel wat controverse bij vele christelijke fundamentalisten die de letterlijke waarheid van de Bijbel accepteerden. De theorie die de geschiedenis van de mens verklaart zonder hier Gods creatieve hand in te betrekken, de theorie die de menselijke soort plaatst in een lange ketting waardoor de mens niet langer beschouwd wordt als een uniek door God geschapen wezen maar op gelijke voet wordt geplaatst met dieren zorgde voor heel wat oproer. De deterministische aard van de evolutietheorie en zijn afhankelijkheid van mutaties was helemaal in strijd met het geloof dat leven een deel is van Gods plan en dat mensen door te beantwoorden aan dit goddelijke plan konden komen tot het opperste goed. Veel religieuze mensen zien Darwin's theorie als een grote bedreiging voor het religieuze geloof en voor de moraal. De evolutietheorie druist namelijk rechtstreeks in tegen het letterlijk geloof van de bijbel volgens dewelke God de dieren en de mensen schiep in een tijdspanne van enkele dagen. Het scheppingsverhaal van zeven dagen en daarbij de aarde een leeftijd van ongeveer 10.000 jaar toekennen bleef niet langer houdbaar onder het wetenschappelijk bewijs waaruit blijkt dat de aarde tussen de 4.2 en 4.8 miljard jaar oud is (Greenawalt, 2005: 91-93).

De strijd tegen evolutionisme

Gezien de dreiging die Darwin's evolutietheorie betekende voor de geloofwaardigheid van het Geschreven Woord besloten fundamentalisten in de tegenaanval te gaan door de evolutietheorie te bannen uit openbare scholen, of door het creationisme te promoten of door de evolutietheorie te benoemen als 'slechts een theorie'. In Amerika had dit als gevolg dat een paar staten wetten vastlegden die verboden om nog langer de evolutietheorie te onderwijzen. Doorheen de jaren 50 was het vermelden van de evolutietheorie helemaal achteraan in de biologie cursus een andere succesvolle manier om de evolutietheorie zo min mogelijk aandacht te schenken (Greenawalt 2005:93).

Toch kon men de evolutietheorie niet blijven negeren. Overheden zagen steeds meer het belang in van een goede kwaliteit van wetenschappelijke kennis. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk toen de Sovjet Unie in 1957 de Sputnik lanceerde, het eerste ruimtetuig dat rondom de aarde cirkelde (Greenawalt 2005:93-94). Men begon meer te investeren in nieuwe wetenschappelijke handboeken, waarbij biologie meer aandacht schonk aan de evolutietheorie.

In 1968 besloot het hooggerechtshof in de zaak *Epperson v Arkansas* dat de wet die een verbod legde op het onderwijzen dat mensen afstammen van een apensoort niet langer geldig was. Er werd duidelijk gesteld dat een staat niet mag toelaten dat onderwijs gebaseerd wordt op principes van religieuze dogma's. Indien men dit zou toelaten dan druist dit in tegen het Eerste Amendement op de Grondwet.

Toch bleef de strijd van creationisten heftig gevoerd en er volgden nog veel rechtzaken waarbij de rechters de plaats van de evolutietheorie en het creationisme in het openbaar onderwijs moesten bepalen.

De strijd van de creationisten werd vooral toegeschreven aan Amerikaanse conservatieve christenen maar in West-Europa zien we een opkomst van creationisten die even strijdlustig zijn. Dit keer zijn het niet zo zeer de christenen die vasthouden aan de waarheid van de Bijbel maar eerder moslims en joden. Uit een studie die An Bogaert voerde in het kader van haar scriptie blijkt dat vooral moslimjongeren de evolutietheorie blijken te verwerpen. Van de ondervraagde Antwerpse jongeren bleek dat 90% van de katholiek opgevoede jongeren de evolutietheorie aanvaardden. Bij de moslimjongeren zijn dit er slechts 20% en van de joodse jongeren 40% (Cooman 2005a).

Net zoals de Amerikaanse conservatieve christenen hun geloof baseren op de letterlijke interpretatie van de bijbel nemen ook veel moslimjongeren de koran ter hand om verklaringen te vinden over het ontstaan van het leven op aarde.

Dit wordt onder goedkeurend oog aangemoedigd door Harun Yahya, een fervent voorstander van het Turks (of islamitisch) creationisme en iemand die vastbesloten is om dit dan ook zo breed mogelijk te verspreiden. Harun Yahya, een pseudoniem voor de in Istanbul wonende Turk Adnan Oktar, is de auteur van *Atlas of creation*, een indrukwekkend boek van 800 pagina's dat in 2007 ongevraagd en gratis opgestuurd werd naar West-Europese scholen, universiteiten en instituten (Carpentier 2008; Declair 2008). Het boek heeft als doel de evolutietheorie te weerleggen en de waarheid van de koran te benadrukken.

Harun Yahya gaat tewerk door een atlas samen te stellen bestaande uit duizenden foto's van fossielen, geplaatst naast een nu levend dier of plant (of onderdeel ervan). Deze foto's worden in willekeurige volgorde geordend zonder enige aandacht voor biologische systematiek. Het heeft de bedoeling om enige suggestie van samenhang tussen de soorten te vermijden en om aan te tonen dat er grote gelijkenissen zijn tussen de fossielen enerzijds en de levende dieren of planten anderzijds. Bij deze foto's worden dan de naam van het voorgestelde organisme, de plaats waar het als fossiel gevonden zou zijn en de periode waarin het geleefd zou hebben vermeldt. Dit alles zou moeten bewijzen dat het getoonde fossiel en het organisme hetzelfde dier of plant betreft. Wat dus betekent dat soorten niet veranderen, dat evolutie fout is en dat God alles heeft geschapen (Declair 2008).

Het is meteen duidelijk dat deze atlas alles behalve wetenschappelijk onderbouwd is. Een paar voorbeelden die de onwetenschappelijkheid aantonen zijn:

1. *De namen van dieren of planten zijn geen wetenschappelijke soortnamen maar gewone volksnamen zoals 'een konijn', 'een kreeft', 'een vlieg' of 'een schedel van een hert'.*
2. *Nergens worden bronnen of referenties gegeven van de foto's waardoor ze niet opgespoord kunnen worden noch vanuit een andere hoek bekeken kunnen worden.*
3. *Nergens wordt enige bespreking of analyse gemaakt van de mogelijke overeenkomsten van het fossiel en het huidige levend dier.*
4. *Nergens wordt enige analyse of verantwoording gegeven van het besluit.*
5. *Nergens worden de argumenten of fossielen vermeld die volgens wetenschappelijk onderzoek door specialisten wél wijzen op tussenvormen en evolutielijnen, noch worden ze besproken.' (Decleir 2008).*

Dat dit boek wel degelijk invloed heeft op moslimjongeren ondervinden biologieprofessoren van de Universiteit Antwerpen die steeds vaker van Turkse studenten horen dat zij evolutie niet kunnen of mogen aanvaarden (Decleir 2008). Dat de koran de waarheid over de oorsprong van de mens uiteenzet wordt ook geuit door de invloedrijke Antwerpse imam Nordine Taouil tijdens een debat in *De zevende dag* met professor en wetenschapsfilosoof Johan Braeckman van de universiteit Gent. Volgens hem weerleggen 'wetenschappers' zoals Harun Yahya de evolutietheorie en kunnen wetenschappelijke waarheden niet aanvaard worden indien ze tegenstrijdig zijn met de koran. Het is een mening die veel imams en gelovigen met hem delen.

Dat het creationisme de evolutietheorie in het gedrang brengt is dus ook voelbaar in West-Europa. In oktober 2007 keurde de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa een resolutie goed die de gevaren van het creationisme in het onderwijs erkent. De raad van Europa is een politieke organisatie, opgericht in 1949. Deze Raad telt leden uit 47 landen en heeft zijn zetel in Straatsburg, Frankrijk. 'De verdediging van de rechten van de mens, de parlementaire democratie en de rechtstaat en het sluiten van verdragen op Europees niveau om de maatschappelijke en juridische praktijken in de lidstaten met elkaar in overeenstemming te brengen' (Cooman 2005b) zijn de belangrijkste prioriteiten.

De resolutie houdt in dat 47 lidstaten wetenschapsonderwijs moeten stimuleren en creationistische ideeën uit de wetenschapslessen moeten weren. Dit is, in tegenstelling tot wat de media laten uitschijnen, geen strijd tegen religie. De vrijheid van religie wordt door de raad evenzeer verdedigd. Onderwerpen verwant aan cultuur en religie kunnen in het onderwijs aan bod blijven komen maar dan slechts in die lessen die deze onderwerpen grondiger bestuderen. Er zit dus geen antireligieuze motivatie achter de resolutie. Eerder is het zo dat men wetenschappelijk onderzoek niet in het gedrang wil brengen door het toelaten van indoctrinatie van bepaalde geloofsovertuigingen (Cooman 2005b). Aangezien de evolutietheorie verweven zit met andere wetenschappelijke disciplines, zoals geneeskunde, biologie, geologie, antropologie, paleontologie en archeologie, is het verwerpen of het niet aanvaarden van de evolutietheorie geen verrijking voor de toekomst van de samenleving.

4.1.3 Religie onderwijzen

Wetenschappers beschouwen de evolutietheorie als de meest overtuigende verklaring voor de ontwikkeling van soorten. Zoals we zagen is de evolutietheorie enorm belangrijk voor de ontwikkeling van andere wetenschappelijke disciplines en is de

voortgang van deze wetenschappen geheel los van fundamentele religieuze overtuigingen tot stand gekomen. Als men beslist om de evolutietheorie niet langer te onderwijzen omdat het in conflict komt met religieuze overtuigingen dan wordt het lessenpakket gedomineerd door religieuze doeleinden. Gezien het neutrale standpunt dat een openbare school dient in te nemen, is zo een beslissing niet houdbaar. Hetzelfde geldt als men de evolutietheorie zo min mogelijk aandacht schenkt of het afdoet als louter ‘een theorie’

Creationisme onderrichten komt enkel voort uit religieuze motieven en doeleinden en het als een wetenschap naar voren schuiven is niet houdbaar. De theorie van het creationisme komt door de afwezigheid van enige wetenschappelijkheid van zijn stellingen en technieken niet in aanmerking om tot een oprechte wetenschap uitgeroepen te worden. Daarbij komt het te zeer in conflict met de overvloed van wetenschappelijke bewijzen. Het creationisme is een theorie die louter religieus is omdat het enkel religieuze stellingen zijn die gebieden waarom we bepaalde conclusies moeten trekken (Greenawalt 2005:116).

De status van intelligent design is iets moeilijker om vast te leggen. De theorie accepteert wel de meeste kenmerken van een neo-Darwinistische synthese, waaronder natuurlijke selectie als een verklaring voor evolutionaire veranderingen, maar blijft toch in conflict met wat wetenschappers aannemen (Greenawalt 2005:116). Het is namelijk zo dat er zich nog onopgeloste vragen voordoen die volgens aanhangers van het intelligent design opgelost kunnen worden door aan te nemen dat er een intelligente schepper aan het werk is. Dit is echter een religieuze stelling en er is geen enkele reden om deze theorie aan te nemen als het niet was uit religieuze gedrevenheid. Wetenschappers zullen daarentegen aannemen dat er inderdaad nog gaten in de evolutietheorie zijn die ofwel na verloop van tijd misschien nog ingevuld worden met bewijzen ofwel onoplosbaar blijken te zijn. Dit laatste betekent echter niet dat men daarom een goddelijke schepper moet aannemen.

Het creationisme en de intelligent design theorie horen, zoals we beargumenteerden, omwille van hun onwetenschappelijkheid en hun religieuze basis niet thuis in de lessen wetenschap. Een bijkomende reden kan gegeven worden door het stellen van de volgende vraag: waarom zouden het creationisme en het intelligent design het privilege verdienen om onderwezen te worden binnen de wetenschap? Waarom dan ook niet andere wereldbeschouwingen? Waar zijn de talrijke Griekse goden gebleven zoals Zeus die met bliksem en donder de aarde op zijn grondvesten kon doen daveren, of Poseidon die de zeeën dodelijk kon maken door een storm, en wat met de schone Aphrodite, de godin van de liefde, de seksualiteit en de vruchtbaarheid? Wat met het geloof dat buitenaardse wezens de mens creëerden en op aarde plaatsten? En waarom schenken we niet meer aandacht aan P’an Ku die, volgens de Chinese mythologie een eeuwigheid rondobberde in een ei op de vormeloze oceaan van de oerchaos. Toen hij enorm begon te groeien werd de bovenste helft van de eierschaal de hemel, de onderste helft vormde de aarde. Na 18.000 jaar stierf hij en ontstond onze wereld uit zijn lichaam. Zijn zweet en tranen werden de rivieren, zijn ogen werden de zon en de maan, zijn adem werden wolken en wind en de vlooien op zijn lichaam werden het menselijk ras. (Suckling, n.d.) Het is toch een mooie, vredevolle ontstaanstheorie? De onwaarschijnlijkheid ervan werd echter al vlug aangenomen en het wordt nu geplaatst onder de noemer ‘mythe’, net zoals zoveel andere ontstaanmythen. Er zullen weinig mensen gevonden worden die vandaag zouden strijden om dergelijk mythes terug in de lessen wetenschap te krijgen met de overtuiging dat ze een evenwaardige plaats

verdienen naast de evolutietheorie. Toch blijft men ijveren voor een letterlijke interpretatie van de bijbel en eist men dat het verhaal van Noah, die met zijn ark de mensheid en het dierenrijk redde van de zondvloed, aangenomen moet worden als een verklaring. Hetzelfde geldt voor wat er in de koran en de bijbel staat over het ontstaan van de mens: God blies leven in een mens die hij boetseerde uit klei. Waarom deze wereldbeschouwingen een plaats in het onderwijs verdienen boven andere beschouwingen is niet gegrond. Maar dat ze een plaats horen te krijgen, op gelijke grond met andere wereldbeschouwingen, daar valt niet aan te twijfelen. Al is het dan niet in de wetenschappen maar in de lessen literatuur, geschiedenis en kunstwetenschappen.

Religie in literatuur, geschiedenis en kunstwetenschappen

Gezien het enorme culturele en historische erfgoed die religies achterlaten is het onverantwoord religies volledig te bannen uit het onderwijs. Ze verdienen hun plaats in de lessen die ondermeer de literatuur, de kunst en de geschiedenis behandelen. Als we willen dat kinderen zich een gegrond beeld kunnen vormen over de samenleving waarin ze leven, dan is het noodzakelijk voor hen om de beïnvloedende rol die religie en geloof speelde in het opbouwen van die samenleving te begrijpen. En dit onderricht geven is mogelijk op een neutrale en objectieve manier waarbij alle levensbeschouwingen aan bod komen. Ook het in West-Europa en in Amerika minder bekende Taoïsme, Confucianisme en Hinduïsme behoren daartoe.

Natuurlijk moeten leerkrachten een neutraal standpunt innemen ten opzichte van religie en mag men geen religieuze overtuigingen als waar of onwaar bestempelen. Net zoals het mogelijk is om over de Antieke Griekse cultuur te onderwijzen zonder hierbij het geloof in Griekse goden op te leggen, zo ook is het mogelijk om bijvoorbeeld de christelijke kunst en literatuur te bestuderen zonder hierbij het werkelijke bestaan van God te poneren.

4.2. Het huidig debat in de multireligieuze samenleving over openbaar en privé-onderwijs

Naast het debat over de plaats van het creationisme, de intelligent design theorie en de evolutietheorie in het onderwijs wordt er in West-Europa ook gediscussieerd over openbaar en privé-onderwijs. Het is een debat dat overgewaaid is uit Amerika waar men vooral onderzoekt of prestaties van leerlingen beter zijn in het openbaar of in privé-onderwijs. Zo werd in de jaren tachtig onderzoek gevoerd door Coleman en Hoffer (1987) waarbij hun resultaten aantoonde dat de prestaties van leerlingen beter waren op religieuze scholen dan op openbare scholen. Andere onderzoeken bekomen echter andere resultaten. Zo stelden Dronkers en Robert (2004) in hun cross-nationale studie vast dat private, overheidsafhankelijke scholen effectiever blijken te zijn dan openbare scholen. De openbare scholen blijken dan wel effectiever te zijn dan private, onafhankelijke scholen. Bij eerder Amerikaans onderzoek werden dezelfde resultaten gevonden maar in onderzoek in Zuid-Amerikaanse landen worden geen verschillen gevonden (Corten & Dronkers 2005:206). Hiervoor kunnen meerdere verklaringen gevonden worden. Verschillen tussen de scholen kunnen te wijten zijn aan de verschillen in achtergrondkenmerken van leerlingen. Beter, gemiddelde prestaties worden immers waargenomen bij private scholen die door extra bijdragen te vragen vooral leerlingen aantrekken uit de hogere sociaal-economische klasse. Door de betere, gemiddelde prestaties en dus de goede academische reputatie trekt deze school goede studenten en leerkrachten aan. Dit zorgt ervoor dat er minder omstandigheden zijn die het leerproces hinderen zoals bijvoorbeeld slechter presterende leerlingen die de andere van de klas ophouden doordat de stof vaker herhaald moet worden. Het is ook mogelijk dat de leeromstandigheden beter zijn op private scholen, zoals het aantal leerlingen per docent.

Tenslotte kunnen de leerprestaties ook verschillen door de verschillen in schoolklimaat. Als ouders hun kinderen sturen naar een privé school dan komen de waarden en normen van die school nauw overeen met die van de ouders. Hierdoor komen kinderen terecht in een klimaat dat diezelfde waarden en normen ondersteunt als die waarden en normen die ze thuis meekrijgen. Dit bevordert de overeenkomst tussen het gedrag van leerlingen en leerkrachten en dit resulteert in betere leerprestaties (Corten & Dronkers 2005:206-207).

In West Europa zien we echter dat deze discussie, naast het onderzoek welk soort onderwijs de beste prestaties levert, het recht van onderwijs en de gevolgen van onderwijssegregatie bevreemdt. Alvorens we dieper ingaan op deze discussie is het van belang eerst de achtergrond waartegen de veranderingen van het onderwijslandschap zich afspeelden te belichten. We beperken ons tot België en Nederland maar de veranderingen die zich daar voordeden lopen simultaan met andere onderwijssystemen van Westerse industrielanden.

4.2.1 Achtergrond waartegen de veranderingen van het onderwijslandschap zich afspeelden

In de meeste landen stonden de wijze van bestuur en de wijze van financiering in voor het ontstaan van twee typen scholen. Het ontstaan van openbaar onderwijs was het

gevolg van de strijd tussen kerk en staat waarna de overheid besloot om het onderwijs in eigen handen te nemen. Publieke instellingen beheersten en bestuurden dit onderwijs volledig. Toch bleven er onderwijsinstellingen bestaan op particulier initiatief. Kerken en andere religieuze instituties, maar ook ideële of commerciële organisaties namen het bestuur op zich. Deze private organisaties worden door de wijze van financiering nog eens onderverdeeld in private, overheidsafhankelijke scholen en private overheidsafhankelijke scholen (Corten & Dronkers 2005:206). De overheidsafhankelijke scholen ontvangen overheidsgeld zoals het geregeld is bij wet. In Nederland en Duitsland bijvoorbeeld is het in de grondwet vastgelegd, terwijl in Frankrijk de gewone wet instaat voor de financiering. De overheidsafhankelijke private scholen zorgen voor hun eigen financiering door onderwijsgelden, sponsoring, donaties en dergelijke (Corten & Dronkers 2005:206).

Elk type onderwijs heeft ook zijn eigen visie op het doel van onderwijs. Openbare scholen zien het als hun taak om de leerlingen voor te bereiden op een leven in de samenleving, onafhankelijk van hun sociale achtergrond en waarbij religieuze opvattingen tot het privé-domein behoren. Zij stellen zich dan ook neutraal op ten opzichte van religieuze of levensbeschouwelijke visies. Het private onderwijs wordt dan meer getypeerd door het doel om jongeren een opvoeding te bieden die ook in overeenstemming is met de opvattingen van de ouders of hun omgeving. Dus niet enkel de taak om leerlingen voor te bereiden op een leven in de samenleving staat centraal. Men gebruikt het ook als instrument om de opvattingen van ouders en de gemeenschap mee te geven (Corten & Dronkers 2005:206).

België en Nederland werden door de ontzuiling, de ontkerkelijking en de secularisering die zich voordeden na de Tweede wereldoorlog enorm beïnvloed in hun onderwijssysteem. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig verloren godsdienst en religie steeds meer hun centrale positie in de samenleving. Hun positie binnen de samenleving op organisatorisch en structureel niveau en ook hun greep op de moraal en de sociale controle verzwakte. In Nederland verliep dit proces enorm snel. Zo verloor de Nederlandse hervormde kerk tussen 1900 en 1947 al bijna de helft van haar ledental (Biesta, Nijnatten & Miedema 2001:124).

Door velen werd deze ontzuiling, ontkerkelijking en secularisering als bevrijdend ervaren. Er leek eindelijk plaats te zijn voor individuele ontwikkeling waar rationaliteit kon ingaan tegen de irrationaliteit van geloof en godsdienst. Zowel de persoonlijke als de collectieve emancipatie stond centraal. De tijd leek rijp voor een verdergaande democratie van de samenleving waar sociale klasse, sekse en etniciteit geen belemmering meer mochten vormen voor ieders persoonlijke ontwikkeling. De ketens van de traditie konden afgelegd worden en opgroeien stond nu in het teken van persoonlijke ontplooiing, persoonlijke emancipatie (Veugelers 2003:4). Het idee leefde dat de rationaliteit en de autonomie de strijd tegen heteronomie en irrationaliteit gewonnen hadden. Het Verlichtingsproject leek dan toch gerealiseerd te worden, al was die conclusie toch wat voorbarig en is ze inmiddels ook achterhaald.

Ondanks de ontzuiling, de ontkerkelijking en de secularisering is religie nooit helemaal van het toneel verdwenen en meer nog: er voltrekt zich een terugkeer van de religie. En dit kan waargenomen worden op twee vlakken: enerzijds op individueel niveau en anderzijds op het niveau van de samenleving. Op het eerste niveau wordt religie beleefd los van religieuze instellingen en tradities. Men maakt zich los van kerkelijke structuren en instituties en zoekt naar alternatieven om geloof op een

individuele manier te beleven. Dit is ondermeer te wijten aan het besef dat men als individu alleen staat tegenover God. Een idee dat al leefde bij Calvijn, ‘die leerde dat er tussen “de oerzondige mens en de predestinerende God geen bemiddelende structuren waren” en dat het individu er in feite alleen voor staat’ (Biesta, Nijnatten & Miedema 2001:127). Het moderne individualisme versterkte deze tendens nog meer. Het individu staat centraal in het denken en het is zijn ervaring en zijn beleving die als uitgangspunt worden gezien voor de relatie met het transcendent. ‘Het individu is niet meer alleen uitgangspunt, maar ook toegangspoort, ja zelfs omvattende ruimte en blijvend referentiekader voor “het religieuze”’ (Van Harskamp (1998), geciteerd in Biesta, Nijnatten & Miedema 2001:127).

Op het vlak van de samenleving zien we een heropleving van de religie door de migratie. Een voorbeeld hiervan is de Islam. Zij wordt op een traditionele manier beleefd in tegenstelling tot de post-traditionele manier van beleving van het christelijk geloof (Biesta, Nijnatten & Miedema 2001:127). Het nieuwe aan deze herinvoering van religie is dat het zich afspeelt in een multireligieuze samenleving wat betekent dat de traditionele beleving van religie en de post-traditionele beleving van religie gezamenlijk hun plaats opeisen. Niet alleen de bouw van moskeeën staat in het teken van deze traditionele beleving van religie, ook in het onderwijs ondervindt men een opkomst van deze geloofsbeleving. Nieuwe onderwijszuilen, zoals de islamitische en hindoeïstische, zijn in opkomst. Deze nieuwe stromingen kunnen, op grond van de vrijheid van onderwijs, eigen en volledig door de overheid gesubsidieerde scholen stichten. Hierdoor kunnen zij zich onderscheiden van andere scholen op het gebied van godsdienst, cultuur en etniciteit (Rietveld-van Wingerden, Sturm & Miedema, p.2).

In Vlaanderen maakt men onderscheid tussen drie onderwijsnetten: Het gemeenschapsonderwijs dat sedert 1989 ingericht werd door de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs en dat bijgevolg niet meer rechtstreeks onder de bevoegdheid van de Vlaamse minister van Onderwijs valt. Het *Bijzonder decreet betreffende het gemeenschapsonderwijs – 14 juli 1998* voorziet in een verdere decentralisatie; Het Officieel Gesubsidieerd Onderwijs dat ingericht wordt door lagere administratieve overheden, zoals de steden, gemeenten en provincies; en het Gesubsidieerd Vrij Onderwijs dat ingericht wordt door privé-personen of –organisaties en dus in Belgische context als privé-scholen benoemd. De scholen van het gemeenschapsonderwijs en het officieel gesubsidieerd onderwijs wordt onder de noemer publiek onderwijs geplaatst. Privaat niet-gesubsidieerd onderwijs is eerder uitzondering dan de regel. De meeste scholen van het Vrij Onderwijs zijn van rooms-katholieke denominatie en slechts een minderheid heeft een andere denominatie zoals protestante en ‘yeshiva’ (joodse) scholen. (Kavadias, pp. 2-14).

In Nederland wordt het onderwijs gefinancierd volgens een duaal bestel dat overigens uniek is in de wereld. Enerzijds wordt er in elke gemeente openbaar (algemeen vormend lager) onderwijs gegeven en anderzijds mag men vrij bijzondere scholen oprichten en deze naar dezelfde maatstaf als geldt voor het openbaar onderwijs door de overheid bekostigd krijgen. Het bijzonder onderwijs bezit de *vrijheid van richting*, dit wil zeggen dat men de vrijheid bezit om in het onderwijs een eigen religieuze of levensbeschouwelijke visie op de mens en maatschappij uit te drukken (Zoontjens 2003:1). Het openbaar onderwijs is daarentegen neutraal, wordt door de overheid bestuurd en is geordend in het publiekrecht. Bijzonder onderwijs heeft ook het recht

om een selectie bij de toelating (en verwijdering) van leerlingen door te voeren. Als de ouders van een leerling niet dezelfde religieuze of levensbeschouwelijke visie hebben als de doelstelling van de bijzondere school, dan kan deze school de leerling weigeren mits de weigering niet gebaseerd is op ongerechtvaardigde ongelijke behandeling of tot discriminatie leidt (Zoontjens 2003:3). De bijzondere scholen die dit recht genieten zijn niet vaak voorkomend. Het zijn de orthodox-christelijke en de islamitische scholen. Naar schatting is dit 5% van de 95% bijzondere scholen in Nederland. De meerderheid van de bijzondere scholen voeren een open toelatingsbeleid waarbij leerlingen de toegang niet kan worden ontzegd maar slechts gevraagd kan worden de richting van de school te respecteren (Zoontjens 2003:4). Rooms-katholiek, protestants-christelijk, joods, islamitisch, hindoeïstisch, bijzonder neutraal en vrije schoolonderwijs worden allen erkend als bijzonder onderwijs.

Dat scholen zich indelen naar gelang hun religieuze overtuigingen en levensbeschouwingen in een samenleving met een multicultureel en multireligieus karakter heeft de discussie over het recht op onderwijs en de gevolgen van onderwijssegregatie doen opwaaien. De vraag die hierbij gesteld wordt is of dergelijke scholen integratie in de weg staan. Als groepen zich afzonderen en zich apart stellen brengt dit de sociale cohesie van de samenleving niet in het gedrang? Kunnen mensen en bevolkingsgroepen wederzijds respect voor elkaar opbrengen als zij door zich apart te stellen en door apart gesteld te worden als groep langs elkaar leven?

Deze vragen werden historisch belicht door Marjoke Rietveld-van Wingerden, Johan Sturm en Siebren Miedema. Zij gingen kijken naar het onderwijs aan joodse kinderen in de negentiende eeuw. Meer bepaald gingen zij na op welke wijze zowel het specifiek joods (voor 1860) als het neutraal openbaar onderwijs (na 1860) bijdroegen aan de sociale integratie van joden in de Nederlandse samenleving.

4.2.1.1 Bespreking casus: Joods onderwijs in de negentiende eeuw

Joden vormden omstreeks 1800 een maatschappelijk niet geïntegreerde groep in Nederland. Enerzijds sloten zij zichzelf af en anderzijds werden ze door de omgeving uitgesloten. Het was een verregaande maatschappelijke segregatie en het was de joodse elite van hervormingsgezinden zelf die streefden naar gemengd joods-christelijk lager onderwijs om integratie van de joden te bevorderen, en hiermee tegen een grote groep van orthodoxe joden ingingen. De overheid hield rekening met de vraag van de hervormingsgezinden maar de angst voor de afwijkende cultuur speelde mee in de vorming van de eerste wetgeving met betrekking tot joods onderwijs. De overheid vreesde voor de invloed van joden op de christelijke identiteit van de openbare school en er kwam een gesegregeerd joods openbaar onderwijs tot stand dat een halve eeuw bleef bestaan. Voor kinderen die eerder niet in contact stonden met de Nederlandse cultuur, wierp dit zijn vruchten af. Eerder gingen enkel de jongens naar scholen waar religieus onderricht centraal stond (talmoed, thora, ritualia, commentaren). Daarnaast vormde het Hebreeuws een belangrijk onderdeel. De voertaal was Jiddisch of verbasterd joods Duits (Rietveld-van Wingerden, Sturm & Miedema n.d.:2). Vooral de meisjes, die doorgaans onderricht thuis kregen over voornamelijk hun godsdienstige plichten, profiteerden van de gelegenheid om naar het gesegregeerd joods openbaar onderwijs te gaan. Ook de joodse gemeenschap

raakte overtuigd van het belang van maatschappelijke vorming. Door deze segregatie werd het zelfbewustzijn, de joodse identiteit van de kinderen versterkt door kadervorming en ideologieontwikkeling. Godsdienstonderwijs bleef centraal staan. Toch beschouwden de liberale joden het gesegregeerde onderwijs nog te nadelig voor de integratie van joden in de samenleving en zij oefenden nog meer druk uit op de overheid zodat deze de in 1857 vastgelegde onderwijswet afschafte. Orthodoxe joden leken zich neer te leggen bij deze nieuwe situatie maar na twee decennia integratie van hun kinderen in het openbaar neutraal onderwijs groeide toch de kritiek. Vooral de discriminatie van joodse onderwijzers, atheïsme en materialisme vormde een doorn in het oog. Steeds meer joden raakten immers minder betrokken bij hun kerkgenootschap, bezoek aan godsdienstscholen nam af en modernistische ideologieën vonden hun weg naar joodse kringen. Het vertrouwen in het openbaar onderwijs was geschonden en zo werden in 1898 de eerste stappen gezet naar bijzonder joods onderwijs. (Rietveld-van Wingerden, Sturm & Miedema n.d.:13-14)

Rietveld-van Wingerden, Sturm en Miedema concluderen uit deze casus dat we enkele voorzichtige 'lessen' kunnen trekken. Ten eerste dat gesegregeerd onderwijs op zich niet per definitie elke vorm van integratie in de weg hoeft te staan. Ten tweede leggen zij de nadruk op het feit dat de vraag naar integratie en het opheffen van gesegregeerd onderwijs vanuit de joodse gemeenschap zelf kwam. Of dwang van bovenaf, bijvoorbeeld door wettelijke maatregelen, tot eenzelfde gewenst effect zal leiden kan in vraag gesteld worden. Ten derde vinden zij dat we de bezwaren uit de orthodox-joodse kring van na 1876 tegen de strikte neutraliteit van de openbare school ter harte kunnen nemen. Wel benadrukken ze dat er naast het trekken van deze lessen uitermate voorzichtig moeten zijn met het verleden op het heden toe te passen. Ze besluiten dat, als de openbare school van de 21ste eeuw onderdak wil bieden aan kinderen met verschillende religieuze en culturele achtergronden, er dan ruimte moet worden aangeboden aan de verschillende godsdiensten. Dit dient dan te gebeuren op een inhoudelijke en brede wijze. Ze ondersteunen dan ook de vorming van actief-pluriform openbaar onderwijs dat zich niet alleen beperkt tot kennisoverdracht, maar ook godsdienstige vorming tot doel stelt. (Rietveld-van Wingerden, Sturm & Miedema n.d.:14)

We kunnen ons echter afvragen in hoeverre de eerste stappen naar bijzonder onderwijs gericht waren op de belangen van de kinderen. Het kwam eerder voort uit de ongerustheid dat de atheïstische geest van het openbaar onderwijs, de antigodsdienstige wereldbeschouwing en de moderne geest de fundamenten van de joodse godsdienst zouden aantasten. De angst voor assimilatie, voor een eenzijdig aanpassen aan de dominante cultuur, was de belangrijkste drijfveer (Rietveld-van Wingerden, Sturm & Miedema n.d.:12). Het kan beschouwd worden als een maatregel die in dezelfde lijn ligt als de beslissing van de Amish om hun kinderen hoger onderwijs te ontzeggen en de beslissing om hun jonge mannen tijdens de legerdienst enkel in Amish gemeenschappen te laten werken en niet in openbare instellingen zoals ziekenhuizen. Zoals besproken in Hoofdstuk 3 is het ongegrond om de belangen van een gemeenschap boven de belangen van kinderen te stellen. Het behoud van traditionele levenswijze en religieuze gemeenschappen is geen slecht iets zolang het kinderen de kansen biedt om voor zichzelf uit te maken of zij er deel van willen uit maken. Of bijzonder onderwijs dit in de hand werkt kan in twijfel getrokken worden.

Verder kunnen we ons vragen stellen bij de bewering dat bijzondere scholen integratie niet tegenwerkt. Bijzondere scholen ondersteunen een wij-zij denken door kinderen op te delen in katholieke, islamitische, hindoeïstische, orthodoxe scholen. Er wordt kinderen meegegeven dat ze behoren tot een bepaalde groep die anders is dan de andere groepen en dit impliceert onvermijdelijk dat zij ook anders zijn dan de kinderen die behoren tot die andere groepen. Ze worden versterkt in dit gevoel van anders-zijn door een beperkt contact met elkaar waardoor ze onwetend blijven over de beleving van andere geloofsvormen en andere culturele belevingen. Openbare scholen zorgen voor een omgeving waar kinderen elkaar tegemoet kunnen treden met respect om wie ze als individu zijn en niet met vooroordelen omwille van de levensbeschouwingen van hun ouders.

4.2.2 Moet een neutrale staat privé-onderwijs subsidiëren?

In de discussie over openbaar en privé-onderwijs wordt steeds meer de vraag opgeworpen of de staat bijzonder onderwijs moet subsidiëren. In Nederland bijvoorbeeld vinden jongerenorganisaties van paarse politieke partijen ‘dat het niet de taak is van de staat om indoctrinatie en segregatie te legaliseren en te subsidiëren’ (Snik & de Jong 2001:243). En dat ze eigenlijk bijzondere scholen niet moet gedogen. De stelling dat bijzondere scholen als instellingen waar leerplichtonderwijs kan worden gevolgd dienen te verdwijnen wordt steeds meer in de mond genomen. De filosoof H. Philipse (1998) (aangehaald in Snik & de Jong:243), bijvoorbeeld, pleit voor een liberaal-pluriforme samenleving waar er een strikte scheiding moet zijn tussen staat en kerk, naar het voorbeeld van de Franse laïcité. Natuurlijk behoudt de staat de garantie op godsdienstvrijheid maar onthoudt zich van directe financiering van religieuze activiteiten. Op deze manier blijft religie een privé zaak, iets wat thuis en in de kerk beleefd kan worden maar wat niet thuishoort in openbare ruimtes en dus ook niet in scholen.

Wat is nu de houding die de staat moet innemen tegenover bijzonder onderwijs? Houdt de liberale neutraliteit van de staat in dat ze zich moet weerhouden van het bekostigen van bijzonder onderwijs of juist niet? De staat bekostigt immers toch ook openbaar onderwijs. Houdt zijn neutraal standpunt dan niet in dat bijzonder onderwijs ook gesubsidieerd dient te worden?

Liberale neutraliteit houdt in dat de staat neutraal staat tegenover concepties van het goede en dat staatsinstellingen en staatsbeleid dus niet geleid mogen worden door bepaalde concepties van het goede. Levensbeschouwingen en levensvisies worden beschouwd als concepties van het goede. Het is een geheel van waarden waarin morele en non-morele opvattingen naar voren komen (Snik & de Jong 2001:244). De staat moet er voor zorgen dat iedereen kan leven volgens zijn eigen concepties van het goede. Dit gebeurt ondermeer door mensen het recht op inkomen en andere primaire goederen te verzekeren maar ook door ervoor te zorgen dat mensen het recht hebben om een conceptie van het goede te beleven, te vormen, te herzien en te kiezen (Snik & de Jong 2001:244). Belangrijk hierbij is dat het individu dan ook dient beschermd te worden tegen gemeenschappen waarin het bij toeval geboren is en opgroeit. Als immers ‘de liberale moraal inhoudt dat het individu het recht heeft om beschermd te worden tegen de staat ten einde zijn of haar eigen conceptie van het goede te beleven en te vormen, dan heeft het individu ook het recht om beschermd te worden tegen gemeenschappen’ (Snik & de Jong 2001:244).

We vermelden al dat de staat het recht op *primaire goederen* moet waarborgen. Primaire goederen zijn die goederen die door elke rationele persoon, ongeacht zijn levensbeschouwingen, hoog in waarde wordt geschat zoals bijvoorbeeld vrijheidsrechten, inkomen, zelfrespect, bewegingsvrijheid. Dus die goederen die ons in staat stellen een goed leven te leiden. Zij zijn neutraal in levensbeschouwelijk opzicht en hebben een universeel karakter. *Secundaire goederen* daarentegen zijn die 'waarden die samenhangen met verschillende concepties van het goede die van kracht zijn in verschillende gemeenschappen' (Snik & de Jong 2001:245). Het zijn deze waarden die de liberale neutrale staat niet op directe wijze steunt.

Onderwijs wordt als een primair goed beschouwd omdat het de mensen in staat stelt om in moderne maatschappijen hun leven op te bouwen. Toch is het een merkwaardig primair goed. Allereerst omdat het tot primair goed geworden is. Het is geen levensvoorwaarde zoals water en voedsel omdat een persoon zonder onderwijs kan overleven en een eigen leven kan leiden. En ten tweede omdat wat onderwijs is en beoogt, afhankelijk is van omstreden waardenoriëntaties (Snik & de Jong 2001:247). En net deze tweede reden brengt onenigheid voort over de vraag wat de voorwaarden moeten zijn vooraleer onderwijs subsidies mag ontvangen van de staat. Drie uiteenlopende visies proberen hier een antwoord op te formuleren. De eerste visie verdedigt de opvatting dat de bekostiging van bijzonder onderwijs altijd in strijd is met het beginsel van liberale staatsneutraliteit. De tweede visie oppert dat de neutrale overheid uitsluitend het bijzonder onderwijs moet financieren en de derde visie stelt dat onder bepaalde liberaal-pedagogische voorwaarden de bekostiging van bijzondere scholen verenigbaar is met liberale neutraliteit (Snik & de Jong 2001:248).

De eerste visie dat liberale neutraliteit onverenigbaar is met de financiering van bijzondere scholen steunt op de overtuiging dat het doel van het openbaar neutraal onderwijs rechtstreeks verbonden is met primaire waarden en dus niet met secundaire waarden. Hier ligt het principiële verschil tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Primaire waarden hebben immers een publieke geldigheid daar waar secundaire waarden behoren tot de privé-sfeer. De staat dient enkel de primaire waarden direct te bekostigen maar bijzondere scholen die hun doelstellingen baseren op secundaire waarden mogen niet bekostigd worden (Snik & de Jong 2001:248).

De tweede visie gaat ervan uit dat de financiering van bijzonder onderwijs een implicatie is van staatsneutraliteit. Meer nog, in deze visie wordt geargumenteed dat er uit het standpunt dat onderwijs een primair goed is niet voortvloeit dat de staat openbaar onderwijs moet bekostigen. Eerder moet de staat vanwege zijn neutraliteit bijzonder onderwijs financieren. Ze komen tot deze visie omdat ze vinden dat onderwijs altijd verbonden is met secundaire waarden (Snik & de Jong 2001:249). Openbaar onderwijs moet volgens deze visie neutraal zijn. Dit houdt in dat ze geen omstreden concepties van het goede mogen overdragen. Volgens de aanhangers van deze visie behoort de evolutietheorie hier ook toe ondanks het feit dat de evolutietheorie sterk wetenschappelijk onderbouwd is en dus zeker niet louter een omstreden conceptie van het goede is. Deze visie stelt verder ook de rechten van de ouders centraal. Ouders hebben het recht om hun kinderen de waarden mee te geven die ze zelf aanhangen en onderwijs dient dan gevrijwaard te zijn van confrontaties met levensbeschouwelijke uitingen of activiteiten die strijdig zijn met concepties van het goede van ouders (Snik & de Jong 2001:250). De waardenopvoeding ligt in deze visie volledig in handen van de ouders. De openbare school heeft enkel de taak om

neutrale kennis en kunde over te brengen. De staat moet zich onthouden van opvattingen over doel en inhoud van de school want, zo redeneren de aanhangers van deze visie, 'als onderwijs een primair goed is en de invulling van onderwijs afhankelijk is van secundaire waarden, dan moet de staat bijzondere scholen bekostigen en de vormgeving en invulling van wat nog de openbare school heet aan ouders en gemeenschappen overdragen' (Snik & de Jong 2001:249).

De derde visie gaat ervan uit dat financiering mogelijk is als bijzondere scholen aan liberaal-pedagogische voorwaarden voldoen. Ze komen tot dit standpunt omdat ze vinden dat als enkel openbaar neutraal onderwijs wordt opgevat als een primair goed, dit een te individualistisch visie is op primaire goederen (Snik & de Jong 2001:251). In deze visie hecht men belang aan een (culturele) gemeenschap die een belangrijke voorwaarde is voor de ontwikkeling van persoonlijke autonomie. Men stelt dat ouders het recht hebben om hun kinderen naar bijzondere scholen te sturen die aansluiten bij de opvoeding thuis en dat het niet aan de liberale staat is om te beslissen in welke primaire cultuur het kind opgroeit. De opvoeding wordt opgedeeld in twee stadia: ten eerste is er de fase waarin het kind kennismaakt met een conceptie van het goede. Hiertoe is bijzonder onderwijs toepasselijk. De tweede fase is het moment dat het kind zelf op een kritische en geïnformeerde wijze tot eigen concepties van het goede kan komen. Hier is er geen reden meer tot bijzonder onderwijs. Dit komt er op neer dat de basisonderwijs bijzonder onderwijs mag zijn, wat erna komt hoeft dit niet meer te zijn. Men voegt hier wel aan toe dat er in de eerste fase moet voldaan worden aan de voorwaarde dat de ontwikkeling van kritische vermogens die autonomie mogelijk maken niet verhinderd wordt (Snik & de Jong 2001:251). Deze visie probeert dus zowel de vorming van secundaire waarden als de liberaal-pedagogische uitgangspunten te verzoenen en zo indoctrinatie en segregatie te vermijden. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen religieuze manifestaties die in een gemeenschap plaatsvinden en waardenoverdracht die op scholen plaatsvindt.

In het huidig onderwijs is er een combinatie van de eerste twee visies plaats. En dit is opmerkelijk omdat het tegenstrijdige visies zijn. Openbaar onderwijs is neutraal tegenover levensbeschouwingen (visie één) en er is ruimte voor publiek bekostigd onderwijs waarbij er wordt verondersteld 'dat bijzonder onderwijs afhankelijk is van levensbeschouwelijke uitgangspunten, en dat ouders in een liberale samenleving het recht hebben kinderen conform de eigen uitgangspunten te laten onderwijzen' (Snik & de Jong 2001:252). De reden waarom deze twee visies zo uiteenlopend zijn is dat ze elk een andere houding aannemen ten opzichte van de relatie tussen pedagogische waardenoriëntaties en secundaire waarden. De eerste visie (en ook de derde visie) neemt aan dat autonomie, onafhankelijkheid en openheid van geest, rationaliteit, kritisch denken en andere liberale waarden (Snik & de Jong 2001:253) geen deel uit maken van concepties van het goede. Hierbij zien zij de fundamentele en algemene principes die kritisch denken en autonomie definiëren als traditieoverstijgend. Dit betekent dat liberale vorming niet inhoudt dat men aan traditionele waardenoverdracht doet maar dat het einddoel van de opvoeding rechtstreeks verband houdt met de primaire waarden van de liberale moraal (Snik & de Jong 2001:253).

De tweede visie koppelt onderwijs altijd aan secundaire waarden van een gemeenschap. Iedere traditie heeft zijn eigen uitgangspunten en zo zijn de criteria die rationaliteit, moraliteit, kritisch denken en autonomie definiëren en constitueren altijd immanente uitgangspunten van een traditie (Snik & de Jong 2001:253). Deze visie

oppert dat er geen wezenlijk verschil is tussen een liberaal pedagogische en een traditionele religieuze vorming. Beide zijn afhankelijk van niet-rationele startpunten van een traditie. Daarom concluderen zij dat onderwijs geen primaire waarde is maar afhankelijk is van secundaire waarden.

Dit meningsverschil is een belangrijk punt. Als blijkt dat onderwijs inderdaad altijd afhankelijk is van secundaire waarden dan hebben ouders gelijk om vragen te stellen over de reden waarom hun levensbeschouwelijke visies moeten wijken voor de liberale waarden. De staat zal dan inderdaad bijzonder onderwijs op gelijke voet met liberaal neutraal onderwijs moeten behandelen en bekostigen. Maar zijn autonomie en de principes die kritisch denken en autonomie definiëren secundaire of primaire waarden? Gezien dat de waarde van autonomie iets is dat mensen met verschillende tegenstrijdige concepties van het goede onderschrijven hebben we reden om aan te nemen dat autonomie een primaire waarde is (Snik & de Jong 2001:254). Dankzij autonomie kunnen individuen zich op eigen wijze concepties van het goede eigen maken, vormen en herzien en zo is autonomie een ideaal dat betrekking heeft op de vorm van conceptie van het goede. Het is deze waarde die de staat moet waarborgen zodat het individu zijn eigen conceptie van het goede kan invullen naar eigen inzichten. Hiertoe behoort natuurlijk ook het recht van ieder kind op autonomie. Ouders en gemeenschappen hebben dus de plicht om het recht van kinderen op een ontwikkeling tot autonomie te respecteren. Het is neutraal openbaar onderwijs dat zijn einddoelen baseert op dergelijke primaire waarden en dus ondersteuning verdient van de staat. Bijzonder onderwijs echter stelt secundaire waarden voorop waardoor ouders gerust mogen zijn dat hun kinderen opgevoed worden met hun concepties van het goede en niet geconfronteerd worden met tegenstrijdige kennis die de levensbeschouwing van de ouders ondermijnen. Hierbij wordt enkel rekening gehouden met de rechten van de ouders en komen de belangen van het kind niet in aanmerking. De visie die stelt dat financiering van bijzonder onderwijs een implicatie is van de staatsneutraliteit kan dus verworpen worden om de redenen dat secundaire waarden niet gesubsidieerd moeten worden door de staat en omdat bijzondere scholen tekort schieten om het recht van een kind op autonomie te verzekeren.

5. Goddeloze morele kinderen

Waar halen kinderen hun moraal vandaan als die niet van God komt? Het is de meest opgeworpen vraag in het debat over de plaats van religie in de opvoeding. Ze wordt gesteld in de overtuiging dat een moraal zonder godsdienst onmogelijk is. En in die overtuiging opperen gelovigen dat kinderen, als ze geen religieuze waarden meekrijgen, zullen vervallen in immoraliteit. De seculiere waarden en normen waarop ze hun leven bouwen zouden ertoe leiden dat ze zich een materialistische ingesteldheid eigen maken en hun leven individualistisch, met een seksuele losbandigheid en zonder respect voor tradities, medemensen en het goddelijke inrichten. Kortom, ze komen terecht in een atheïsme waar alles is toegestaan omdat datgene wat goed en kwaad is niet langer kan worden gedefinieerd. De discussie verzinkt dan helaas meestal in een welles-nietes spelletje tussen enerzijds gelovigen en anderzijds atheïsten. Zo een discussie gaat dan bijvoorbeeld over de vraag of Hitler en Stalin al dan niet atheïsten waren.

Het is onze bedoeling na te gaan hoe kinderen in hun opvoeding een moraal kunnen meekrijgen die werkzaam is in de moderne hedendaagse samenleving. Om tot dergelijke antwoorden te komen zullen we eerst nagaan waarop theïstische godsdiensten, zoals het jodendom, het christendom en de islam, hun ethiek bouwen. We zullen uiteenzetten dat zij elk een goddelijke-bevelstheorie aanhangen. We zullen vervolgens nagaan of dergelijke theorie een goede basis vormt om een moraal op te bouwen en of ze een moreel- en rechtstelsel biedt dat houdbaar is in een multiculturele samenleving. Het zal echter duidelijk worden dat de goddelijke-bevelstheorie tekort schiet. Daarom zullen we pleiten voor een scheiding tussen religie en ethiek, en een autonome ethiek die gebaseerd is op atheïsme voorstellen als alternatief.

5.1 De goddelijke-bevelstheorie

Als men ervan uitgaat dat het moreel goede identiek is aan wat door God is bevolen en voorgeschreven en dat het moreel kwade datgene is wat God verboden heeft dan formuleert men een goddelijke-bevelstheorie of goddelijke-gebodstheorie. (Cliteur 2007:36) De goddelijke bevelstheorie wordt ook wel eens aangeduid als ‘supernaturalisme’. Volgens het supernaturalisme geven morele oordelen een beschrijving van de wil van God. Iets ‘goed’ noemen is datgene wat God wenst. Ethiek wordt dus gebaseerd op religie.

Louis Pojman (1995) omschrijft de goddelijke-bevelstheorie van de moraal aan de hand van drie kenmerken:

- (1) moraal vindt zijn oorsprong in God;
- (2) moreel goed betekent eenvoudigweg ‘gewild door God’ en moreel verkeerd betekent ‘tegen de wil van God’;
- (3) omdat moraal wezenlijk gebaseerd is op de goddelijke wil, kan men geen van God onafhankelijke redenen aandragen waarom iets moreel geboden of verboden zou zijn (geciteerd in Cliteur 2007:36).

Dit is wat jodendom, christendom en islam gemeen hebben. Het zijn theïstische godsdiensten omdat zij alle drie het geloof in één god onderschrijven. En zij krijgen hun moraal van die ene god. En dat zij hun ethiek verbinden met deze ene god wordt, zo duidt Paul Cliteur aan, geïllustreerd aan de hand van het verhaal van Abraham die het goddelijk bevel kreeg zijn zoon Izaäk te offeren (Cliteur 2007:35). Het verhaal van Abraham komt zowel voor in de bijbel als in de koran (Abraham heet hier Ibrahim) en wordt geprezen in de theïstische traditie omdat het vertrouwen in God centraal staat. De positieve beoordeling van Abraham door de theïstische godsdiensten komt voort uit zijn vertrouwen in God, zo stelt Hans Küng (1999:33): ‘Grundlegend ist der unbedingt vertrauen de Glaube.’ Dat Abraham zijn zoon zou opgeofferd hebben wordt niet als iets immoreels beschouwt, integendeel ‘Abraham begaat een moordpoging – en wordt daarvoor geprezen’ (Alan Dershowitz 2000 geciteerd in Cliteur 2007:39).

Vertrouwen in God is dus een grondslag voor de theïstische ethiek. Paul Cliteur beschrijft nog twee andere relaties die hierbij horen. De eerste relatie is: God verschaft een sanctie voor de moraal. De tweede relatie is dat God een grondslag voor de moraal is (2007:40).

Dat God een sanctie verschaft voor de moraal is welbekend. Het beeld van een straffende god wordt door het theïstische geloof meegegeven als iets vanzelfsprekend. Het geloof stelt dat God misdaden niet ongewroken laat. Misdadigers worden gestraft. En als het niet gebeurt tijdens hun leven dan wel na hun dood. Deze sanctie van God kan als zeer efficiënt beschouwd worden. De angst voor Gods straffen, zeker die voor de eeuwige straf in hellevuur, hield en houdt nog altijd mensen in het gareel.

De tweede relatie, God als rechtvaardiging voor de moraal, zien we samengevat in één zin: ‘Het staat geschreven in het Heilig Schrift’. Om te weten welke zaken moreel onaanvaardbaar zijn moet men maar het Woord van God lezen en men kan een oordeel vellen. Zelfs de strafmaat kan men erin terugvinden. Het is voor de aanhangers van dit standpunt een ‘vast en onwankelbaar criterium voor strafwaardigheid’ (Cliteur 2007:41). De wetten van strafrecht lijken hier maar een zwakke basis te hebben. Wat stellen immers de mensen, die op een democratische

manier een rechtsysteem uitwerkten, hun stemmen nog voor tegenover Gods Woord? Fundamentalistische gelovigen denken dan ook dat zij een verheven rechtvaardiging voor het recht gevonden hebben. En deze opvatting vinden we vandaag nog altijd terug. We zagen bijvoorbeeld Ted Haggard al preken dat men over homoseksualiteit niet moet debatteren omdat het veroordeeld wordt in de bijbel (cfr. infra).

Paul Cliteur stelt vast dat een belangrijke vraag die hier gesteld moet worden is wie het recht heeft om sancties op te leggen. Als we aannemen dat God dit doet, dan lijkt er geen probleem te zijn. God straft diegene die een misdaad begaan. Dus als iemand zondigt en er overkomt hem een ongeluk, dan kan dit gezien worden als een straf van God. En mocht iemand zondigen zonder dat hij onmiddellijk gestraft wordt dan kunnen de gelovigen denken dat God hem 'uitstel van executie' geeft (Cliteur 2007:42). Maar wat als gelovigen van mening zijn dat hun religieus recht in het seculiere recht moet worden opgenomen? Wat als de gelovige van mening is dat wetboeken voor hem niet van tel zijn? Dat enkel de Heilige Schrift dicteert wat rechtvaardig is? Dat dit problemen veroorzaakt in een multiculturele samenleving is voor de hand liggend. En men kan hier niet halfslachtig mee omgaan. De consequenties van dergelijke theorie moeten onder ogen gezien worden en er moet een duidelijk standpunt ingenomen worden over de vraag of dergelijk religieus recht deel kan worden van de moraal en van het rechtssysteem.

Er zijn drie varianten van de goddelijke-bevelstheorie die Paul Cliteur uiteenzet. We gaan hier nader op in omdat het een duidelijk beeld schept over hoe fundamentalisten geleid worden in hun moraal en hoe dit zijn invloed heeft binnen een samenleving. De drie varianten betreffen de mystieke, de protestantse (of islamitische) en de katholieke goddelijke-bevelstheorie.

De mystieke goddelijke-bevelstheorie wordt gekenmerkt door de directe openbaring van God aan de gelovige wat Hij van hem wil. De protestanten, die de nadruk leggen op de Heilige schrift, zijn geen aanhangers van de mystiek. De katholieken daarentegen nemen de mystiek wel op in hun traditie. Abraham was immers een mysticus. God richtte zich direct tot Abraham, gaf hem zijn wil mee en Abraham deed wat van hem verwacht werd. Ook Mozes ontving rechtstreeks van God de tien geboden. En ook binnen de Islam vinden we deze variant terug. Mohammed trad in contact met God en kreeg de opdracht de goddelijke boodschap door te geven (Cliteur 2007:56-57).

De tweede variant betreft de schriftelijke vastlegging van de wil van God die aan sommige mystici direct geopenbaard is. Hier kunnen de protestanten zich wel in vinden. Het Schriftgezag staat hier immers centraal: Sola scriptoria – alleen door het schrift. Er is geen nood aan bemiddelaars die de boodschap overbrengen aan de gelovigen. De gelovigen moeten enkel kunnen lezen en zo zou iedereen in contact kunnen komen met Gods wil (Cliteur 2007:57).

De islam is ook nauw verbonden met het Schriftgezag, meer dan het katholicisme. De islamitische traditie doet immers geen beroep op bemiddelaars die de gelovigen in contact moeten brengen met God. Zo hebben zij geen kerk, geen sacramenten, geen rituelen die enkel de daartoe opgeleide geestelijke mag uitvoeren, geen priesterlijk ambt. Dit alles onderscheid hen van het katholicisme en brengt hen nauwer in verband met het protestantisme waar de gelovige als het ware alleen voor God staat (Cliteur 2007:58).

De derde vorm van de goddelijke-bevelstheorie kunnen we de katholieke goddelijke-bevelstheorie noemen. Hier wordt er belang gehecht aan bemiddelaars tussen God en de tekst. Maar het uitleggen van de Heilige Schrift kan niet zomaar door eender wie gedaan worden, maar door een speciaal daartoe opgeleide geestelijke.

Deze drie varianten doen zich natuurlijk niet zo scherp afgelijnd voor. Mengelingen treden op zoals we zien bij de moslim die luistert naar de imam, bij de protestanten die belang hechten aan wat de dominee zegt en bij de zelfstandige waarde van de bijbel.

Hoe hebben deze varianten van de goddelijke-bevelstheorie nu een invloed op gelovigen en op de samenleving? De heropleving van het theïsme die merkbaar is in de wereld brengt een fundamentalistische beleving mee van religie. Het is een theïsme in zijn ‘meest compromisloze en scherpe vorm’ (Cliteur 2007:61). En dit fundamentalisme manifesteert zich in de drie varianten van de goddelijke-bevelstheorie:

“De mystieke: gelovigen denken een directe lijn te hebben met God. Zij zijn dan ook bereid om wat zij zien als de goddelijke wil blindelings gehoorzaamend ten uitvoer te leggen, ook al verhoudt zich dat op gespannen voet met hoe de rest van de gemeenschap daarover denkt.

En de protestantse: er is een sterke oriëntatie gekomen op letterlijk Schriftgezag. Daarmee wordt bedoeld dat men de Schrift wil lezen zoals het er letterlijk staat. Als in de Schrift staat: ‘Dood de ongelovige’, dan leest de fundamentalist dat zoals het er staat: ‘dood’ is ‘dood’, ‘ongelovige’ is ‘ongelovige.’

(...) Ook in de ‘katholieke variant’ van de goddelijke-bevelstheorie kan men fundamentalistische tendensen onderkennen: men is bereid op bevel (of met goedkeuring) van een geestelijke leider tot daden over te gaan die indruisen tegen wat algemeen betamelijk wordt geacht, maar ook tegen hetgeen op grond van eigen autonoom oordeel zou worden vastgesteld wanneer men bereid zou zijn tot moreel zelfonderzoek.” (Cliteur 2007:61-62).

De letterlijke lezing van de Heilige Schrift komt voor in alle drie de theïstische tradities: jodendom, christendom en islam. En de voorbeelden vinden we in de samenleving. Het jodendom eist land op door beroep te doen op wat het Heilig Schrift aangeeft als landgrenzen. In het christendom leidt het tot het afwijzen van de evolutieer in het lesprogramma maar ook tot het plegen van gewelddaden tegenover abortusartsen of abortusklinieken. En in de islam leidt het tot een jihad tegen ongelovigen of het vermoorden van kettens en godslasteraars (Cliteur 2007:61).

Het zijn ketenen die de mens moet verbreken wil hij zijn eigen leven opnieuw kunnen inrichten. En dit kan mogelijk gemaakt worden door een autonome ethiek. Maar alvorens we nader ingaan op wat deze autonome ethiek precies inhoudt belichten we eerst de problemen die gepaard gaan met de goddelijke-bevelstheorie.

5.1.1 Problemen met de goddelijke-bevelstheorie

De eenvoud van de goddelijke-bevelstheorie zorgt ervoor dat het gemakkelijk te begrijpen is. Daarbij is het een goede basis voor morele dilemma’s als we aannemen dat god volkomen goed en almachtig is. Dit zijn twee redenen waarom er aanhangers

te vinden zijn voor deze theorie. Toch brengt de goddelijke-bevelstheorie problemen met zich die ervoor zorgen dat sommigen zich ervan afkeren.

Een van deze problemen is dat het niet kan functioneren in een multiculturele samenleving waar zich een grote diversiteit aan opvattingen over religie voordoet. Binnen deze religieuze pluriformiteit proberen aanhangers van de theïstische godsdiensten voor hun ethiek aansluiting te zoeken bij God, bij het woord van hun eigen God. Dit loopt probleemloos als dit overeenkomt met wat een God van een andere godsdienst zegt maar het probleem wordt duidelijk voelbaar op het moment dat 'de heilige boeken verschillende dingen voorschrijven op het punt van de moraal en het recht en de aanhangers van verschillende godsdiensten toch één territorium (en daarmee één jurisdictie) moeten delen' (Cliteur 2007:86). Daarbij ondervindt de samenleving ook problemen als de heilige boeken in strijd zijn met wat de seculiere wetgeving van burgers verwacht. Zo botst de seculiere wet van vrijheid van godsdienst met het heilige boek dat stelt dat op afvalligheid de doodstraf staat. En de botsing tussen de vrijheid van meningsuiting en het verbod op spot met God of heilige figuren werd duidelijk toen de verspreiding van Deense spotprenten van Mohammed heuse rellen en protest teweeg bracht.

Het is dus van belang om in te zien dat het legitimeren van moraal met behulp van verschillende godsdiensten die elkaar moreel tegenspreken in een multireligieuze samenleving een probleem kan vormen. Paul Cliteur pleit dan ook voor het vinden van een gemeenschappelijk grond waar we elkaar kunnen verstaan met een universele morele taal:

'Ik denk dat het van belang is, in het bijzonder in een multireligieuze samenleving, dat we proberen een universele morele taal te gaan spreken, een taal waarin niemand zichzelf geweld hoeft aan te doen. (...) Zeker voor mensen die geboren zijn in Nederland of Europa, geldt dat zij aanspreekbaar zouden moeten zijn in een moreel Esperanto. Om te voorkomen dat een samenleving desintegreert en het morele gesprek versplintert, moet men een gemeenschappelijke grond vinden.' (Cliteur 2007:92).

Dit probleem met de goddelijke-bevelstheorie was van praktische aard. Het volgende probleem is eerder principieel of methodologisch van aard. Het is het probleem van goddelijke willekeur. De reden waarom we ons zouden houden aan bijvoorbeeld de tien geboden is omdat God ons dat heeft bevolen. Nu, de theïstische godsdiensten houden vast aan een beeld van God als iemand die o.a. goed en almachtig is dus is het moeilijk om aan te nemen dat het martelen van kinderen door God bevolen zou worden. Toch komt bijvoorbeeld het verhaal van Abraham die zijn zoon offert hier dicht in de buurt. De theorie van het goddelijke bevel is dus een tegelijk intrigerende en merkwaardige theorie. Enerzijds vloeit ze voort uit eigenschappen van God, anderzijds heeft zij consequenties die voor ons toch wel moeilijk accepteerbaar zijn. Terecht werden er dan ook in de wijsgerige traditie veel pogingen ondernomen om een coherente theorie te bekomen die zowel recht deed aan de traditionele eigenschappen van God, maar die ook kon harmoniseren met de eisen die wij aan een volwaardige ethiek stellen (Cliteur 2007:94).

Het derde probleem sluit nauw aan bij het vorige: kunnen we de wil van God wel kennen? Hoe kennen we de eigenschappen van God? Kunnen we weten hoe God eruitziet? Leggen we in zijn woorden niet de menselijke verlangens? Dit probleem is

toepasbaar op de drie varianten van de goddelijke-bevelstheorie. Kunnen we zeker zijn dat de stem die Abraham hoorde wel de stem was van God? En bij Mozes? Eens we daaraan beginnen te twijfelen verliest het systeem zijn vaste grond, zo stelde Sartre. Ook bij de katholieke variant kunnen we twijfelen over de authenticiteit van de boodschap die de paus of priester ons brengt. Spreekt die werkelijk in de naam van God? En de protestantse (of islamitische) variant heeft gelijksoortige problemen. Hoe betrouwbaar is het schriftgezag dat gebaseerd is op de wil van God die zich openbaarde in de Heilige Schrift?

Dit is een belangrijk probleem dat de aanhangers van de goddelijke-bevelstheorie niet zomaar naast zich neer kunnen leggen.

Het laatste probleem betreft het probleem van de fixatie van de ethiek die de goddelijke-bevelstheorie in de hand werkt. Dit probleem doet zich vooral voor bij de protestants-islamitische goddelijke-bevelstheorie. Deze houdt zich sterk vast aan de heilige Schrift die gebaseerd is op oude teksten. Gelovigen zullen een eeuwigheidswaarde toekennen aan deze teksten. De hedendaagse moreel oordelende burger ziet daarentegen dat het moeilijk is om deze teksten in de moderne context te plaatsen. Zo is het voor een samenleving die streeft naar gelijkwaardigheid voor ondermeer vrouwen, ongelovigen, homoseksuelen onaanvaardbaar dat er beroep wordt gedaan op een interpretatie van eeuwenoude teksten. De rede en de keuze zouden worden opgesloten in een cultuur of religie. Daarbij zou de macht enkel terecht komen in de handen van schriftgeleerden aangezien rechters en de seculiere overheid geen gezag hebben als het aankomt op de interpretatie van oude teksten. Er schuilt dus wel degelijk een gevaar in het verbinden van hedendaagse morele opvattingen met religieuze tradities.

5.1.2 De gematigde religieuze ethiek

Ligt het probleem wel bij de goddelijke-bevelstheorie of ligt het niet gewoon bij de fundamentalisten die te fanatiek omgaan met hun geloof? Volgens de gematigde gelovigen moeten we de problemen zoeken bij de fundamentalisten. Immers, zo stellen zij, het zijn enkel de fundamentalisten die de Heilige Schrift letterlijk nemen en volgen en het probleem stelt zich enkel als ze die passages die niet stroken met de aanvaarde moraal letterlijk nemen en ze ook ten uitvoer brengen. Dit doet zich bijvoorbeeld voor als ze hun vrouw slaan, homoseksuelen en overspelige vrouwen ter dood stenigen en hun kinderen geen medische verzorging geven omdat de zorg in Gods handen ligt. En, zo verdedigen ze de goddelijke-bevelstheorie verder, in de Heilige Schrift liggen ook waarden en normen besloten die, als ze letterlijk gevolgd worden, een waardevol moraal gedrag voorschrijven zoals: 'Heb je vijanden lief', 'Wat gij niet wil dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet' en 'Gij zult uw ouders eren'. En daar valt toch niets op aan te merken? Als we deze stelling volgen dan zou kritiek op de goddelijke-bevelstheorie ongegrond zijn maar moet de kritiek geuit worden op het fundamentalisme en dan enkel op die vorm van fundamentalisme die de goddelijke wil volgt die ons eigenlijk niet bevalt.

De opvatting die de gematigden hooghouden is dus dat er niets mis is met de drie theïstische tradities in het algemeen en er kritiek op geven zorgt al snel voor geprikkelde reacties (Cliteur 2007:65). Critici zouden te weinig respect tonen, zouden te veel generaliseren en een hele godsdienst zwart maken. De meerderheid van de

mensen die geloven leven op een moreel verantwoorde manier, het is dan toch ongehoord dat critici kritiek uiten op een religie omwille van het moreel verwerpelijk gedrag van in de minderheid zijnde groepen radicale fundamentalisten? Het is inderdaad zo dat niet alle gelovigen fundamentalisten zijn. Paul Cliteur stelt dit ook duidelijk als hij een onderscheid maakt tussen (a) een wereldbeschouwing, religie of politieke ideologie; (b) het gedachtegoed van mensen die zich bekennen tot die wereldbeschouwing, religie of politieke ideologie; (c) het gedachtegoed van *alle* mensen die zich bekennen tot die wereldbeschouwing, religie of politieke ideologie. (2007:281-182) Het is dus niet zo dat als de Heilige Schrift geweldpleging beveelt (wat dus onderdeel uitmaakt van a) dat het dan meteen in praktijk wordt omgezet door de gelovigen (onderdeel b en c). De groep die wel tot geweldplegingen overgaat is geen representatie van *alle* gelovigen en men moet hierin een duidelijk onderscheid maken. Maar het feit dat niet alle gelovigen overgaan tot geweldpleging betekent niet dat er geen kritiek mag worden geuit op onderdelen van theïstische tradities die hiertoe aanleiding geven. De goddelijke-bevelstheorie wordt immers doorgegeven aan volgende generaties als zijnde de meest solide basis voor ethiek (Cliteur 2007:282).

Enkel kritiek geven op die vorm van fundamentalisme die moreel verwerpelijke passages uit het Heilig Schrift letterlijk neemt brengt ons dus niet tot de wortels van het probleem. En daar bestaat nog een andere reden voor. De meerderheid van de gematigde gelovigen stellen wel eens dat het fout loopt bij het 'litteralisme': het letterlijk lezen van de Heilige Schrift (Cliteur 2007:66). Deze mening wordt dan ondersteund door de overtuiging dat woorden verschillende betekenissen kunnen hebben en dat een tekst door de lezers verschillend geïnterpreteerd kan worden. Hieruit volgt dan volgens gematigde gelovigen dat er niets mis is met de tekst zelf maar enkel met de interpretatie van de fundamentalisten. Dus als er in de Heilige Schrift staat 'De ketter moet dood', dan is er niets mis met de tekst maar met de interpretatie ervan. "Je moet dat toch niet zo letterlijk lezen," is een opmerking die de gematigde gelovige dan vlug zal geven. Maar hoe dan wel? Wat we in dit geval zien gebeuren is dat de gematigde gelovige de andere kant op kijkt. Hij negeert als het ware die passages die niet van toepassing zijn. *'Dit is het probleem voor de gematigde opvatting van religie: zij negeert de letter van de Heilige Schrift zonder dit te erkennen'* (Harris 2007:16). Dit heeft ook als gevolg dat weinig gematigde gelovigen nog kennis bezitten over de Heilige schrift. In tegenstelling tot sommige, toch weinige, fundamentalisten met hun enorme kennis van de Bijbel of de Koran, zijn zij onwetend over de inhoud ervan. En dit zorgt ervoor dat de gematigde gelovigen terecht komen in een ongemakkelijke positie: enerzijds vinden de fundamentalisten dat zij het geloof verraden door niet naar de letter van de teksten te leven, en anderzijds vinden rationalisten dat zij de rede verraden door de irrationaliteit van de fundamentalisten, die wel letterlijk de Heilige schrift volgen, te tolereren. Zij bevinden zich dus op een zeer wankel bootje dat de storm, veroorzaakt door enerzijds het geloof en anderzijds de rede, probeert te trotseren.

Gematigde gelovigen staan nu voor de opgave om toe te geven dat zij bepaalde passages als immoreel beschouwen en dat zij dit doen op basis van een moraal die zij zich eigen gemaakt hebben en die ontstaan is door het vooruitgangdenken die de afgelopen tweeduizend jaar sierden. Met andere woorden: het afkeuren van bepaalde passages gebeurt op basis van een moraal die los staat van een religie. Het zou immers onmogelijk zijn dat een afkeuring van passages uit de Heilige Schrift gebeurt op basis van de ethiek van datzelfde Heilige Schrift. Het is dus niet zo dat het geloof zich zelf

ontwikkeld heeft en dat hierdoor gematigde gelovigen zich konden losmaken van fundamentalisten. Deze ontwikkeling is enkel een resultaat ‘van de mokerslagen van het modernisme, die hebben aangetoond dat bepaalde geloofsartikelen reden geven tot twijfel’ (Harris 2007:17).

5.2 Atheïsme als basis voor een autonome ethiek

De problemen die de goddelijke-bevelstheorie met zich meebrengt duiden de schaduwzijden aan van de verbintenis van moraal met religie. Het is onmogelijk om met een ethiek die gebaseerd is op religie een moraal uit te werken die werkzaam is in de hedendaagse multiculturele en multireligieuze samenleving. Daarom pleiten we voor een scheiding tussen religie en ethiek zodat er een weg vrijgemaakt kan worden voor een kosmopolitisch humanisme. Een kosmopolitisch humanisme vertrekt van ‘een autonome moraal, een aantal rechten en plichten die we niet afleiden uit goddelijke bepalingen maar die we afleiden uit de rede en ons menszijn’ (Verhofstadt 2007). Wat is nu een kosmopolitisch humanisme? Kosmopolitisme is een ethische houding en kan ook als wereldburgerschap omschreven worden. Het is een gevoel van verbondenheid met de globale mensheid. Het overtreft het gevoel voor een nationale of regionale identiteit. Men legt de nadruk op de rechten van het individu en niet van een volk, natie of gemeenschap. Het ijvert voor een bewustwording dat we verplichtingen hebben die verder reiken dan onze naaste familie- of vriendenkring, ons land of ons volk. Deze verplichtingen overschrijden niet enkel landsgrenzen maar ook de tijd. Zo hebben we ook verplichtingen tegenover volgende generaties wat zich kan manifesteren in een noodzakelijk milieubeleid. Het is een ethische houding die tegengesteld is aan de religieuze moraal die enkel de mensen verdeelt door ze onder te verdelen in etnische en religieuze groepen.

De basis van de autonome moraal waaruit kosmopolitisme vertrekt is het atheïsme. In tegenstelling tot de bedenking die gelovigen zich maken houdt het atheïsme als basis voor de moraal natuurlijk niet in dat we van iedereen verwachten atheïst te worden. Je hoeft geen atheïst te worden om in te zien dat een ethiek wenselijk is zonder religie. Ook gelovigen kunnen aanhangers zijn van de scheiding van religie en ethiek (Cliteur 2007:104). Daarbij betekent atheïsme niet altijd een verwerping van het bestaan van een God. Een atheïst kan de ideeën van Karl Popper volgen en zich afzetten tegen de notie van de absolute waarheid (Verhofstadt 2007). We doen ook graag de mening van Leo Apostel (1992;1998) eer aan als hij de mogelijkheid van een atheïstische spiritualiteit voorstelt.

Het is belangrijk te benadrukken dat een autonome ethiek met een atheïstische basis los staat van het atheïsme als overtuiging. Kinderen die opgevoed worden met deze autonome ethiek krijgen hierdoor geen atheïsme opgelegd. Deze autonome ethiek staat er juist voor in dat ethiek en religie gescheiden blijven en dat men dus, naast de moraal, het geloof kan aanhangen dat men zelf wenst. Een atheïstische basis zorgt voor het recht op zelfbeschikking, komt voort uit de rede, draagt een vooruitgangsgeloof in zich en streeft naar vrijheid en moderniteit. De atheïstische basis zorgt ervoor dat er zich een ethiek kan ontwikkelen los van geloof en die daardoor hanteerbaar is door alle mensen, ongeacht hun geloofsovertuiging.

Een andere bedenking die conservatieve gelovigen tegen atheïsme uiten is dat het individualisme in de hand werkt wat zij zien als de oorzaak van sociale achteruitgang. Individualisme is echter iets anders dan egoïsme. Dirk Verhofstadt (2007) stelt dit duidelijk:

‘Het individualisme is in essentie het recht om zelf zijn of haar levensplan in te vullen, om vrij en zelfstandig te beslissen of men al dan niet gaat trouwen en met wie, om te beslissen of men kinderen wil of niet, om te beslissen wat men voor de kost gaat doen,

om te beslissen of men gelooft of niet gelooft. En voor kinderen, zieken, senioren, gehandicapten en kansarmen betekent dit dat de overheid, via goed onderwijs en een sterke sociale zekerheid, zorgt dat ook zij invulling kunnen geven aan hun levensplan. Dat alles is in feite het recht op zelfbeschikking, naar mijn oordeel het belangrijkste mensenrecht dat er bestaat.'

Het is dit individualisme, het is dit recht op zelfbeschikking waar kinderen toe kunnen komen als ze de kans krijgen om goddeloos te spelen en te leren. Het ligt dan ook in ons pleidooi besloten dat we kiezen voor een atheïstische basis voor de moraal omdat het een opvoeding ondersteunt die instaat voor kritisch autonoom denken, keuzemogelijkheden en recht op een eigen geloof. En zo komen we al heel wat dichterbij de droom van de 10 jarige jongen die een eeuw geleden droomde van een tijd waarin iedereen zijn eigen geloof mag hebben, evenals zijn eigen gezicht.

Conclusie

Is een religieuze opvoeding nu schadelijk voor kinderen? We stelden deze vraag in de volle overtuiging dat er kritische vragen gesteld mogen en moeten worden over geloofspraktijken. Religie is en mag geen domein zijn waar elke kritische mening en bevraging ongepast is. Net zoals we politieke, ideologische, nieuwe religieuze bewegingen en sekten objectief beoordelen om zo schadelijke praktijken aan te tonen, zo ook moeten religies onderworpen worden aan een objectieve benadering waarbij zij aansprakelijk gesteld kunnen worden voor schadelijke geloofspraktijken. We toonden aan de hand van een aantal schadelijkheidscriteria aan dat het tijd wordt dat religies van hun voetstuk treden en de beschermende mantel in de naam van God, geweven door tradities en respect, afleggen. Enkel zo kan men eerlijk en objectief oordelen over de praktijken die in de naam van een religie worden verwezenlijkt in de maatschappij.

In het beantwoorden van de vraag of religieuze opvoeding schadelijk kan zijn voor kinderen hebben we getracht op de nodige objectieve manier te antwoorden. En we stelden hierbij één belangrijke groep centraal: de kinderen. Hun belangen werden het meest behartigd en om tegemoet te komen aan hun belangen is het hen geven van een centrale plaats binnen de maatschappij waarin zij opgroeien van cruciaal belang. We toonden aan dat de belangen van de ouders of van een gemeenschap en de belangen van de maatschappij niet verkozen mogen worden boven de belangen van kinderen. We hopen hiermee aangetoond te hebben dat er een belangrijke herziening moet gebeuren over de relatie tussen kinderen, ouders en de staat. Er dient zich een andere kijk op de jongsten van de samenleving te vormen. Niet als zijnde de kinderen die moeten opgroeien naar de wil van de ouders, de gemeenschap of de staat maar als volwaardige leden van de samenleving met het recht op eigen keuzes en kansen. Het beschermen van de belangen van kinderen zal niet enkel de kinderen ten goede komen. Door hen de kans te geven om zich te ontplooiën tot kritische individuen die hun eigen talenten en creativiteit ten volle kunnen benutten, werken we aan de vooruitgang van de samenleving. Het is door het stimuleren van een autonoom denken doorheen een wetenschappelijke opvoeding dat rationaliteit de bovenhand kan krijgen op irrationaliteit. En dit zal ongetwijfeld bijdragen tot de vooruitgang van de mensheid. Ook voor de ouders zijn er positieve gevolgen verbonden aan de aandacht voor de belangen van hun kinderen. Als ouders hen de kans geven om hun eigen leven in te vullen met eigen keuzes en naar hun eigen persoonlijkheid, dan zal dit de band tussen de ouders en hun kind aanzienlijk verbeteren. Hiervoor dienen ouders een bescheiden, toch gezagvolle houding aan te nemen waarbij respect voor de eigenheid van het kind centraal staat eerder dan dogma en oplegging. Hierdoor kan er zich een stevige band ontwikkelen waar respect voor elkaar, begrip voor de keuzes van de andere en het waarderen van de verschillen in eigenheid centraal staan.

Het belang van een open opvoeding kan niet sterk genoeg benadrukt worden. We stelden dat we niet overdreven paniekerig moeten doen over een religieuze opvoeding. Dat er enkel sprake is van een vorm van kindermisbruik als kinderen geen kansen krijgen om kennis te maken met alternatieve wereldbeelden en als zij ingezet worden voor een geloof waarvan zij de betekenis nog niet kunnen vatten. Daarom, om misbruik tijdig te voorkomen, is er nood aan een open opvoeding. Scholen spelen hier uiteraard een cruciale rol in. Kinderen afzonderen in verschillende religieuze scholen

houdt een sterk wij-zij denken in stand, een denken dat nefast is binnen een samenleving die gekleurd is door verschillende culturen en waarin verscheidene geloofsovertuigingen in aanraking komen met elkaar. Het is een onnodige opdeling van kinderen in een geloof dat zij dienen aan te hangen en een onnodige splitsing tussen jongeren dat een anders-zijn-denken met zich meebrengt. Het is de neutrale staat die hier zijn standpunt van een strikte scheiding tussen kerk en staat hoog moet houden en de religie moet scheiden van het onderwijs.

Ook het belang van de scheiding tussen religie en moraal hebben we beargumenteerd en we toonden aan dat religie vaak een moreel verderfelijke invloed heeft binnen de maatschappij. Op de vraag of kinderen moreel kunnen zijn zonder religie antwoorden we dan ook volmondig: Ja, meer nog: dit is wenselijk. Een autonome ethiek die werkzaam is in de multiculturele en multireligieuze maatschappij doordat het los staat van religies die mensen meer scheiden dan samenbrengen, is noodzakelijk. Het is de weg die leidt tot een kosmopolitisch humanisme dat steeds meer een noodzakelijk humanisme wordt.

Literatuur

- Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (1989). *Verdrag inzake de rechten van het kind*, officiële Nederlandse vertaling, geraadpleegd op 25 juni, 2008 op http://www.kindengezin.be/Images/Kinderrechtenverdrag_tcm149-41172.pdf
- Allchin, D. (1999). Values in science: an educational perspective. *Science & Education*, 8 (pp. 1-12), Kluwer Academic Publishers.
- Apostel, L. (1992). *De gebroken orde*. Leuven: Uitgeverij Kritak.
- Apostel, L. (1998). *Atheïstische spiritualiteit*. Brussel: VUBPress.
- Barker, E. en Singelberg, R. (1996). *Nieuwe religieuze bewegingen, Een praktische inleiding*. Uitgeverij Kok Kampen.
- Batens, D. (2004). *Menselijke kennis. Pleidooi voor een bruikbare rationaliteit*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- BBC News (2007). *Most Hated Family of America*, geraadpleegd op 7 juni, 2008 op http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/6507971.stm
- Biesta, G., Nijnatten, C. van, Miedema, S. (2001). Onderwijs en opvoeding en de terugkeer van de religie in een postmoderne samenleving. *Pedagogiek* (pp. 124-133), 21^e jaargang (2).
- Carpentier, N. (2008). Het grote complot tegen de evolutietheorie. *De nieuwsbijlage van De Morgen*, 16 februari 2008, 25-26.
- Christianity Today (2006), *Jesus Camp Shuts Down, But Fischer Says Her 'Indoctrination' Will Continue* (2006) geraadpleegd op 8 juni, 2008 op <http://www.christianitytoday.com/ct/2006/novemberweb-only/146-12.0.html?start=1>
- Cliteur, P. (2007). *Moreel Esperanto*. Amsterdam – Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Cooman, G. (2005a). *Creationisme in West-Europa. Evolutietheorie versus creationisme*, geraadpleegd op 7 juni, 2008 op <http://evolutie.filosofie.be/index.php?/archives/4-Creationisme-in-West-Europa.html>
- Cooman, G (2005b). *Evolutietheorie versus creationisme*, geraadpleegd op 7 juni, 2008 op <http://users.skynet.be/fa369324/creationisme/html/resolutie.html>
- Corten, R., Dronkers, J. (2005). Schoolprestaties van leerlingen uit het lagere strata op openbare, bijzondere en privé-scholen: een cross-nationale test van de Coleman & Hoffer-these. *Pedagogische studiën* (pp. 205-222).
- Dawkins, R. (2006). *The God Delusion*. Londen: Black Swan.
- Deblonde, J., Leye, E. & Temmerman, M. (2005). Vrouwenbesnijdenis in Europa. Enkele knelpunten in de aanpak van de gezondheidszorg, wetgeving en preventie. In G. Coene & C. Longman (eds.), *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving* (pp. 55-68). Gent: Academia Press.
- Decler W. (2008) Atlas of Creation(ism). De creationistische klepper van Harun Yahya uitgelezen. Artikel uit het tijdschrift "*Wonder en is gheen Wonder*", nr.1-2008, Skepp, geraadpleegd op 7 juni, 2008 op <http://www.skepp.be/artikels/creationisme/atlas-of-creation-ism-de-creationistische-klepper-van-harun-yahya-uitgelezen>
- Denaux, A. (2002). *The attitude of Belgian authorities toward New Religious Movements* (pp. 237-268), Brigham Young University Law Review.

- Dwyer, G. J. (1998). *Religious schools v. children's rights*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Gilles, S. G. (1999). Hey, Christians, leave your kids alone! *Constitutional Commentary* (149-212), vol. 16, Issue 1, University of Minnesota Law School.
- Greenawalt, K. (2005). *Does God belong in public schools?* Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Harris, S. (2007). *Van God Los. De gevaren van religie en de toekomst van de rede*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam – Antwerpen.
- Humphrey, N. (1997). "What shall we tell the children?" Oxford Amnesty Lecture.
- Hitchens, C. (2008). *God is niet groot. Hoe religie alles vergiftigt*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.
- Homer, M.W. (1999). The precarious balance between freedom of religion and the best interests of the child. In S.J. Palmer & C.E. Hardman (eds.). *Children in new religions* (pp. 187-204), Rutgers, The State university.
- Kavadias D. (n.d.). *Schoolnetten als morele agenten: de beperkte relevantie van het onderscheid tussen openbare en privaatrechtelijke scholen voor niet-cognitieve attitudes van Vlaamse scholieren*. Vrije Universiteit Brussel.
- Key, E. (1900). *De eeuw van het kind*, (3de druk). W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
- Küng, H (1999). *Das Judentum. Die religiöse Situation der Zeit*. Piper, München-Zürich.
- Meulder, S. De (2002). Het sektendebat en de definitieve problematiek. In J. Braeckman & L. De Droogh (eds.). *Ethiek & Maatschappij* (pp. 20-30), driemaandelijks tijdschrift, 1^e trimester, jaargang 5-nr. 1, maart, Academia Press Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Morelli, A. (1997). *Open brief aan de sekte van de sektetegenstanders*. EPO vzw, Berchem.
- Snik, G., Jong, J. de (2001). Moet een liberale overheid bijzondere scholen bekostigen? *Pedagogiek* (pp. 242-258), 21ste jaargang (3).
- Stark, R. & Bainbridge, W.S. (1980). Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sekts, in *American Journal of Sociology*, pp. 1376-1395.
- Suckling, N. (n.d.). *The Chinese creation*, geraadpleegd op 09 juni, 2008 op <http://www.unicorngarden.com/creation.htm>
- Verhofstadt, D. (2007). *Atheïsme als basis voor de moraal*. Paper gepresenteerd op 21 april 2007 naar aanleiding van de eerste Atheïstische trefdag in Vlaanderen.
- Veugelers, W.M.M.H. (2003). *Waarden en normen in het onderwijs. Zingeving en humanisering: autonomie en sociale betrokkenheid*. Uitgave Universiteit voor Humanistiek.
- Westboro Baptist Church (1955-2008a). *God hates fags*, geraadpleegd op 26 juni, 2008 op <http://www.godhatesfags.com/>
- Westboro Baptist Church (1955-2008b). *God hates fags*, geraadpleegd op 26 juni, 2008 op <http://www.godhatesfags.com/written/wbcinfo/aboutwbc.html>
- O'Neill, H. (2008). *In the supreme court of Texas. In re Texas Department of Family and Protective Services, Relator*. No. 08-0391, geraadpleegd op 20 juli, 2008 op <http://www.supreme.courts.state.tx.us/historical/2008/may/080391.pdf>
- Pemberton & Waldrop (2008). *Texas court of appeals, third district, at Austin. In re Sara Steed, et al*. No. 03-08-00235-CV, geraadpleegd op 20 juli, 2008 op <http://i.cdn.turner.com/cnn/2008/images/05/22/texas.court.pdf>

- Philipse, H. (1998). Leiden verdient theologische faculteit. *NRC Handelsblad*, 25 oktober.
- Pinxten, R. (2002). Sekte, religie en godsdienst, Een antropologische invalshoek. In J. Braeckman & L. De Droogh (eds.) *Ethiek & Maatschappij* (pp. 31-42), driemaandelijks tijdschrift, 1^e trimester, jaargang 5-nr. 1, maart, Academia Press Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Richardson, J.T. (1999). Social control of new religions. From “brainwashing” claims to child sex abuse accusations, in S.J. Palmer & C.E. Hardman (eds.). *Children in new religions* (pp. 172-186), Rutgers, The State university.
- Rietveld-van Wingerden, M., Sturm J., Miedema S. (n.d.). *Onderwijs en sociale integratie: De historische casus van Joden in Nederland, 1800-1900*, geraadpleegd op <http://spitswww.uvt.nl/web/FSW/tijdschrift/dijkstra/rietveld.pdf>
- Robinson, B.A. (2008). *Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter Day Saints (FLDS), The “lost boys” & the groomed boys*, geraadpleegd op 20 juni, 2008 op <http://www.religioustolerance.org/flsboys.htm>
- Southern Poverty Law Center (2001a). *Intelligence Report. From the inside*, geraadpleegd op 26 juni, 2008 op <http://www.splcenter.org/intel/intelreport/article.jsp?sid=185>
- Southern Poverty Law Center (2001b). *Intelligence Report: A City Held Hostage*, geraadpleegd op 26 juni, 2008 op <http://www.splcenter.org/intel/intelreport/article.jsp?pid=422>
- Thorp, B. (2004). *Westboro Baptist Church*, geraadpleegd op 26 juni, 2008 op <http://www.godhatesfags.com/written/wbcinfo/monograph.pdf>
- Toronto Daily News (2007), *Controversial Religious Summer camp closed*, geraadpleegd op 8 juni, 2008 op <http://www.torontodailynews.com/index.php/WorldNews/2006110814Kids-Camp>
- Zoontjens, P. J. J., (2003) Bijzonder en openbaar onderwijs, in Ton Bertens e.a. (eds.), *recht en religie* (pp. 59-68), bijzonder nummer Ars Aequi, Nijmegen.